

BUDAPESTI CORVINUS EGYETEM

A pártos polarizáció okai és hatásai az európai
demokráciákban

DOKTORI ÉRTEKEZÉS

Témavezetők: Körösenyi András DSc, Papp Zsófia PhD

Patkós Veronika

Budapest, 2017

Patkós Veronika

A pártos polarizáció okai és hatásai az európai
demokráciákban

Budapesti Corvinus Egyetem Politikatudományi Intézet

Témavezetők: Körösenyi András DSc, Papp Zsófia PhD

© Patkós Veronika

Budapesti Corvinus Egyetem

Politikatudományi Doktori Iskola

A pártos polarizáció okai és hatásai az európai
demokráciákban

Doktori értekezés

Patkós Veronika

Budapest, 2017

TARTALOMJEGYZÉK

TÁBLÁZATOK JEGYZÉKE	3
ÁBRÁK JEGYZÉKE	5
KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS.....	7
BEVEZETÉS.....	9
1.1. A kutatási probléma.....	10
1.2. Fogalomhasználat és módszer.....	16
1.3. Célok, kérdések.....	20
1.4. A dolgozat felépítése.....	21
1.5. Főbb eredmények	21
1. A VÁLASZTÓI DÖNTÉSEKET MAGYARÁZÓ VERSENGŐ ELMÉLETI MEGKÖZELÍTÉSEK - ÉS A DOLGOZAT MEGKÖZELÍTÉSE	22
2.1. A választói magatartás kutatásának főbb megközelítései	22
2.2. A dolgozat megközelítése – a racionalizáló szavazó	28
2. A KUTATÁS MOTIVÁCIÓJA: ELLENTMONDÁSOS EREDMÉNYEK A MAGYAR VÁLASZTÓKÖZÖNSÉG PÁRTOSSÁGÁRÓL ÉS POLARIZÁLTSÁGÁRÓL	35
3. A PÁRTOSSÁG FOGALMA ÉS ANALITIKUS ÖSSZETEVŐI	42
4.1. A pártosság hagyományos mérési módjainak kritikája és a dolgozat megközelítése	49
4.2. A polarizáció fogalma és mérési módszerei	52
5. MÓDSZER A PÁRTOS ELFOGULTSÁG MÉRÉSÉRE	55
5.1. A kutatáshoz felhasznált adatbázisok	55
5.2. Az elemzésből részt vevő és az abból kizárt országok, pártok	55
Kormánypárti és ellenzéki politikai oldalak elkülönítése	57
5.3. A politikával kapcsolatos értékeléseket mérő változó létrehozása	60
5.4. A módszer leírása	64
Az adatbázis jellegéből fakadó módszertani kihívások.....	65
5.5. Az új mérési módszer alapvető jellemzőinek bemutatása	69
5.6. A módszer gyengeségei és korlátai.....	70
5.7. A pártos polarizáció és más pártosság-mérőszámok kapcsolata.....	73
6. AZ EGYÉNI SZINT VIZSGÁLATA: MILYEN VÁLTOZÓK BEFOLYÁSOLJÁK A PÁRTOS ELFOGULTSÁG ERŐSSÉGÉT?	79
6.1. Hipotézisek	79
6.2. Kétváltozós elemzés.....	88
6.3. Többváltozós elemzés	94
6.4. A pártos polarizáció mérése az országok szintjén.....	105
7. A PÁRTOS POLARIZÁCIÓ OKAI.....	112

7.1.	<i>Hipotézisek</i>	112
7.2.	<i>Kétváltozós elemzés</i>	120
7.3.	<i>Többváltozós elemzés</i>	122
8.	A PÁRTOS POLARIZÁCIÓ POLITIKAI KÖVETKEZMÉNYEI	128
8.1.	<i>Hipotézisek a pártos polarizáció és a politikai működés kapcsolatára vonatkozóan</i>	129
8.2.	<i>Kétváltozós elemzés</i>	136
8.3.	<i>Többváltozós elemzés</i>	138
9.	A PÁRTOS POLARIZÁCIÓ ÉS A GAZDASÁGI TELJESÍTMÉNY ÖSSZEFÜGGÉSE	150
9.1.	<i>Kétváltozós elemzés</i>	154
9.2.	<i>Többváltozós elemzés</i>	157
10.	ÖSSZEGZÉS	168
10.1.	<i>A módszertani innováció</i>	169
10.2.	<i>Leíró eredmények az európai országok pártos megosztottságáról</i>	172
10.3.	<i>A pártos polarizáció okai és hatásai</i>	173
	MELLÉKLETEK	178
1.	<i>melléklet: Az adatbázisok építésének folyamata</i>	178
2.	<i>melléklet: A pártos polarizáció mérésére létrehozott változó néhány alternatívájának korrelációs kapcsolatai</i>	179
3.	<i>melléklet</i>	180
4.	<i>melléklet</i>	181
	HIVATKOZÁSOK	187
	A FELHASZNÁLT ADATOK FORRÁSAI	199

TÁBLÁZATOK JEGYZÉKE

1. táblázat. Az egyes szerzők által használt pártosságfogalmak összetevői	46
2. táblázat. Az elemzésben szereplő adatok országok és lekérdezések szerint.	56
3. táblázat. Az ESS összesített adatbázisaiban szereplő, de az elemzésből kizárt országok és pártok hullámonként és a kizárás oka szerint.	57
4. táblázat. A politikai elégedettség változó országokénti szórásának kapcsolata a kormánypártiak és ellenzékiek elégedettségének hányadosával.	63
5. táblázat. A pártosság gyakran használt mérési eszközeinek egymással való kapcsolata a 122 ország-eset adatain.	75
6. táblázat. A kutatás egyéni szintre vonatkozó hipotézisei és a hipotézisekhez tartozó mérési eszközök.	88
7. táblázat. Az egyéni szintű független változók összefüggése a másik politikai oldaltól való távolság nagyságával, az ESS első hat hullámának egyesített adatain.	90
8. táblázat. A politikai elfogultság és az egyéni szintű független változók korrelációi az ESS első hat hullámának adatain.	92
9. táblázat. Az egyéni változók összefüggései országos szinten, az alapján, hogy a hipotéziseknek megfelel-e a kapcsolat iránya. Zárójelben a nem szignifikáns kapcsolatok.	93
10. táblázat. A másik politikai oldal mediánjától való távolság becslése egyéni szintű magyarázó változókkal.	95
11. táblázat. A politikai elégedettség becslése egyéni szintű magyarázó változókkal.	98
12. táblázat. Az egyéni szintű hipotézisek és az egyéni szintű kutatási eredmények összefoglalása.	103
13. táblázat. A pártos polarizáció becslésére használt független változók mérési eszközeinek és forrásainak bemutatása.	120
14. táblázat. A pártos polarizáció korrelációs kapcsolata a független változókkal.	120
15. táblázat. A pártos polarizáció nagyságát magyarázó, HC3 hibatag korrekciójú OLS becslések.	122
16. táblázat. A pártos polarizáció nagyságát magyarázó, HC3 hibatag korrekciójú OLS becslések. A standard hibák a 9. és a 10. modellben országoként klaszterezve.	123
17. táblázat. A pártos polarizáció nagyságát magyarázó OLS becslések országoként klaszterezett standard hibákkal.	125
18. táblázat. Az elemzés válaszai a pártos polarizáció okaival kapcsolatos hipotézisekre.	126
19. táblázat. A pártos polarizáció és a politikai rendszer működésére vonatkozó hipotézisek operacionalizálása és a mérési eszközök forrása.	135
20. táblázat. A demokratikus működést jellemző változók és a pártos polarizáció kapcsolata a 122 ország mintáján.	136

21. táblázat. A demokratikus működést jellemző változók és a pártos polarizáció kapcsolata ESS hullámonként.	137
22. táblázat. A demokrácia minőségét becsülő többváltozós modellek.	143
23. táblázat. A pártos polarizáció és egyéb magyarázó változók hatása a választási részvételre.	147
24. táblázat. A pártos és ideológiai polarizáció és a vizsgált gazdasági mutatók közötti korrelációs kapcsolat.	154
25. táblázat. A klaszterelemzés végeredménye, a három csoport klaszterközéppontjai a pártos polarizáltság és a gazdasági teljesítmény mentén.	155
27. táblázat. A reálértéken számolt GDP növekedés $t+1$ és a pártos polarizáció összefüggése.	161
28. táblázat. A pártos polarizáció és más független változók hatása a munkanélküliségi ráta változására (következő évi munkanélküliségi ráta-az aktuális év munkanélküliségi rátája).	166

A disszertációban szereplő összes táblázat a szerző saját munkája.

ÁBRÁK JEGYZÉKE

1. ábra. A megkérdezettek százalékos válaszainak átlaga a vízszintes tengelyen mutatott három kérdésben, a megkérdezettek politikai érdeklődésének mértéke szerint.	33
2. ábra. A kormánypártiak és ellenzékiek politikai elégedettségének eloszlása és a két csoport elégedettségének mediánja. ESS, 2012-es hullám, magyar minta.	65
3. ábra. Az országok átlagos pártosságának, ideológiai polarizáltságának és pártos polarizáltságának mértéke az ESS 2012-es hullámának eredményei alapján.	77
4. ábra. Az 1-4. modellekben használt függő változó eloszlása. A vízszintes tengelyen a politikai elfogultság mértéke látható, azaz az egyéni politikai elégedettségi érték távolsága a másik politikai oldal medián véleményétől. A függőleges tengely az előfordulás gyakoriságát mutatja.	88
5. ábra. A kor marginális hatása, 5 éves bontásban ábrázolva és a politikai érdeklődés marginális hatásai; 95%-os megbízhatósági szinten, a 2. számú modellben.	96
6. ábra. Az átlagos politikai elégedettség eloszlása. A vízszintes tengelyen a politikai elégedettségi index mértéke látható. A függőleges tengely az előfordulás gyakoriságát mutatja.	97
7. ábra. Az életkor és a politikai érdeklődés eltérő hatása a kormánypártiak és az ellenzékiek politikai elégedettségére a 6. modellben.	99
8. ábra. A 3. modell tengelymetszetének eltérései országonként.	102
9. ábra. A kormánypárti és ellenzéki változók politikai elégedettség indexe közötti átlagos különbség országonként a 2012-es hullám adatain.	106
10. ábra. A kormánypárti és ellenzéki szavazók átlagos politikai elégedettségi értékei a 2012-es hullám adatain, az átlagok standard hibáinak 95%-os konfidencia intervallumával.	106
11. ábra. Pártos polarizáció. A kormánypárti és ellenzéki változók politikai elégedettség indexe közötti relatív különbség, a kormánypártiak elégedettségét az ellenzékiekéhez viszonyítva, a 2012-es hullám adatain.	107
12. ábra. A kormánypártiak és ellenzékiek politikai értékelési átlagai hányadosának változása országonként és lekérdezésenként. A referencia vonal fölötti értékek esetében a kormánypárti választók politikai értékelési átlagai meghaladják az ellenzékiekét.	109
13. ábra. A gazdasági növekedés marginális hatása a pártos polarizációra.	125
14. ábra. A pártos polarizáció összefüggése (1) a sajtószabadság, (2) a korrupció és (3) a demokráciával való elégedettség mértékével.	136
15. ábra. A pártos polarizáció hatása a demokrácia minőségére a 3. modell alapján, 95%-os hibahatárral.	143
16. ábra. A pártos polarizáció hatása a választási részvételre. A modell független változóként a pártos polarizációt, a választási aránytalanságot, a kötelező szavazást és az ország gazdasági teljesítményét (GDP/fő) tartalmazza.	148

17. ábra. A pártos polarizáltságuk alapján három csoportba sorolt országok átlaga a vizsgált gazdasági dimenziókban.	155
18. ábra. A pártos polarizáció és három gazdasági mutató összefüggése a mintában, a klasztertagság szerint. O=nem polarizált/erős gazdasági teljesítmény, O=közepesen polarizált/közepes gazdasági teljesítmény, O=erősen polarizált/gyenge gazdasági teljesítmény.	156
19. ábra. A pártos polarizáció marginális hatása a gazdasági növekedésre.	162

A disszertációban szereplő összes ábra a szerző saját munkája.

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Nagyon sokaknak vagyok lekötve azért, hogy a doktori tanulmányaim során szakmai és személyes támogatást nyújtottak.

Elsőként a témavezetőimnek szeretném hálás köszönetemet kifejezni, Körösenyi Andrásnak és Papp Zsófiának. Azt hiszem, kevés PhD hallgatónak lehet több megköszönnivalója a témavezetői felé, mint amennyi nekem van. András először egy TDK írás során volt a konzulensem, és már ekkor nagy hatást tett rám az alaposága, a szakmai nyitottsága és a lényeglátása. Az ekkor szerzett tapasztalataim alapján mertem a doktori iskolába való jelentkezéskor a segítségét kérni. Nagy szerencsém van, hogy nem küldött el a bizonytalan témaválasztásom miatt, ami ráadásul az övétől inkább eltérő kutatási érdeklődéssel párosult. Zsófi szintén egy – illetve rögtön két – TDK megírása során volt először a konzulensem. Később, mikor ő is hivatalosan a témavezetőm lett, már nekiláttam a dolgozat megírásának, de ekkor már szinte egyfolytában a nyakára jártam a kérdéseimmel. Tudom, hogy sok esetben a terhére voltam az újabb és újabb módszertani problémáimmal, és nagyon hálás vagyok, hogy ennek ellenére mindig segített.

Mindketten többször végigolvasták és a legapróbb lábjegyzetig véleményezték a készülő kézirat hosszabb-rövidebb szövegrészeit, majd a kész dolgozatot is – a visszajelzéseik nélkül a disszertáció hibái jóval számosabbak és súlyosabbak lennének. Hihetetlenül inspiráló volt együtt gondolkodni a felmerülő kérdéseken és problémákon, a legkisebektől a legsúlyosabbakig. Lényeglátásuk, igényességük, a visszajelzéseik minősége és kitartó szakmai támogatásuk önmagában is leírhatatlanul nagy segítség volt, de az általuk nyújtott személyes, baráti támogatás szintén rengeteget segített. Mélységesen hálás vagyok mindenért.

Köszönöm intézményeimnek, a Corvinus Egyetemnek és az MTA Politikatudományi Intézetének, hogy háttérrel nyújtottak a kutatáshoz, és sok esetben rugalmasságot tanúsítottak. Az évek során nagyon sok segítséget kaptam munkatársaimtól és a doktori iskola számos hallgatójától is. Különösen hálás vagyok a találó kritikákért és az együttgondolkodásért Boda Zsoltnak, Böcskei Baláznak, Illés Gábornak, Hajnal Györgynek, Havran Dánielnek, Mándi Tibornak, Mike Károlynak, Nábelek Fruzsínának,

Róbert Péternek és Zorigt Burtejinnek; Bene Mártonnak pedig külön köszönöm, hogy végigolvasta és részletesen véleményezte a teljes kéziratot és annak egy korábbi változatát is.

Köszönettel tartozom a disszertációtervezetem opponenseinek, Enyedi Zsoltnak és Tóka Gábornak is alapos, konstruktív bírálataikért. Kritikáik arra készítették, hogy új szempontokból is átgondoljam a dolgozat kérdéseit és eredményeit.

Nagyon sokat köszönhetek a Széchenyi István Szakkollégiumnak is, nagyon szerencsésnek tartom magam, hogy szakkollégista lehettem. A kollégium számos volt és jelenlegi tagjával beszélgettem az évek során sok más mellett a kutatásomról is. Közülük is ki kell emelnem Farkas Eszter, Kocsis Gábor, Kubik Bálint és Pálfi Bence segítségét, akik mindig készen álltak az épp aktuális kutatási problémáim megvitatására és főként egyes módszertani kérdésekben nyújtottak nagy segítséget.

Természetesen a disszertációmban szereplő minden fennmaradó hiba kizárólag az én felelősségem.

Végül, köszönöm a szüleimnek, és testvéreimnek, Rékának és Daninak feltétlen támogatásukat és odafigyelésüket; és köszönöm a férjemnek, Havran Zsoltnak, hogy a doktori folyamat során végig mellettem állt, motivált és biztatott. Különösen nagy élmény volt, hogy a disszertációnk írását nagyjából egyszerre fejeztük be, és az írási folyamat utolsó részeként mindkettőnk szüleinél egy-egy bő hetet töltöttünk intenzív munkával. Ez hatalmas segítség volt számunkra, – minden más támogatásuk mellett – külön hálás vagyok mindkettőnk szüleinek, hogy ilyen módon is kivették részüket a munkánk egyik legnehezebb időszakából. Nélkülük minden sokkal nehezebb lett volna.

BEVEZETÉS

A magyar politikai kultúra pártos elfogultsága a politikáról való közbeszéd nagy közhelyei közé tartozik. Társadalomtudósok, politikai elemzők, és társadalomtudományi háttérrel nem rendelkező értelmiségiek is nap mint nap nyilatkoznak a székértáborharc, a pártos állásfoglalások, a politikai preferenciáktól befolyásolt véleményalkotás jelenlétéről és káros hatásairól. A témában megszólalók lényegében egybehangzó véleménye az, hogy Magyarországon túlságosan mélyen megosztott a társadalom gondolkodása a politikai oldalak mentén, és hogy ez a megosztottság a szűken vett politikai kérdéseken kívül az élet számos más területére is kihat. Az is általános meglátás, hogy ez összességében károsnak tekinthető. A pártosságnak a közvélekedés magasnak érzi az abszolút szintjét – azaz, a leggyakoribb meglátás szerint a magyarok túlságosan pártosak ahhoz képest, ami az ország működése szempontjából kívánatos lenne – és magasnak érzi a relatív szintjét is, azaz általános vélekedés, hogy a pártos megosztottságok mélyebbek, mint sok más országban. Tehát a pártosság szintjével kapcsolatban az a laikus intuíció, hogy túl erős a kívánatoshoz képest, és erősebb, mint máshol.

Ezt a szokatlanul egységes állásfoglalást tekintve meglepő, hogy idáig nem született olyan empirikus, összehasonlító kutatás, ami *a politikai elköteleződések véleményalkotásra gyakorolt hatásával* foglalkozott volna – holott úgy tűnik, ez az a vetülete a pártosságnak, amelyet a leginkább problémaként érzékelünk. Emiatt a magyar választók politikai elfogultságainak erősségéről, pártosságáról szinte semmilyen kézzelfogható empirikus bizonyíték nem áll rendelkezésre. A politikatudomány képviselőinek a pártossággal kapcsolatos megszólalásai, csakúgy, mint mindenki másé, számos esetben a mindennapi tapasztalatokon, anekdotikus bizonyítékokon alapulnak, a meglévő empirikus eredmények pedig inkább ellentmondanak a fent bemutatott helyzetleírásoknak. A tárgyhoz tágabban kapcsolódóan is csupán néhány tanulmány áll rendelkezésünkre a magyar választókra vonatkozóan a pártossággal és a politikai törésvonalakkal (Tóka, 2005) a polarizációval (Körösenyi, 2012; Palonen, 2009) illetve a politikai homofíliával és heterofíliával (Angelusz & Tardos, 2011; Kmetty, 2014, 2015; Tardos & Angelusz, 2009) kapcsolatban – ez utóbbiak állnak talán a legközelebb az itt felvetett kérdéshez.

A kutatás abban az értelemben erősen *problémavezérelt*, hogy egy, a szakma határain messze túlnyúlóan érzékelt és ismert, de meglepően kevésbé kutatott probléma, a pártos elfogultság és pártos polarizáció vizsgálatára, mérésére, illetve okainak és következményeinek feltárására vállalkozik. A dolgozat fő kérdése röviden úgy fogalmazható meg, hogy „jó-e a pártos polarizáció, és mire?”. A következő néhány oldalon azt mutatom be, hogy a kérdés mögött egy komoly *elméleti probléma* áll, és hogy emiatt a kérdés demokráciaelméleti tétje is jelentős. Harmadrészt, a kutatásnak mindezek mellett van egy erős *módszertani fókusz* is: az irodalom egy komoly módszertani hiányosságára is megoldást kínál, nevezetesen arra, hogy a pártosság fogalom egy nagyon lényeges olyan elemét jeleníti meg a mérési módszerben – a pártos elfogultságot – ami az eddigi mérőszámokból hiányzott.

1.1. A kutatási probléma

Szemben a laikus közvéleménnyel, ami a pártosság negatív hatásaira koncentrál, a politikatudományi szerzők véleménye nem egységes abban a tekintetben, hogy a pártokkal való erős azonosulásnak, illetve a jelenség társadalmi szintű megjelenésének, a politikai polarizációnak hatásai inkább pozitívak vagy inkább negatívak a politikai rendszerre nézve (bár a szakirodalom nagy része utal rá, hogy vélhetően sem a drasztikusan gyenge, sem a drasztikusan erős pártosság nem előnyös). A közép- és kelet-európai országok demokratizálódását követően megerősödött, sőt, mondhatni, általánossá vált az a már Converse (1969) által is megfogalmazott vélemény, hogy a pártokhoz való kötődés a demokratikus működés egyik alapeleme, és így a sikeres demokratizálódás egy indikátora (Gherghina, 2014, p. 4; Klingemann & Wattenberg, 1992; Rose & Mishler, 1998; Tóka, 2005). Az egyik fő érv mellett, hogy egy bizonyos mértékű pártosság nagyon is kívánatos, hogy az elkötelezett szavazókat nem szükséges folyton emlékeztetni és motiválni, hanem maguktól is szívesen részt vesznek a választásokon, amely elengedhetetlen a politikai rendszer működtetéséhez. Ez az állítás egyéni és közösségi szinten is megjelenik, azaz, hogy a pártosabb választók hajlamosabbak szavazni, és jobban részt vesznek a politikában (Dalton & Weldon, 2007), illetve, hogy a pártos polarizáció egy közösségben élénkíti a választókat, és növeli a választási részvételt (Abramowitz & Saunders, 2008).

A mobilizáló hatás mellett a másik nyomós érv, hogy a pártosság stabilizálja a politikai véleményeket, míg annak hiánya – illetve ebből fakadóan a választói vélemények túlzott volatilitása – kiszámíthatatlanná teszi a politikát (Klingemann & Wattenberg, 1992; Rose & Mishler, 1998, p. 230; Tóka, 2005). Az elfogultságok nélküli, kizárólag a pillanatnyi ígérek és rövid távú hasznok alapján hozott választói döntések következtében egy párt azonnal összeomolhatna egy botrány, vagy időlegesen rossz kormányzati teljesítmény után, és ez egymással ellentétes közpolitikai intézkedések gyors váltakozását okozhatná, belpolitikai és gazdasági instabilitást eredményezhetne. Az egyes pártok iránti lojalitás, elfogultság ebben az értelemben a politikai rendszer stabilitásának egy fontos összetevője, a demokrácia megszilárdulásához elengedhetetlen elem. Az első olyan eredmények megjelenésétől kezdve, amelyek azt mutatták, hogy a pártos szavazók közül kerülnek ki a jól informáltak, és hogy a középben állás, a függetlenség végeredményben érdektelenséget jelent (Lazarsfeld, Berelson, & Gaudet, 1968), a pártosság erősségét hagyományosan a választók tudásszintjével hozták összefüggésbe.

Hasonló érveléssel foglal állást Levendusky (2010) is az elit polarizációjának pozitív hatásai mellett. Állítása szerint a polarizált elitvélemények konzisztensebbé teszik a táborokon belül a választók véleményeit az egyes szakpolitikai kérdések terén, ami pozitív, hiszen határozottan képviselhetőbbé válik az egyes táborok véleménye, mintha azok ügynként nem lennének nagyjából konzisztensek egymással. Spoon és Klüver (2015) a kérdést a választói polarizáció oldaláról vizsgálják, és eredményeik azt mutatják, hogy a Levendusky (2010) által vázolt folyamat nem egyirányú: nem csak a polarizált elit ad értelmezhetőbb fogódzókat a szavazóknak, hanem az egyes ügyekben polarizáltabb véleményű szavazóközönség is világosabban kijelöli az elit számára, hogy milyen ügyekben milyen pozíciót képviseljen – azaz, a polarizáltabb közönség reszponzívabbá teszi a politikusokat. Bár nem vázolnak fel egyértelmű ok-okozati viszonyt, a Bafumi és Shapiro (2009) által leírt összefüggés is megerősíti ezt az elképzelést. Eredményeik szerint az Egyesült Államokban az elmúlt mintegy három évtized során végbement pártos polarizálódás szorosan együtt járt az ideológiai skálán és a közpolitikai választások mentén való élesebb elkülönüléssel, azaz, a pártidentitás alapú választói döntések a polarizálódás során stabilabb ideológiai és közpolitikai alapokra kerültek, míg a korábbi évtizedekben az ezek közötti összefüggés jóval esetlegesebb volt. Hetherington kutatásai

(2001) szintén ezt támasztják alá: a polarizáció világosabbá teszi a választók számára a pártok álláspontjait, ami pontosabb politikai tudáshoz vezet, és segíti a táboron belül a vélemények homogenizálódását.

Mindazonáltal sokan felhívják a figyelmet arra, hogy a pártos elfogultságnak és a választóközönség pártos értelemben vett polarizálódásának egyértelműen negatív hatásai is lehetnek. Míg az irodalom egy része az erős pártos érzelmekben a sikeres demokratizálódás zálogát látja, és a közép- és kelet-európai országokat a túl kevés pártos választók miatt félti, addig más szerzők arra hívják fel a figyelmet, hogy a közép- és kelet-európai országok választóit jobban befolyásolják a pártos elfogultságok a politikai véleményalkotás során, mint a régebbi demokráciák polgárait (Boda & Medve-Bálint, 2015).

A politikai véleményalkotásra gyakorolt hatással kapcsolatban Iyengar és szerzőtársai határozottan kijelentik, hogy a szavazótáborok erős érzelmi polarizáltsága „jelentős kihívás elé állítja a demokratikus működést” (Iyengar, Sood, & Lelkes, 2012, p. 428), ugyanis ugyanazt a politikai valóságot a politikai tér két felén állók jelentősen eltérő módon fogják látni. Bafumi és Shapiro kutatásaik során arra jutnak, hogy „nem lehet határozottan feltételezni, hogy a szavazók a média által bemutatott gazdasági helyzetről szóló információt vagy a saját gazdasági helyzetüket használnák fel a politikai jelöltek megítélése során: inkább a gazdasági helyzetükről szóló értékelést befolyásolják a hivatalban lévő jelölttel vagy párttal kapcsolatos attitűdjeik”¹ (2009, p. 129). Amennyiben ez általánosan igaz, akkor viszont nem támaszkodhatunk a választói magatartás kutatásának arra az alapvető, egyik legkorábbi tételére, hogy a pártosság javítja a választói informáltságot. Mi történik akkor, teszi fel a kérdést Shapiro és Bloch-Elkon (2008, p. 124), “ha az ideológiai pártosság képes a választók információ érzékelését torzítani, úgy, hogy néhány szavazó, vagy mindegyik, a közjőval kapcsolatos értékeléseit olyan nézetek alapján hozza meg, amelyek eltérnek attól, amit ideális esetben igaznak vagy tényeknek hívunk”? Ebben az esetben nem számolhatunk a pártosság és a politikai ismeretek, tudás közötti kapcsolat pozitív hatásaival. A szerzők eredményei szerint ráadásul az így szerzett hamis információk sokkal károsabbak, mint ha a választónak egyszerűen csak nem

¹ A disszertációban szó szerint idézett idegen nyelvű munkák esetében az idézett szövegek a saját fordításaim.

lennének ismeretei: a hamis információn alapuló hiedelmeket sokkal nehezebb megváltoztatni, mint ha csak informálni kellene a választót olyan dolgokról, amikről nem tud. Ha a választó ugyanis (akár a pártos kötődései miatt) téves elképzelésekkel rendelkezik egy közpolitikai kérdésről, és ezek alapján alkot véleményt, akkor a véleménye könnyen olyan berögződéssé válhat, amelyen már az sem változtat, ha a valós tényekkel szembesítjük. A szakirodalomban tehát az a nézet is megjelenik, hogy a pártosság – különösen a pártos elfogultság miatt – kifejezetten rontja a választók politikai véleményalkotásának a minőségét, ami szöges ellentétben áll a pártidentitásról szóló irodalom legkorábbi megállapításaival.

Azon szerzők véleményével ellentétben, akik szerint a pártosság illetve a polarizáció áldásos hatást fejtenek ki a politikai részvételre, feltűnnek olyan vélemények is, miszerint a polarizált politika kiábrándítja a választókat, eltávolítja őket a politikától, így csökkenti a választási részvételt (Fiorina, Abrams, & Pope, 2005). Az összefüggést leginkább a negatív kampány fokozódásából, a kampánykommunikáció eldurvulásából vezetik le, ami általános jellemzője a polarizált politikai rendszereknek. Az éles, negatív, személyeskedő kampány kommunikáció imponálhat a legelkötelezettebb párttámogatóknak, viszont visszatetszést kelt a mérsékeltebb választói csoportokban (Ansolabehere, Iyengar, Crigler, et al., 1999), így elidegeníti őket a politikától, ami végső soron alacsonyabb részvételhez vezethet.

A magyar politikáról szóló szakirodalomban Palonen (2009), Angelusz és Tardos (2011), Körösenyi (2012) és Kmetty (2014) írásaiban is negatív felhanggal jelenik meg a polarizáció, a szerzők mind kitérnek a polarizáció politikai informálódásra és véleményformálásra gyakorolt káros hatásaira. Körösenyi szerint „a polarizáció növekedésével nemcsak a politikai értékek és célok közti távolság nő az egyes politikai táborok között, de az adott helyzetről való informáltság, a politikai realitásról (az azt előidéző folyamatokról, mögöttes kauzális összefüggésekről) kialakult képek között is szakadék alakul ki.” (2012, p. 301). Angelusz és Tardos (2011, p. 349) szerint „a közvélemény klasszikus elvek szerinti működése olyan konszenzuális előfeltevéseket foglal magába, amelyeket egy a témák sokaságára tovagyűrűződő polarizáció, a platformok fekete-fehér színezetű leegyszerűsödése nagymértékben veszélyeztet”, Kmetty (2014, p. 211) pedig szintén arra világít rá, hogy a polarizált környezetben már

nem érvek, hanem pártálláspontok fogják a közvéleményt elsősorban alakítani, és „ennek egyenes következménye a véleménynyilvánítás „minőségének” romlása”. Ezek szerint tehát a polarizált közegben egy-egy tábor választói egyazon szituáció értékelése során egymástól radikálisan, de legalábbis jól érzékelhetően eltérő politikai valóságokat látnak, a véleményeik egy-egy irányba való torzulásához pedig saját pártos elfogultságaik éppúgy hozzájárulnak, mint a szelektíven fogyasztott, pártos médiatermékek értelmezései.

A polarizáció több szempontból is károsan érintheti a kormányzati hatékonyságot is, és itt két egymástól nagyon eltérő hatásmechanizmust felvázoló hipotézissel is találkozhatunk. Mindkettő hatékonyságot valószínűsít, de lényegesen eltérnek arra nézve, hogy miben látják a polarizáció fő eredetét

A legalapvetőbb érv a polarizáció káros hatásai mellett az, hogy a demokrácia csak a normálhoz közeli eloszlású preferenciák esetében hatékony eszköz a közjó megvalósítására (Downs, 1990). Ha a választói preferenciák nem egymódusúak, hanem U alakú, polarizált eloszlást követnek, akkor szélsőséges helyzetben előfordulhat, hogy a vesztes fél fellázad, vagy, hogy a győztes fél zsarnokian rákényszeríti az akaratát a többiekre. A Downs által felvázolt legenyhébb kimenetel sem túl ígéretes: azaz, ha a polarizáció „csupán” közpolitikailag instabil és hatékonytalan kormányzást eredményez, hiszen a közpolitikai megoldások folyton a két szélsőség között ingadoznak (1990, pp. 1003–1004). Ez a feltevés tehát az *ideológiai polarizációból* indul ki, és a megosztottság alapján azt tekinti, hogy nagyon különbözőek a választók adott közpolitikai/ideológiai preferenciái.

A másik fő magyarázat az elfogultságban látja a problémát, szemben az ideológiai álláspontok eltéréseivel. Ennek az irányzatnak a közpolitikai-kormányzati teljesítményre koncentráló fő aggodalma, hogy a túlzottan erős pártos elfogultságok csökkentik a kormányon lévők számára az ösztönzést arra, hogy hatékonyan kormányozzanak. A „sziklaszilárd politikai lojalítások” ugyanis „képtelenné tehetik a választópolgárokat arra, hogy jobb teljesítményre ösztönözzék a kormányon levőket” (Tóka, 2005, p. 26) mivel az egyes párt mögött álló elkötelezett, szilárd, és a versengő politikai oldallal szemben erős ellenérzéseket tápláló táborok nem motiválják kellőképpen a pártokat a jobb teljesítményre. Ugyanis, „ha a saját tábor szavazataira mindenképpen számíthat a kormány, a bizonytalanok aránya jelentéktelenre zsugorodik, míg a másik oldal

szavazataiért folytatott küzdelem reménytelen, mi ösztönzi a kormányzó pártot választási ígérek betartására? Mi motiválja a hatékony és felelős, a közérdeknek megfelelő kormányzásra?” (Körösenyi, 2012, p. 301). Úgy tűnik tehát, hogy a pártok iránt elfogult táborok, a politikailag polarizált választóközönség határozottan nem járulnak hozzá a demokratikus rendszerek kormányzati hatékonyságának növekedéséhez (Iyengar et al., 2012). A dolgozat e második érvelést követi, szemben a fentebb felvázolt, downsi alapokon nyugvó, az ideológiai polarizációt középpontba állító érveléssel.

Összefoglalva, a pártosság és a politikai polarizáció előnyeire rámutató, „polarizáció optimista” szerzők olyan pozitívumokkal társítják e jelenségeket, mint a politika iránti érdeklődés növekedése/fennmaradása, a mobilizáló hatás, a táborokon belüli közpolitikai preferenciák homogenizálódása, a választói informáltság növekedése, és a döntéseket hatékonyan segítő, helytállóbb gondolatmankók kialakulása. Velük ellentétben, a „polarizáció szkeptikusok” abban látnak veszélyt, hogy az informálódás egyoldalúsága következtében eltérő politikai valóságok jönnek létre a választók fejében, így a politikai vitákból eltűnik egyfajta „közös nevező”, romlik a politikai véleménynyilvánítás minősége, az erkölcsi kérdések megítélése a párthovatartozás kérdéseire egyszerűsödik, emellett nő a társadalmi feszültség a szembenálló csoportok között, ami szélsőséges esetben polgárháborús helyzetet idézhet elő. Továbbá felmerül, hogy egy ilyen térben csökken a politikai rendszer képessége arra, hogy a kormányokat jobb teljesítményre ösztönözze, az állampolgárok pedig kiábrándulnak a politikából, elfordulnak a csatározásoktól, ami a részvétel csökkenéséhez és a rendszer delegitimálódásához vezet.

Érdemes felfigyelni arra, hogy a két pozíció képviselői több kérdésben is egymással teljesen ellentétes hatást tulajdonítanak a polarizációnak. A „polarizáció-szkeptikus” irányzat részéről felmerül, hogy a polarizált politikai tér instabillá teszi a politikát, mivel a kormányváltásokat követően az új kormányok gyakran a korábbiakhoz képest ellentétes irányú közpolitikát követnek. Míg a jelenség előnyei mellett érvelők szerint a polarizáció megóvjaa a politikai rendszereket a kiszámíthatatlan, hirtelen közpolitikai változásoktól, és növeli a stabilitást, mivel a pártok támogatottsága nem változik meg alapjaiban egy-egy botrány vagy kampány következtében. Ugyanígy, azt is láthattuk, hogy a választói részvétel csökkenésére és a választók politikától való elfordulásának megállítására a

kutatók egy része szerint a polarizáció gyógyír lehet, míg mások szerint az elfordulást kifejezetten a polarizáció idézi elő.

1.2. Fogalomhasználat és módszer

Tézisem szerint azt, hogy ennyire elletmondásos a kutatók véleménye a pártos elfogultság és a polarizáció hatásairól, az is okozhatja, hogy a jelenség mérésére leggyakrabban alkalmazott mérőszámok – például az ideológiai polarizáció mértéke, a választási eredmények volatilitása, vagy a legelterjedtebb, önbevalláson alapuló pártidentitás-változók – valójában nem a fentebb vázolt problémát ragadják meg. A pártokkal való azonosulás mértékét vizsgáló kutatások tehát gyakran olyan változókat vizsgálnak, amelyek önmagukban nem képesek kifejezni az oldalak közötti szembenállás erősségét, a véleményalkotás pártkötődés alapú logikáját. Ez azért problematikus, mert a közbeszédben a pártosság általában a pártos elfogultság értelemben jelenik meg, és számos tudományos írás is ehhez hasonló értelemben használja a kifejezést (Anduiza, Gallego, & Muñoz, 2013; Bartels, 2002; Budge, Crewe, & Farlie, 2010; Campbell, Converse, Miller, & Stokes, 1960; Dalton & Weldon, 2007; Gerber & Huber, 2009; Green, Palmquist, & Schickler, 2004; Kuklinski, Quirk, Jerit, Schwieder, & Rich, 2000; Miller & Klobucar, 2000; Tilley & Hobolt, 2011). A jellemzően önbevalláson, a pártokhoz való intézményi kötődésen, vagy a pártrendszer változásainak vizsgálatán alapuló megközelítések eredményeiben viszont a pártosságnak nem ez a szelete, azaz nem a pártos elfogultság tükröződik. Kutatásom *módszertani innovációja* egy olyan, a korábbiaktól eltérő, a pártos gondolkodás becslésére szolgáló, és elsősorban az országok közötti különbségek mérésére alkalmas módszer létrehozása és bemutatása, ami új, empirikus elemzésen alapuló érveket nyújthat az egyes országok közgondolkodásának pártos elfogultságáról szóló vitákban.

A disszertáció központi fogalmai a pártos elfogultság és a pártos polarizáció. A pártos elfogultság fogalmilag – „pártos attitűd” formában – már a Campbell, Converse, Miller és Stokes (1960) által írt *The American Voter*-ben, a pártidentitás irodalom alapjainak lerakásakor megjelent: „[a] pártidentitás és a pártos attitűd közötti kapcsolat erőssége azt mutatja, hogy a nemzeti politika minden elemére adott választ mélyen befolyásolja az egyén tartós pártkötődése” (1960, p. 128).

Bár a kutatásom központi fogalma a fenti megfogalmazásban „pártos attitűd”-ként szerepel, nagyon gyakori, hogy egyszerűen csak „pártosság”-ként hivatkozik rá az irodalom, amit viszont egyben a pártidentitás szinonimájaként is szoktak használni. A fogalmi pontosság érdekében a jelenségre *a pártos elfogultság kifejezést használom, a pártos elfogultságot úgy értelmezem, mint egy politikai identitásból fakadó kognitív mechanizmust, amely a fennálló elköteleződéseknek megfelelően torzítja a politikai gondolkodást.*²

Campbell és szerzőtársai munkája alapján (1960, p. 128), valamint a legfrissebb kapcsolódó kutatási eredmények alapján (Achen & Bartels, 2016; Broockman & Butler, 2014; Druckman, Peterson, & Slothuus, 2013; Lodge & Taber, 2013) abból indulok ki, hogy a pártos elfogultság a párttal való azonosulás (pártidentitás, pártosság) egy nagyon lényeges vonása, és hogy az erősebb pártos elfogultság azt jelenti, hogy a pártpreferencia alapján vett politikai hovatartozás erősebben befolyásolja a politikai kérdésekről alkotott véleményt, míg gyengébb pártos elfogultság esetében a politikai oldalakhoz tartozás hatása a politikai véleményformálásra kevésbé erősen meghatározó. (lásd pl. Budge et al., 2010, p. 12).

Pártos polarizáción pedig az elfogultságnak *a politikai közösség szintjén, aggregált formában való megjelenését értem.* Azaz, az olyan országok polarizáltak pártos értelemben, amelyekben a választók véleményeit átlagosan erősen befolyásolja a politikai kötődésük, és azok a politikai rendszerek kevésbé polarizáltak, amelyekben a különböző politikai oldalakhoz kötődő választók politikai véleményei nem térnek el egymástól markánsan.

Bár az általam használt fogalmat, a pártos polarizációt (*partisan polarization*) az amerikai kutatók rendszerint ugyanebben az értelemben használják (Carmines, Ensley, & Wagner, 2012; Druckman et al., 2013; Iyengar et al., 2012; Jacobson, 2003, 2010; Stoker & Jennings, 2008), fontos tisztázni, hogy a pártosság és a polarizáció, e két, látszólag különböző fogalom miért kerülhet elő ennyire hasonló tartalommal, és hogy a pártosság

² Az elfogultság mérése során ez az elem kulcsfontosságú, ugyanis, mivel az elfogultság önmagában nem mérhető, csak a véleményekre gyakorolt hatásán keresztül válik mérhetővé: az elfogultság mértékére a vélemények terén jelentkező különbségekből következtethetünk vissza.

mellett miért tartottam fontosnak a polarizációra vonatkozó irodalom egy részét is áttekinteni.

Az irodalom áttekintése során azt tapasztaltam, hogy a pártos elfogultság, a pártpolitikai elköteleződés véleménytorzító hatása jelenik meg számos olyan esetben is, amikor a kutatók nem pártosságról, hanem polarizációról írnak, illetve fordítva. Fontos ismét hangsúlyozni, hogy általában nem ugyanannak a szintnek a politikai nézeteire, attitűdjeire vonatkoznak: a pártosság vagy pártos elfogultság jellemzően az egyénre vonatkozik, míg a (pártos) polarizáció mindig a közösségre. Ezen a különbségen túl a szakirodalom e két ágának képviselői gyakran rendkívül hasonlóan írnak a pártosság és a polarizáltság megjelenési formájáról, hatásairól és esetleges veszélyeiről. Mindkét megközelítés részéről a legtöbbit emlegetett probléma a pártkötődés politikai véleményeket torzító hatása, az átjárhatatlan táborokba rendeződés, és ezek következtében a politika bármely vetületéről való józan gondolkodás képességének az eltűnése.

A fogalmak ebben a témakörben sok kutatás esetében nem egyértelműen tisztázottak, pártosság és polarizáció gyakran keveredik az érvelésekben, a mérési módszerekben, illetve a következtetések levonásakor. A pártosság és polarizáció közötti viszonyt a legvilágosabban talán Hetherington (2001, 2008) vázolja, aki szerint az elitcsoportok polarizációja miatt a választók egyre inkább két elkülönülő blokknak látják a versengő feleket, és ennek hatására nő a választók pártossága. Ezt a tendenciát erősítik meg empirikusan Druckman és szerzőtársainak (2013) kísérleti eredményei.

A két fogalom tehát analitikusan különböző, de van egy olyan fontos, közös tartalmi metszetük, ami miatt hasonló vonásaik illetve hatásaik vannak. Mindkettő egyik lényeges vonása ugyanis, hogy segíti a választók politikai táborokba rendeződését, erősíti a politikai táborokon belüli koherenciát, viszont eltávolítja egymástól a politikai táborokat, ha nem is feltétlenül ideológiailag, hanem abban az értelemben, hogy nehezíti a táborok közötti átjárást. Emiatt az irodalmak kiválasztásánál a szubsztantív tartalmat tartottam szem előtt, nem pedig azt, hogy egy adott szerző formálisan milyen elnevezést használ az általa kutatott jelenségre.

A kutatás mérési módszerének kiválasztásakor a célom az volt, hogy a leggyakrabban használt, önbevalláson alapuló módszerektől gyökeresen eltérő módszert dolgozzak ki, és azt tegyem mérhetővé, amit a pártosság legfontosabb vonásának tekintek: a saját politikai

oldal iránti pártos elfogultságot a politikai véleményalkotásban, és ennek aggregált mértékét, a választóközönség véleményeinek pártos alapon való megosztottságát, a politikai táborok közötti látásmódbeli távolságot. A pártosságnak erre, a politikai történések érzékelése és feldolgozása során megjelenő véleménytorzító hatására koncentrálva, a pártos elfogultság mérésére olyan módszert vezetnek be, mely *a kormánypárti választók és az ellenzéki választók politikai rendszerről alkotott értékeléseinek a különbségén alapul*. A kormánypárti és ellenzéki választók véleménye közötti különbségeket (bármilyen dimenzióban is jelenjenek meg) a szakirodalom összefoglalóan *winner-loser gap* néven jelöli. Bár a győztes és vesztes szavazók politikai intézményekben való bizalmi értékeinek, illetve a demokrácia működésére vonatkozó értékeléseinek különbségéről már számos írás született (C. J. Anderson & Tverdova, 2001; Craig, Martinez, Gainous, & Kane, 2006; Curini, Jou, & Memoli, 2012; Howell & Justwan, 2013; Singh, Karakoç, & Blais, 2012), idáig tudomásom szerint a *winner-loser gap* irodalom szerzői nem hozták ezt a különbséget expliciten kapcsolatba a pártos polarizációval. Ezzel szemben a polarizációról szóló amerikai szakirodalomban e mutatók rendre felbukkannak, mint a polarizáció bizonyítékai (Hetherington, 2001, 2008; Iyengar et al., 2012).

Az általam alkalmazott módszerrel minden vizsgált ország választóközönségére létrehozható egy mutatószám, tehát ez a mutató országos szintű összehasonlítás céljára használható. Egyik fő előnye, hogy úgy ad becslést a politikai elfogultságok mértékéről, hogy nem követeli meg a választóktól, hogy tudatában legyenek a saját elfogultságaiknak, és ezekről beszámoljanak. Másik előnye, hogy meggyőződésem szerint kevésbé vet fel problémákat az országok közötti összehasonlítás esetében, mint a pártokhoz való kötődést, pártpreferenciát explicit módon firtató változók. Ez azért valószínű, mert az autoriter berendezkedést megtapasztaló országokban – vélhetően az egypártrendszerhez kapcsolódó történelmi tapasztalatok és a negatív konnotáció miatt – a választók összességében kevésbé hajlamosak azt mondani, hogy kötődnek vagy közel állnak egy bizonyos párthoz, mint a hasonló múlttal nem rendelkező demokráciák választói (Gherghina, 2014; Klingemann & Wattenberg, 1992; Rose & Mishler, 1998; Tóka, 2005).

A pártos polarizáció mértékét egy változóval számszerűsíthetjük országos szinten, amely a pártválasztás szerint meghatározott politikai táborok közötti

véleménykülönbséget méri számos kérdésre összesítve, aggregált formában. Az esetek egy részében, egyes országszintű elemzéseknél ez, az országok pártos polarizáltságának a mértéke a kutatás függő változója. Egyéni szinten a pártos elfogultságot az eredmények robusztusságának tesztelése céljából több módszerrel is vizsgálom. Az egyik ilyen mérőszám az egyén elégedettsége a szembenálló politikai oldal medián véleményéhez viszonyítva, egy másik módszer pedig azt mutatja meg, hogy a kormánypártra szavazás mely egyéni magyarázó változóknak növeli a politikai elégedettségre gyakorolt hatását. A pártos elfogultság tehát, bár a kutatás központi fogalma, nem az elemzések függő változója, hanem a változók egymásra hatását, egymással való összefüggéseit magyarázó mechanizmus.

1.3. Célok, kérdések

A témaválasztást indokló gyakorlati, elméleti és módszertani problémák rövid ismertetése után a dolgozat célját, kérdéseit és fő hipotézisét mutatom be. A dolgozatnak háromféle célja van, egy elméleti, egy módszertani, egy praktikus/leíró.

1) A disszertációm elméleti célja annak a kérdésnek a megválaszolása, hogy a pártos polarizációnak mik az egyéni- és rendszerszintű okai, és mik a rendszerszintű következményei. A dolgozat fő hipotézise az, hogy a pártos polarizáció alapvetően negatívan hat a demokratikus rendszerek politikai és gazdasági működésére.

2) A módszertani célja egy új, a leggyakrabban használt definíciókhoz jobban illeszkedő, a pártosság véleményalkotásra gyakorolt hatását a korábbi mérési módoknál jobban tükröző, nemzetközi összehasonlítás céljára használható módszer kidolgozása.

3) Praktikus/leíró célja annak a kérdésnek a megválaszolása, hogy mennyire polarizált pártos értelemben a magyar politikai kultúra a többi európai országhoz képest: van-e európai viszonylatban etéren bármi különleges a magyar választók politikai viszonyulásaiban? Azt feltételezem, hogy más európai országokkal összehasonlítva a magyar választóközönség pártos értelemben erősen polarizált.

1.4. A dolgozat felépítése

A disszertáció felépítése a következő: a második fejezetben röviden bemutatom *a kutatás értelmezési keretét*, a választói magatartás irodalmának fejlődését, és a dolgozat elméleti megközelítésének bemutatásával elhelyezem a kutatást a szakirodalom különböző ágain belül. A harmadik fejezetben bemutatom a témában eddig született, a magyar választókra vonatkozó eredményeket. A negyedik részben a kutatás *központi fogalmát és mérési módszerét mutatom be*, emellett kritikusan ismertetem a pártossággal kapcsolatos szakirodalom fogalmi meghatározásait, hogy hogyan mérték eddig a pártosságot, és hogy a bevett mérési módszerekkel kapcsolatosan milyen módszertani kifogások emelhetők. Az ötödik részben azt vizsgálom, hogy *egyéni szinten milyen tényezők hatnak* a pártos elfogultság erősségére. Az egyéni szint vizsgálata után rátérek az országos szint, és ezzel együtt a pártos polarizáció vizsgálatára. A hatodik részben bemutatom a pártos polarizáció mérésére létrehozott módszert, a hetedik részben pedig *a pártos polarizációra ható tényezőket* tárom fel. Az okok vizsgálata után a *hatások és következmények* feltérképezésére vállalkozom, a nyolcadik részben a pártos polarizáció lehetséges *politikai*, a kilencedikben pedig *gazdasági hatásait* vizsgálom két- és többváltozós elemzési módszerekkel. A dolgozatot egy összefoglaló fejezet zárja.

1.5. Főbb eredmények

A kidolgozott mérési módszer szerint a pártos elfogultság a preferált politikai oldal irányába a vizsgált európai országokban gyakorlatilag univerzálisan – bár változó mértékben – jelenlévő elem. A magyar választók az itt vizsgált időszakban a leginkább elfogultak közé tartoztak, a kormánypárthoz vagy ellenzékhez tartozás nagyon nagy mértékben befolyásolja, hogy a választók milyen véleményt alkottak a politikai rendszer egyes elemeinek működéséről, és hogyan értékelik a különböző politikai szereplők teljesítményét. A dolgozat fő kérdésére a pártos elfogultság hatásait illetően pedig az elemzések egyértelműen azt mutatták, hogy a pártosság összességében negatív hatással van a politikai és a gazdasági működésre. Azaz, az erős pártos polarizáltság alacsonyabb minőségű demokratikus működéshez és gyengébb gazdasági eredményekhez vezet.

1. A VÁLASZTÓI DÖNTÉSEKET MAGYARÁZÓ VERSENGŐ ELMÉLETI MEGKÖZELÍTÉSEK - ÉS A DOLGOZAT MEGKÖZELÍTÉSE

2.1. A választói magatartás kutatásának főbb megközelítései

A választókról való gondolkodáshoz és a választói viselkedés különféle aspektusainak tanulmányozásához érdemes röviden áttekinteni a választói viselkedést magyarázó legfőbb megközelítéseknek az evolúcióját és az egyes irányzatok legfőbb kérdéseit és eredményeit.

A választói döntéseket magyarázó első modellek a Columbia Egyetem Paul Lazarsfeld vezette kutatócsoportjának kérdőíves felmérései alapján születtek. A témában keletkezett alapművek (Berelson, Lazarsfeld, McPhee, Lazarsfeld, & Lazarsfeld, 1954; Lazarsfeld et al., 1968) fő eredményei olyan elméleti eredmények, amelyek a kutatócsoport eredeti feltevéseit cáfoló empirikus vizsgálatok során nyerték el végleges alakjukat. Vizsgálódásaik talán legfontosabb eredménye az egyes emberek politikai döntései terén megmutatkozó társadalmi befolyásoltság erőssége volt - eredeti feltevéseik még jóval nagyobb hangsúlyt helyeztek a döntések személyes összetevőire és a politikai információkra.³ Három egyszerű faktorról, mint amilyen a gazdasági-társadalmi státusz, a lakóhely és a vallás, már kiváló becslést lehetett adni a 40-50-es évek tetszőleges amerikai állampolgárának választási preferenciáiról.

Kutatásaik során fény derült arra, hogy az informált, politika iránt érdeklődő, a politikai információkat számon tartó, és a politikai kampányok során döntésre jutó/döntést változtató állampolgár alakja a valóságban szinte nem létezik. A kérdőívek tanúsága szerint a politika iránt érdeklődők és arról informálódók jobbára elkötelezett választók voltak, akikre a kampányoknak meglehetősen kevés befolyása volt, míg a politikai hirdetésekkel, programokkal befolyásolható csoport éppenséggel azokból a választókból állt, akik nem érdeklődtek a politika iránt, és nem tájékozódtak közéleti kérdésekről.

³ Ahogy Lazarsfeld és szerzőtársai fogalmaznak: „There is a familiar adage in American folklore to the effect that a person is only what he thinks he is, an adage which reflects the typically American notion of unlimited opportunity, the tendency toward self-betterment, etc. Now we find that the reverse of the adage is true: a person thinks, politically, as he is, socially. Social characteristics determine political preference”(1968, p. 69).

Kutatásuk emellett a média befolyásoló hatását helyezi új megvilágításba. Eszerint a politikai hirdetések, hírek, kampányüzenetek elsősorban a politika iránt érdeklődő, arról kiemelten tájékozódó szavazókon, az úgynevezett véleményvezérekén (*opinion leader*) keresztül hat a kevésbé informált tömegekre. A média tehát nem direkt módon, hanem egy közbülső „lépcső”, azaz egy érdeklődő, informált közvetítő személy segítségével hat a választók jelentős részére. Ezek a kutatások fontos mérföldkövei a szavazói magatartás kutatásának, némely meglátásuk alapjaiban határozza meg a választói viselkedésről való tudományos gondolkodást, viszont magyarázóerejük egy-két évtized alatt jelentősen csökkent, és elméleti szempontból sem alkotnak elegáns, koherens modelleket. Tóka Gábort idézve, „igen szerény tehát az esélye, hogy egy sajátosan szociológiai modellel magyarázzuk meg a preferenciáik és a szavazói viselkedés kapcsolatát” (2001, p. 121).

Részben a Columbiái Egyetem kutatóinak eredményeire támaszkodva, részben azokkal vitatkozva és azokat kiegészítve születtek meg az úgynevezett michigani iskola kutatásai a szavazói viselkedésről (Campbell et al., 1960). A szerzők az általuk alkalmazott szociálpszichológiai megközelítéssel Lazarsfeldéknél sikeresebben magyarázták a politikai választásokat. Ők a pártos elköteleződést, a pártokkal való azonosulást és az idők homályába vesző, a kutatás során már felgöngyölíthetetlen okokat, mint például a gyermekkori szocializációt hívták segítségül a választási döntések magyarázatában, a columbiái iskola vívmányai, a társadalmi meghatározottság és a társadalmi tagolódás mellett. A michigani iskola fő eredménye a pártidentifikáció fogalma, a szavazáshoz a pártidentifikáció oldaláról való közelítés, illetve az oksági tölcser (*funnel of causality*) gondolata, amelyben jut szerep hosszabb távú és rövid távú döntési tényezőknek is. Az oksági tölcser szélén olyan általánosabb tényezők állnak, mint a történelmi minták, gazdasági struktúra, társadalmi megosztottságok, amelyek más tényezőkkel együtt részt vesznek a pártkötődés kialakulásában. A tölcser végénél pedig olyan, közvetlenebbül és rövidebb távon ható tényezők találhatók, amelyek a viszonyulások tartós fennállása mellett is alakítják a véleményeket és elköteleződéseket. Ezek a meglévő pártkötődés, meglévő értékelköteleződés ellenére is tudják a szavazási döntést befolyásolni, például ilyen tényező lehet az ismerősök véleménye, a kampányüzenetek hatása, a kormányzat tevékenysége, az adott jelölt személye. A modell alkotói szerint a pártkötődés a legállandóbb, igen mély gyökerekkel is bíró politikai attitűdünk, amely nehezebben

változik, mint ahogyan esetleg a szavazatunk. Disszertációm elméleti megközelítését tekintve a szavazói magatartás alapmodelljei közül ehhez az irányzathoz, a szociálpszichológiai, pártidentitás-alapú elméletekhez áll a legközelebb.

Ha a pártkötődésnek nem is, az ideológiának fontos szerepet szán Anthony Downs (1957) munkája is, amely mind a szavazók, mind a pártok viselkedését újszerűen, közgazdasági alapokon modellezte. Az elmélet a gyakorlati hasznosíthatósága, előrejelző képessége terén mutatkozó nyilvánvaló hiányosságok ellenére rövid időn belül a politikai cselekvésről szóló szakirodalom megkerülhetetlen hivatkozási pontjává vált. Bár az elmélet jelenlegi kiugró idézettsége kétségtelenül az azt érő számos kritikának is köszönhető, máig hatalmas a hatása a tudományos közösségben. A népszerűsége érthető, ha azt tekintjük, hogy rámutat a szavazási viselkedés bizonyos rendkívül fontos momentumaira. Downs meghatározó a tekintetben, hogy hogyan gondolkodunk ma a választókról, a választási döntésekről és választási stratégiákról. A legtöbbet talán munkájának azt a részét emelik ki, amely a mediánszavazó kegyeiért küzdő, a politikai centrum felé orientálódó pártversenyt jelez előre, - normál ideológiai eloszlás és két versengő párt esetén. Fő vívmányai közé tartozik a politikai viselkedés újszerű, racionális megközelítése, és a közgazdasági fogalomrendszernek a politikai választásokkal való kapcsolatba hozása, így a költségek, hasznok, racionalitás, informáltság, információs mankók fogalmainak beemelése a szavazói magatartás vizsgálatába. Downs munkája fontos szerepet játszott abban, hogy a gazdasági szemlélet egy időre széles teret nyert a politikai viselkedés értelmezésében, a pártosságnak pedig ezekben az elméletekben lényegében a „költségcsökkentő heurisztika” szerep jut.

Downs modelljének, és a hozzá hasonló, a politikai versenyben az ideológiai távolságokat szem előtt tartó megközelítéseknek érdekes és plauzibilis kritikája például Rabinowitz és MacDonald (1989) direkcionális szavazási modellje. Eszerint a választók számára, akik diffúz és változó véleményekkel bírnak az egyes kérdésekben, nem az a legfontosabb, hogy egy véleményeskálán pontosan melyik párt áll legközelebb a véleményükhöz. Eredményeik szerint olyan kérdésekben, amelyekben a társadalom véleménye egy bizonyos nem neutrális álláspont felé hajlik, a pártok közül az jár a legjobban, amelyik a legagresszívebben tudja ezt az álláspontot képviselni, egy, a radikális

címjét még nem maga után vonó elfogadhatósági tartományon (*region of acceptability*) belül.

A közgazdasági elméletek *homo oeconomicus*áról gondolkodva könnyen összekeverhetjük a racionális cselekvést az önző cselekvéssel. Pedig „feltételezhető, hogy a cselekvők 'racionálisak', anélkül, hogy feltételeznénk, hogy önzők, és feltételezhető, hogy önzők, anélkül, hogy feltételeznénk, hogy a materiális hasznukat maximalizálják” (Brennan, 2008, p. 432). A legtöbb elmélet így egyetért abban, hogy a választók nagyobb társadalmi csoportok, osztályok, vagy az egész nemzet javát is számításba veszik bizonyos mértékben. Ezt a szempontot tartják szem előtt Michael Lewis Beck és szerzőtársai (Lewis-Beck & Stegmaier, 2000, 2007; Nadeau & Lewis-Beck, 2001) is. Írásaikban a gazdasági szavazás két alcsoportját, a szociotropikus és az egocentrikus szavazást különböztetik meg. Szociotropikus szavazásnak nevezik azt a pártválasztási módszert, amikor a választó a társadalom egészére vonatkoztatva mérlegeli, hogy a kormány tevékenysége nyomán mennyiben javult vagy romlott a társadalom helyzete, a gazdaság teljesítménye. Ez a megközelítés gyakran a foglalkoztatási vagy növekedési mutatókkal kapcsolatban mutat ki összefüggéseket. A gazdasági szavazás másik esete az egocentrikus szavazás, amely a saját egyéni boldogulásra fókuszál, tehát, hogy az adott szavazó jobban él-e a ciklus végén, mint a ciklus kezdetén, ezért ezt *pocketbook-voting*nek is nevezik. Eredményeik szerint a gazdasági szavazás ezen két típusa közül a szociotropikus, tehát az egész ország gazdasági állapotára vonatkozó elmélet bír nagyobb magyarázó erővel, ami érdekes perspektívába helyezi a korábbi, szinte kivétel nélkül az egyén szintjét és az egyéni hasznokat vizsgáló racionális elméletet. Fontos viszont megemlíteni, hogy bár szignifikáns összefüggések vannak a gazdasági teljesítmény és az újraválasztás között, a gazdasági szavazás elméletén alapuló modelleknek általában rendkívül alacsony a magyarázóereje (pl. Simonovits, 2010), azaz csak nagyon kis részben, csupán egy-két százalékban tudják magyarázni egy kormánypárt vereségét vagy újraválasztását.

A közgazdasági gondolkodás sarokkövének számít (vagy számított sokáig) az, hogy optimalizáló, a várható hasznosság módszere alapján kalkuláló, minden helyzetben a legjobb megoldásokat, a legkedvezőbb kimenetet kereső ágenseket feltételez. Ferejohn és Fiorina (1974) megközelítése ezzel szemben a *lehetséges maximális veszteséget* tartja szem előtt, ahelyett, hogy a várhatóérték-számításon alapuló megközelítést választana.

Ezzel a megközelítéssel rokonítható Herbert Simon (1982) elmélete is. Simon egyik legnagyobb hatású gondolata az optimalizáló stratégia modelljével vitatkozik: a lustán gondolkodó, kognitív erőforrásokkal spóroló döntéshozó (szavazó) képét vázolja az olvasónak, az elfogadható, nem pedig a legjobb megoldásokat kereső döntéshozatali módszerre irányítva a figyelmet. Simon szerint inkább a jó, a megfelelő, mint a legjobb megoldásokat keressük, de a mindennapi életben a korábbi döntéseink, tapasztalataink alapján gyakran ráérzünk a legjobb megoldásra, anélkül, hogy aprólékosan végiggondolnánk a lehetőségeinket.

Ebbe az elméleti áramlatba (*low information rationality*) illeszkedik V. O. Key is, a pártidentitás-megközelítés egyik legismertebb bírálója. Key (1966) szerint a szavazók sokkal kevésbé vádolhatók birkanyáj-jellegű viselkedéssel, mint ahogyan azt a pártidentifikációs modell szerzői érzékeltetik. Key – részben a michigani modellt megalapozó survey adatok (National Election Studies) elemzése alapján – úgy véli, hogy a szavazók az elérhető információkat szemlélve kifejezetten ésszerűen viselkednek.

Popkin mérlegelő szavazó modellje (Popkin, 1994) szintén amellettt érvel, hogy az aprólékos, elemző végiggondolás kevésbé jellemző módszer a szavazási döntés meghozatala során, viszont kevés információval is hozható jó szavazói döntés. Popkin a döntési heurisztikák szerepére mutat rá, azt hangsúlyozva, hogy a választók gyakran nem tudatos mérlegelés, nem konkrét politikai tartalmú információk, hanem „gondolatmankók” (*cognitive shortcuts*), azaz heurisztikák, különböző, akár irrelevánsnak tűnő információkból eredő megérzések, ráérzések, asszociációk alapján hoznak döntést. Így lehetséges, hogy egy rosszul sikerült túsmentés, egy bizonyos helyzetben való abszolút tájékozatlanságot eláruló, nem odaillő gesztus, vagy az, hogy mi egy politikus kedvenc étele vagy hobbija, a választók számára politikai döntéseket is orientáló támponttá válik.

A kevés információt hatékonyan felhasználó szavazóról szóló elméletek közös jellemzője, hogy (ha nem is explicit módon) különbséget tesznek az aprólékos-elemző végiggondolás és az impulzív, inkább az érzelmek, mint az érvelés oldaláról kiinduló, kevés információt és kevés kognitív erőfeszítést igénylő döntéshozatal között. Míg a fentebb idézett racionális elméletek jelentős részének döntéshozatal-képe egyértelműen az előbbihez áll közel, Popkin elmélete szerint a szavazási döntést az emberek többsége

inkább az érzelmi-impulzív, mint az aprólékos-analitikus döntéshozatali módszer szerint hozza meg. Ez összhangban áll a kognitív pszichológia eredményeivel, hiszen az emberi gondolkodás kognitív energiákkal való spórolását – és ennek érdekében az impulzív, nem alaposan végiggondolt, rutinszerű döntéshozatali módszer kiterjedt használatát a mindennapi döntési helyzetekben – a kísérleti pszichológia számos kutatása bizonyította.⁴

Összefoglalva, a szavazókról való gondolkodás terén a tömegpártok korszakának leáldozásával és az új típusú pártok, választói mozgalmak megjelenésével a szociológiai megközelítések háttérbe szorultak, és az utóbbi két-három évtizedben leginkább az olyan elméletek kerültek előtérbe, amelyek a szavazói preferenciákból indulnak ki, elfogadják, hogy a pártválasztásnak vannak racionálisnak tekinthető elemei, viszont egyúttal hangsúlyt helyeznek a pártok iránti érzelmi elköteleződésre is. Látható, hogy a választói magatartást magyarázó elméletek az utóbbi évtizedekben jelentős mértékben merítettek egymás eredményeiből, illetve a viselkedéstudományok eredményeiből is, így mára kevésbé élesen különíthetők el az eleinte élesen elváló irányzatok, például a racionális vagy pártidentitás-alapú modellek. A racionális elméletek piaci analógiáját szem előtt tartva, a választók hasonlíthatók a fogyasztókhoz, a pártok iránti elköteleződés pedig a márkahűséghez (Green et al., 2004, p. 4). Akárcsak a márkahűség kialakulásában és fennmaradásában, a pártok iránti kötődés kialakulásában is nagy szerepük van mind a racionális mozzanatoknak, mind pedig az érzelmi elköteleződésnek, pártok vagy vezetők iránti elfogultságnak. A pártazonosulást sok racionális modell is megemlíti, integrálja. A hangsúlyeltolódások viszont az egyes pozíciók között e látszólagos egyetértés dacára jelentősek lehetnek, hisz nem lényegtelen, hogy egy szerző egy bizonyos döntést befolyásoló tényezőt alapvető fontosságúnak tart-e, vagy pusztán említésre méltó körülménynek, aminek tudomást vesz a létezéséről.

A szakirodalom eredményei alapján megalapozottan állítható, hogy a politikai döntésekben jelentős szerepet játszanak a berögződések, a megszokás, az elfelejtett tényeken alapuló érvek, az érzelmek, reflektálatlan szimpátiák vagy a csoporthoz tartozás hatása is, viszont ezek mellett a választók nem érzéketlenek az ország gazdasági teljesítményének a változására, a közhangulatra, illetve a saját pénztárcájuk

⁴ A kétféle döntéshozatali módszert Kahneman (2013) első és második rendszernek illetve gyors és lassú gondolkodásnak, Thaler és Sunstein (2008) pedig automata és reflektáló rendszernek nevezik.

vastagságának változására sem. Ezeknek az eredményeknek megfelelően dolgozatomban nem hagyom figyelmen kívül a demográfiai jellemzőket, a társadalmi helyzetet, vagy bizonyos racionális mozzanatokot sem (például, hogy a választásokhoz időben közel erősebb a párttal való azonosulás), így ezek és az ezekhez hasonló változók kontrollváltozóként meg fognak jelenni a későbbi fejezetekben a választói értékeléseket magyarázó modellekben. Viszont, mivel elsősorban a pártkötődés egy kísérő jelenségére, a pártos elfogultságra koncentrálok, a továbbiakban nem foglalkozom érdemben azzal a kérdéssel, hogy a pártok iránti kötődés hogyan és miért alakul ki, hogy hogyan jön létre a választói döntés.

2.2. A dolgozat megközelítése – a racionalizáló szavazó

„...partisanship affects how citizens see the world”

(Gerber & Huber, 2009, p. 423)

Popkin (1994), Kahneman és Tversky (Kahneman, 2013; Tversky & Kahneman, 1974) heurisztikák alapján döntő emberképe hasonló egy, az utóbbi években szintén nagy lendülettel fejlődő megközelítéséhez, amelyik viszont a legkorábbi, szociológiai és pártidentitás alapú modellek érveléséhez ismét erősebben kötődik. Néhány szerző (pl. Achen & Bartels, 2016; Jacobs & Shapiro, 2000; Lodge & Taber, 2013; Zaller, 1992) úgy nyúlt vissza ezekhez a modellekhez, hogy közben megkérdőjelezte az önálló preferenciákkal rendelkező szavazók döntésein alapuló politika képét. Ezek a szerzők egy lépéssel tovább mentek a popkini vagy kahnemani megközelítéseknél is, ugyanis a racionalitással még annak valamilyen „jelzős” formájában sem foglalkoznak expliciten. Ezzel szemben a csoportkötődés, az érzelmi és kognitív elköteleződés szerepét hangsúlyozzák a politikai véleményformálásban. E megközelítések szerint nem a szavazóknak vannak valamilyen eleve adott, létező preferenciáik, amelyek összegzésével a közjó, valamilyen, a legtöbb ember igényeihez a legközelebb álló eredmény előállítható, hanem nagyrészt a politikai elköteleződés, a politikai csoportkötődés és a politikai vezetők alakítják ki a választói preferenciákat. A választók a politikai preferenciáik kinyilvánításakor tehát alapvetően *racionalizálnak*, ahelyett, hogy racionálisak lennének. A dolgozat – és az itt idézett szerzők – érvelése tehát a fentebb ismertetett racionális

gyökerű megközelítésekhez képest fordított, a szavazók ezen elméletek szerint a csoportkötődéseiknek, vélelmeknek és érzelmi elköteleződésüknek megfelelő válaszokat adnak, és jórészt elfogadják a politikai oldaluknak (vagy annak vezetőjének) a véleményeit, értelmezéseit és céljait.

A disszertáció megközelítése a legrövidebben úgy jellemezhető, mint ahogyan Zaller (1992 p. 3) jellemezte a *The nature and origins of mass opinion* című munkája megközelítését: alapvetően politikai pszichológiai munka, ami sokkal inkább politikatudományi, mint pszichológiai, viszont sokat merít a pszichológia különféle ágainak az elméleteiből és empirikus eredményeiből.

A hasonló felfogást képviselő szerzők gyakran olyan *kognitív pszichológiai* alapművekhez nyúlnak vissza, mint Festinger kognitív disszonancia elmélete (Festinger, 1962). Az elmélet lényege, hogy az ember igyekszik egymással harmonizáló vélelmeket fenntartani, és ha ezek konfliktusba kerülnek egymással, akkor is mindent megtesz érte, hogy konzisztenciát teremtsen köztük. Ez pedig esetenként irracionális viselkedéshez, gondolkodáshoz vezet. A korábbi döntéseinkkel, meglévő meggyőződéseinkkel, elköteleződéseinkkel disszonáns tudattartalmakat nem szívesen fogadunk el, ilyen új információk esetében gyakori, hogy megpróbáljuk jelentéktelennek látni az új információt, megbízhatatlannak bélyegezni a hírforrást, vagy egyszerűen csak észre se venni. Például, ha valaki nagyon elkötelezett egy párt iránt, az elmélet szerint szívesen gondolja azt a párt egy botrányánál vagy gyenge kormányzati teljesítménye esetén, hogy az eset valójában nem komoly, vagy hogy a hírforrások rosszindulatúak, csúsztatnak, illetve nagyon nyitottá válik az ezeket a vélelmeket megerősítő új információkra. Például olyan híreket fogyaszt, amik a saját értelmezését követik, és nem beszélget olyanokkal, akik az esetet súlyosnak tartják. Ha viszont egyszer elfogadja, hogy az eset súlyos, vagy a párt tényleg rosszul teljesít, akkor viszont valószínűleg a másik tudattartalmat változtatja meg rövidesen: például úgy, hogy egy másik párt mellett köteleződik el. A kognitív disszonancia elmélet jelenti az alapját a motivált érvelés (*motivated reasoning*) és a motivált szkepticizmus (*motivated scepticism*) elméleteinek, amelyek számos, a disszertáció szempontjából kiemelten fontos munkának a fő fogalmai (Babad, 1997; Friedman, 2012; Jost, Glaser, Kruglanski, & Sulloway, 2003; Lebo & Cassino, 2007; Taber, Cann, & Kucsova, 2009; Taber & Lodge, 2006).

A *motivált érvelés* lényege, hogy az emberek érzelmileg motiváltak, hogy bizonyos véleményeket meg tudjanak (akár maguknak is) magyarázni. Ennek oka, hogy egy új szituáció értékelésekor nagyrészt a témával kapcsolatos meglévő érzelmeikre támaszkodnak, amelyeket könnyebb előhívni, mint az ismereteket. Az érzelmeiket detektálva ezután igyekeznek az új témával kapcsolatosan olyan érvelést kialakítani, ami alátámasztja a gondolkodásnál sokkal automatikusabban jelentkező érzelmi reakciót (Taber & Lodge, 2000). A *motivált szkepticizmus* pedig ennek a jelenségnek az az esete, amikor érzelmileg motiválttá válunk valamilyen érvelésben a szokásosnál alaposabban hibát keresni, vagy kevésbé megbízhatónak tartani a forrását, például amiatt, mert számunkra kellemetlen információt tartalmaz.

Ezeken kívül a kognitív pszichológiai eredményeken kívül az irányzat egyértelműen merít a *szociálpszichológia* olyan kulcsfontosságú modelljeiből is, mint Tajfel és Turner (1979) társadalmi identitás-elmélete, akik a csoportok közötti konfliktusokat alapvetően azzal az én-megerősítő igénnyel magyarázták, hogy azt a csoportot, amelyhez tartozunk, jobbnak lássuk, mint azokat a csoportokat, amelyeknek nem vagyunk tagjai – ha máshogyan nem megy, ez utóbbiak leértékelésén keresztül. A társadalmi identitás elmélet szerint tehát az önértékelésünket befolyásolná negatívan, ha nem hinnénk abban, hogy a „mi csoportunk” alapvetően jobb, mint a másik. A csoporttal való azonosulás erősségét jelzi, hogyha nagyon fontossá válik számunkra, hogy jobbnak láthassuk a „mi csoportunkat” a másikonál vagy a többinél. Tehát, erős azonosulást jelez, ha nem csupán azt gondoljuk, hogy azoknak az embereknek, akikkel azonos politikai oldalon állunk, inkább igazuk van a politikai kérdésekben, hanem azt is, hogy *alapvetően jobb emberek*, mint a másik politikai oldal szimpatizánsai.⁵

Achen és Bartels (2016) frissen megjelent, de már most nagy hatású könyvükben bemutatják, hogy a preferenciáikat kifejező állampolgárok döntésein alapuló demokrácia képe mennyire ingatag, és hogy a népszuverenitás eszméje ilyen ingatag alapokon teljes

⁵ Ezt megerősíti a Pew Research Center egy 2016-os kutatásának az eredménye az amerikai választókra nézve. A lekérdés során arra kérték a választókat, hogy állapítsák meg, hogy a politikai táborokra inkább, kevésbé vagy ugyanannyira jellemzőek bizonyos pozitív és negatív jellemvonások, mint más amerikaiakra. A republikánusok 45-47%-a szerint a demokraták erkölcselenebbek, tisztességtelenebbek és butábbak más amerikaiaknál, míg a demokraták 70%-a tartotta szüklátókörűbbnek, 42%-uk pedig kevésbé becsületesnek a republikánusokat másoknál (Pew Research Center, 2016).

illúzió. Abból indulnak ki, hogy a racionálisan döntő cselekvők, a mérlegelő szavazók képe annyira távol van a valóságtól, hogy nem kezelhetjük ezt az ideált kiindulási pontként. Achen és Bartels (2016, p. 14) szerint nem csak tudnunk kell, hogy „a legtöbb demokratikus állampolgár nem érdeklődik a politika iránt, szegényesen informált, és nem hajlandó vagy nem képes koherens közpolitikai preferenciákat közvetíteni az ’ügyközpontú szavazáson’ keresztül”; hanem a politikáról való gondolkodás során nem is szabad másból kiindulni, főleg nem ennek ellentétéből: a racionális, (valamennyire) tájékozott, ésszerűen döntő választó képéből.

Achen és Bartels atéren is szkeptikusak, hogy az oktatás, az állampolgári nevelés, a jobb minőségű média, vagy bizonyos intézményi reformok segíthetnek ezeken a problémákon. Ugyanis a független, elfogulatlan, de jól informált választók a gyakorlatban elhanyagolható számban léteznek, mivel a politikai érdeklődés, politikai informáltság szintje egyenes arányban nő a pártosság – és azon belül a politikai elfogultság szintjével (Campbell et al., 1960).

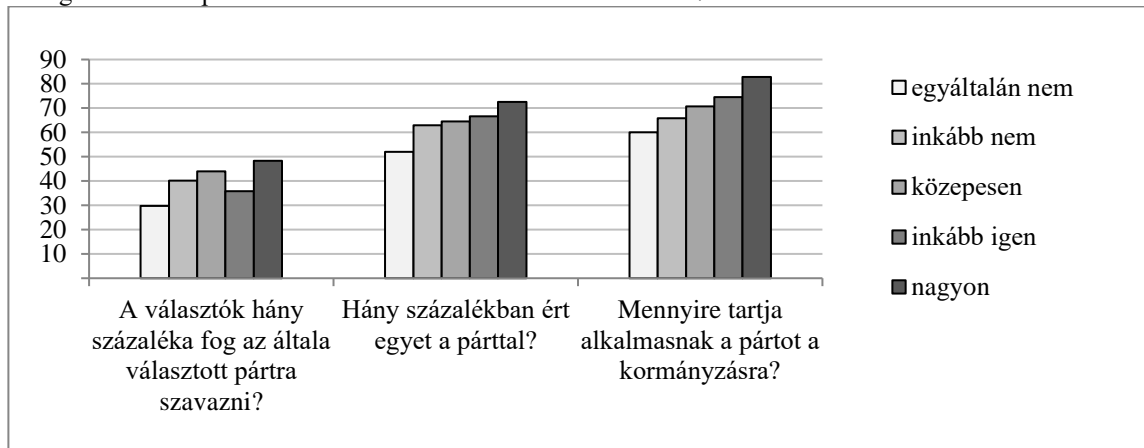
Shani (2006) ezt a több mint fél évszázada ismert, és rendkívül sokszor megerősített, de kellemetlen, és ezért gyakran figyelmen kívül hagyott összefüggést tárta föl alaposabban az amerikai választóközönséget vizsgáló empirikus kutatásában. A tájékozottság, a politikai érdeklődés, a pártos kötődések és a tények ismerete kapcsolatát vizsgálta kérdőíves módszerrel, az alanyokhoz intézett kérdései közül az egyik a szövetségi kormányzat eladósodottságának mértékét firtatta. A vizsgált időszakban, az első Clinton adminisztráció során a deficit nagysága több mint a felével csökkent, ennek ellenére a republikánus választók legnagyobb része azt gondolta, hogy nőtt. Ráadásul a közepesen tájékozott republikánusok meglepő módon rosszabb becsléseket adtak a deficit mértékére vonatkozóan, mint a politikailag legkevésbé tájékozottak. Eszerint a közepesen tájékozott republikánusok felismerték, hogy az ügy a demokrata adminisztrációhoz kötődik, és összekötötték az ügyet a demokratákkal kapcsolatos negatív értékeléseikkel, ami azt eredményezte, hogy a valóságtól távolabb eső tényt vélték igaznak, mintha egyáltalán nem is tájékozódtak volna. Ráadásul, e vélelmek alapján tovább ronthatták a demokratákkal kapcsolatos véleményeiket – ami azt jelenti, hogy nem a valóság, hanem a saját hamis vélelmek alapján érezték úgy, hogy a demokraták rosszul kormányoznak.

A demokraták – más ügyekben – a valóságtól hasonló mértékben elrugaszkodott véleményekkel rendelkeztek. Shani a vizsgált nyolcból hét ténykérdés esetében talált szignifikánsan nagyobb pártos torzítást a jobban informáltak között, azaz a legtöbb kérdés esetén a jobban informáltak olyan tényeket hittek igaznak, amelyek kedvezőbbek voltak a saját pártos kötődéseikre nézve, viszont távolabb álltak a valóságtól, mint a kevésbé informáltak vélelmek. A politikai tájékozottság eszerint az Egyesült Államokban, egy meglehetősen polarizált környezetben egyértelműen nem vezetett jobb minőségű politikai véleményekhez és döntésekhez.

Egy, a 2014-es választások során a magyar választók választási viselkedését vizsgáló, kísérleti módszerű kutatás (Patkós, 2015) eredményei nagyon hasonló összefüggéseket mutatnak. Bár a kutatás fő kérdése nem az érdeklődés és a vélekedések kapcsolatára irányult, az adatokból Shani eredményeihez hasonló kép rajzolódik ki. Az 1. ábrán látható, hogy a választók politikai érdeklődésének szintje szorosan összefügg azzal, hogy mennyire tartották az általuk kedvelt pártot a kormányzásra alkalmasnak, mennyire tartották a saját nézeteiket e párt nézeteivel egyezőnek, illetve mit gondoltak arról, hogy az adott párt milyen eredménnyel fog szerepelni a választásokon. Azaz, minél jobban érdeklődtek a politika iránt, annál pozitívabb vélelmek és értékelések voltak az általuk választott párttal kapcsolatban.

Jelen kutatás szempontjából igen lényeges szakirodalmi eredmény, hogy a politikai megosztottság erősen hathat a véleményformálásra és az elszámoltathatóság mértékére. A választótáborok éles elkülönülése egy érdekes kísérlet tanúsága szerint ugyanis különösen rosszat tesz az érveken alapuló döntésnek, ilyenkor a választók alapvetően a pártkötődéseik, és nem az észérvek alapján döntenek. Druckman és szerzőtársai (2013) kísérletükben egy, a választók és a pártok körében sem egyértelmű megítélésű, de fontos és gyakran napirenden lévő ügyben, a tengeri olajfúró tornyok építése kérdésében különböző érveket tartalmazó leírásokat adtak a kísérleti alanyoknak.

1. ábra. A megkérdezettek százalékos válaszainak átlaga a vízszintes tengelyen mutatott három kérdésben, a megkérdezettek politikai érdeklődésének mértéke szerint. N=171.



A résztvevők egy részét arról tájékoztatták, hogy a kérdésben a döntéshozók pártos alapon megosztottak, és a szavazók nagy része ugyanazon az állásponton van, mint amelyiken a pártjaik, a másik csoport viszont úgy tudta, hogy a pártok és választóik nem különülnek el élesen a kérdésben. Emellett változó erősségű pro-kontra érvpárokat ismertettek a kérdés kapcsán, végül a kísérleti résztvevők álláspontját kérdezték. Az eredményeik azt mutatták, hogy a nem polarizáltak beállított környezetben a pártos gondolatmankók működése csak akkor lép életbe, ha az érvek hasonló erősségűek. Egyébként az erősebb érvek a választókat meggyőzik, még ha ellenkeznek is a pártos beállítódással. A polarizáltak beállított környezetben viszont egyértelműen a párt álláspontja számít: ha azt gyenge érvekkel támogatjuk, még erős érvek ellenében is hajlamosak a választók a párt álláspontját támogatni, ha azt hallják, hogy a kérdésben erős a táborok közti megosztottság, viszont a táborokon belüli vélemények konzisztensek. Ebből az következik, hogy minél polarizáltabb a politikai környezet – abban az értelemben, hogy egymástól mennyire élesen különülnek el a táborok –, annál nagyobbat hibázunk, ha azt feltételezzük, hogy a szavazók valamilyen eredendően létező preferenciákat fognak képviselni, vagy ha azt várjuk, hogy az érvek és a politikai viták jobb minőségű döntéshez vezetnek. Bizonyos reménykedésre adhat okot viszont az, hogy nem polarizált környezetben az erősebb érvek képesek voltak meggyőzni a pártjuk véleménye ellenében a választókat.

A fentiekből egy viszonylag szkeptikus demokráciakép rajzolódik ki. A politikai vezetők elszámoltathatóságával, a választók elszámoltatásra való képességeivel szemben ezek alapján nagyon mérsékeltnek kell lenniük az elvárásainknak. Ha a politikai

tájékozottság az egyén meglévő beállítódásaitól függően akár ronthatja is a politikai valóság objektív vonásainak az érzékelését, illetve ha elég azt állítani a választóknak, hogy az adott kérdésben folyó vita mentén megosztott a választóközönség, ahhoz, hogy az érvek erősségéhez képest egyértelműen a politikai hovatartozás számítson a vitában való állásfoglaláskor, akkor teljesen indokolatlan azt feltételezni, hogy a választók képesek lennének a teljesítményük alapján hatékonyan elszámoltatni a politikusokat.

A bemutatott szerzők természetesen nem állítják, hogy a választók kizárólag a pártjukra vagy a pártvezetőikre hagyatkoznának a politikai véleményük kialakítása során, de úgy vélik, hogy a pártok és vezetők álláspontja igen nagy súllyal szerepel a többi, akár valamilyen módon racionális, akár más eredetű megfontolás mellett. A választóknak az egyes kérdésekben lehetnek akár a pártjukéval ellentétes véleményeik is, bár ez – főként fontosabb ügyek esetén – arányaiban nem túl gyakori.

Összefoglalva, a megközelítem az utóbbi évek kutatási eredményei alapján (Achen & Bartels, 2016; Anduiza et al., 2013; Bartels, 2002; Broockman & Butler, 2014; Gaines, Kuklinski, Quirk, Peyton, & Verkuilen, 2007; Jacobson, 2003, 2010) abból indul ki, hogy nem feltételezhető, hogy a választók közpolitikai preferenciái önállóak, adottnak vehetőek lennének, és hogy a pártok közötti választás alapvetően ezen preferenciák alapján történne. A preferenciák eszerint inkább értelmezhetőek a politikai elköteleződés eredményeként, mint a politikai elköteleződésért felelős kiindulási pontokként. Ennek megfelelően a soron következő fejezetekben a szakirodalom azon munkáit tartom szem előtt, amelyek az egyes pártokkal való azonosulást, és a választott párt iránti elköteleződést a politikai viselkedés egy magától értetődő elemének tartják, amely érdemben képes befolyásolni a választói véleményeket bármilyen, a politikához köthető témában.

2. A KUTATÁS MOTIVÁCIÓJA: ELLENTMONDÁSOS EREDMÉNYEK A MAGYAR VÁLASZTÓKÖZÖNSÉG PÁRTOSSÁGÁRÓL ÉS POLARIZÁLTSÁGÁRÓL

A magyar választók pártkötődéseivel, pártos elfogultságával, illetve a politikai közösség polarizáltságával az utóbbi években számos kiváló szerző foglalkozott. Bár a kérdést sokan érintik, érdekes módon a pártos elfogultság, vagy annak mérése nem került ezidáig a középpontba. Annak ellenére, hogy tudomásom szerint egyetlen kutatás sem fókuszál kifejezetten erre a problémára, a témában állást foglaló politikatudósok körében egyetértés van arra vonatkozóan, hogy a magyar választók erősen elfogultak, és a társadalom rendkívül polarizált. Viszont az empirikus eredmények, amelyeken ezek a megállapítások alapulnak, inkább vegyesek. A közfigyelem és a viszonylagos alulkutatottság, valamint a szakmai és laikus konszenzus és az inkább vegyes empirikus eredmények ellentmondásossága a kutatásom egyik fontos motiváló eleme volt.

Palonen (2009) például rendkívüli mértékben polarizáltnak tartja a magyar politikát, és a polarizáltság terén az Egyesült Államokkal és Olaszországgal állítja párhuzamba. A polarizációt nem konceptualizálja és operacionalizálja explicit módon, mérésére nem tesz kísérletet, de megjegyzi, hogy a polarizáció leginkább a másik tábor elutasításának erősségében mutatkozik meg. A létrejöttéért és fennmaradásáért a posztkommunista politikai elitet, a negatív kampányokat, az intézményi körülményeket és a szocialista történelmi örökséget okolja. Enyedi és Todosijević (2008, p. 769) is erős polarizációról írnak, és a „hideg polgárháború” kifejezéssel jellemzik a magyar közállapotokat. A helyzet egyik fő vonásaként azt nevezik meg, hogy mindkét tábor rosszhiszemű a másik politikai oldal törekvéseivel, céljaival kapcsolatban. Enyedi egy újabb munkájában kifejezetten a magyarországi polarizált helyzet jellemzőinek megragadására tesz kísérletet. A helyzet fő vonásai közé az erős polarizációt, a pártrendszer viszonylagos stabilitását és a populista stratégiák térnyerését sorolja, ezek kombinációját pedig populista polarizációnak nevezi (Enyedi, 2016).

Meyer-Sahling (2006) ezzel szemben egész más módszerrel, az elitet, a minisztériumi bürokráciát vizsgálva jut arra az eredményre, hogy a rendszerváltást követően a bürokrácia pártossága, pártos átpolitizáltsága jelentősen erősödött, „pártos állam”

(*partisan state*) alakult ki, és ennek okait részben a pártok ideológiai polarizálódásában látja.

Az erős pártos polarizáció meglétére utal Körösenyi (2012) is, aki arra hívja fel a figyelmet, hogy a bal-jobb skálán való önbesorolások vizsgálatok szerint az utóbbi évek során az ideológiai skála végpontjain található pozíciók támogatottsága erősödött, míg a centrum támogatóinak száma jelentősen csökkent. Ezáltal a társadalom korábban haranggörbéhez közelítő ideológiai eloszlásának mintázata lényegesen laposabbá vált. Egy ilyen jellegű változás utalhat erősödő pártos elfogultságra, de bármennyire is plauzibilis lehet ez a feltételezés, az összefüggés meglétére, erősségére nincs empirikus bizonyíték. Az említett változás jelenthetné például azt is, hogy a választóközönség pusztán tudatosabbá vált politikailag, és jobban tudja kategorizálni a politikatudományi fogalmak szerint a preferenciáit, ahelyett, hogy egy biztonságosnak tűnő „arany középutat” választana – és ez az érv szintén meggyőző lehet egy nem túlságosan régen demokratizálódott ország választói esetében.

Kmetty (2015) ráadásul az egy évvel későbbi adatokon már a polarizáció egyértelmű, nagymértékű gyengüléséről tudósító tendenciát mutat be: eszerint a polarizáció a 2010-es választások után elérte a tetőfokát, az ideológiai „haranggörbén” a közép kiüresedésének tendenciája a visszajára fordult. Az adatok tehát arról árulkodnak, hogy csupán 1-2 év alatt drasztikusan megváltozhat egy társadalom polarizáltsága, ami a polarizációnak a hosszútávú pártos elkötelezettségekkel való szoros kapcsolatára vonatkozóan komoly kérdéseket vet fel. Ebből, és a politikai érdeklődés radikális csökkenéséből arra lehet következtetni, hogy mind a baloldali ellenzék, mind az időlegesen hatalmasra duzzadt jobboldali tábor egy nagyon jelentős része számára csalódást okozott a pártok teljesítménye a 2010-2014-es időszakban, és a választók „egyszerűen mindenfajta ideológiaválasztástól elzárkóznak” (Kmetty, 2015, p. 13). A politikai közép támogatottsága nem is elsősorban a jobb- vagy baloldalhoz tartozás kérdésében nőtt meg, hanem főként az ideológiai beállítódást mérő másik mutató, a konzervatív-liberális hovatarozás kérdésében. Az utóbbi évek adatai a liberális-konzervatív pozíció tekintetében még kevésbé tükrözik polarizáltságot: a centrum pozíció abszolút többsége mellett a liberális-konzervatív pozíciót elfoglalók aránya 2013-ban 23,6% és 23,7% volt, 2014-ben pedig 22,5% illetve 27,5%.

Egy átfogó, a magyar választók pártosságát több szempontból, nemzetközi összehasonlításban is bemutató munka (Tóka, 2005) szintén vegyes képet mutat, ha a magyarok kiugró pártosságának bizonyítékait keressük. A tanulmány a pártosság mérésére több bevett módszert is felhasznál, de nem foglal egyértelműen állást tekintetben, hogy a magyar választók túlzottan, „éppen eléggé”, vagy esetleg túl kevésbé elfogultak a „kívánatoshoz” képest. A különböző mérési módszerekkel végzett vizsgálatok eredménye nem konkluzív, de összességében a bemutatott adatok alapján a magyar választók nem kiugróan pártosak - bár az új demokráciák körében a pártosabbak közé tartoznak.

Soós (2012) a pártokhoz való kötődés erősségéről írva megállapítja, hogy „a European Social Survey adatai azt mutatják, hogy 2002-től a magyar válaszolók igen nagy aránya gondolta úgy, hogy közelebb érzi magát egy bizonyos párthoz, mint más pártokhoz. Ez az arány magasabb, mint amit némely nyugat-európai régi demokráciában mértek” (Soós, 2012, p. 32).⁶ Az idézett, 48% és 53% között ingadozó adatok abszolút értelemben esetleg magasnak tűnhetnek, viszont más országokkal összehasonlítva nem tekinthetőek magasnak. A cikkben még nem szereplő, legutóbbi, 2012-es felmérésben ráadásul Írország az egyetlen nyugat-európai ország, ahol arányaiban kevesebben köteleződnek el egy párt mellett, mint Magyarországon, tehát Soós megállapításával szemben úgy látom, hogy e mutató alapján a hazai választókat egyértelműen a kevésbé pártosak közé kellene sorolnunk.

Kmetty, Zonda és Tóth (2014) a fenti, pártossággal kapcsolatos állásfoglalásokhoz hasonló módon, azt állítják, hogy az ország mind a pártok, mind a választók szintjén különösen polarizált. A szerzők az országgyűlési választások hatását vizsgálták arra nézve, hogy van-e a politikai választásoknak az öngyilkosságok számára nézve mérséklő hatása. Az Egyesült Államok elnökválasztási időszakától eltérően úgy találták, hogy a magyar országgyűlési választásoknak ilyen hatása nincsen. A különbség okát keresve felvetik, hogy bár mindkét ország polarizált, „az USA-ban ez inkább a pártok mezőjében jelenik meg, és kevésbé a szavazók szintjén, Magyarországon viszont mind a pártok, mind a szavazók esetében jól megfigyelhető a polarizáció” (2014, p. 324) – bár a feltételezett különbség adatokkal nincs alátámasztva.

⁶ Az arányok ESS hullámonként a következők 2002: 53%, 2004: 48%, 2006: 53%, 2008: 53%.

Vannak olyan adatok, amelyek, ha szigorú értelemben nem is igazolják az erős polarizáltság/elfogultság meglétét, de valószínűsítik azt. Angelusz és Tardos (2011; 2009) kutatásai arra világítanak rá, hogy a politikai táborok közötti átjárás a 2000-es évektől jelentős mértékben csökkent a választók személyes kapcsolataiban is. A vizsgálataik szerint a magyarok személyes kapcsolataiban egyre inkább a politikai homofília érvényesül, azaz nagymértékben a hasonló ideológiai pozícióval rendelkezők társaságát keresik, és ez 2003 és 2009 között jelentősen erősödött, az emberek kapcsolatai politikai preferenciáikat tekintve homogénebbekké váltak. Ez a homogenitás pedig jobban érvényesült az ideológiai tengely két szélén elhelyezkedő, mint a mérsékelt nézetekkel bíró megkérdezettek esetében.

Figyelmet érdemel az az ellentét is, ami az ideológiai önbesorolások skálák adatai és a szakértői, illetve állampolgári becslések között feszül. Bár egy önbesorolások bal-jobb skálán vizsgálva az ország nem tűnik különösebben polarizáltnak (lásd pl. a dolgozat egy későbbi fejezetében a 3. ábrát) a szakértői becslések erős, az állampolgári percepciók pedig kiugróan erős polarizáltság érzékeléséről árulkodnak (Enyedi & Benoit, 2011, p. 26); a polarizáltság az utóbbi mintegy másfél évtized során a választók szerint ráadásul egyértelműen fokozódott.

Látható tehát, hogy bár akadnak arra utaló jelek, hogy a magyar társadalom pártos értelemben polarizált, az erre vonatkozó bizonyítékok meglehetősen ingatagok. Az irodalom egy jelentős részében pedig valójában nem is találunk a magyarok erős pártosságát alátámasztó eredményeket. Viszont, bár a bevett mérési módszerekkel előállított adatok (azon választók aránya, akik közelebb állnak egy párthoz, mint a többihez, a volatilitás, vagy az ideológiai tengelyen elfoglalt pozíció alapján történő polarizációs indexek) alapján több esetben is legalább részben ellentmondanak az eredmények annak a széles körben elfogadott tételnek, hogy a magyarok pártossága kiugróan magas szintű, tudomásom szerint a fogalmi vagy módszertani innováció szükségességét csak Róbert és Papp (2012) vetették fel idáig. A szerzők a pártválasztás és a pártidentitás különbségeinek felhasználásával írtak a magyar választók jobbratulódásáról. Elemzésük végén arra a módszertani megállapításra jutnak, hogy „a pártidentitás hagyományos mutatója a jelenlegi hazai kontextusban nem ragadja meg kellőképpen a hosszú távú pártos elköteleződéseket” illetve, hogy szükség lehet a

pártidentitás mérési módszereinek újragondolására, sőt esetleg magának a fogalomnak az újradefiniálására (2012, p. 61).

Összefoglalva, a pártosságról és polarizációról szóló hazai (csakúgy, mint a nemzetközi) kutatások egy jelentős része ezeket a fogalmakat nem, vagy csak nagy vonalakban definiálja⁷, és változatos, nem feltétlenül intuitív, és egymással nem tudni, milyen viszonyban álló mutatószámokkal méri. Ezek következtében két lényegi ellentmondással szembesülhetünk a pártosságra, polarizációra nézve.

Egyrészt, a magyar politikai kultúra erős pártos elfogultságáról szóló kép annyira meghatározó, nem csak a laikus, hanem a tudományos közvéleményben is, hogy a magyar szerzők esetenként az ezt a képet megkérdőjelező, kétségeket támasztó adatok mellett is inkább pártosnak tartják a választókat. A hazai választók pártosságának és a politikai közösség polarizáltságának mértékéről a bevett mérési módszerekkel mérve legalábbis ellentmondásosak az eredmények, a legtöbb adat pedig nem mutat kiugró pártosságot vagy polarizáltságot. A pártosság bevett mérési módjai szerint a magyar választók nem különösen, sőt, inkább kevésbé pártosak, viszont érdekes módon a nemzetközi adatokat összehasonlító kutatások egyikében sem találunk hazai szerzőktől határozott kijelentést arra vonatkozóan, hogy a volatilitáson vagy az önbevallásos (pártokhoz való közelség) mutatón alapuló sorrendek szerint Magyarországot inkább a legkevésbé pártos európai országok közé kellene sorolnunk.⁸ Az ideológiai polarizáltság valamivel erősebben jellemző az adatok szerint, viszont ez sem tartósan kiugró mértékű. Fontos látni, hogy bár a polarizáltság 2010 körül valóban nagymértékben felerősödött, ezt a változást még ugyanezen a választási cikluson belül jelentős visszarendeződés követte. A hazai helyzetre vonatkozó empirikus adatok tehát inkább ellentmondanak az erős pártos megosztottságot evidenciaként kezelő szakmai és laikus közvélemény álláspontjának.

A kutatás szempontjából viszont egy másik ellentmondás is figyelmet érdemel. Ennek bemutatásához hasznos felidézni a nem csupán Magyarországgal, hanem általában a közép-kelet-európai térséggel kapcsolatos, jellemzően nem magyar kutatóktól származó aggodalmakat. Nevezetesen, annak az irányzatnak az aggodalmait, amelyik az erős pártos

⁷ Lásd pl. "I use the term in the everyday sense of the word" (Palonen, 2009, p. 319)

⁸ A volatilitási adatokkal kapcsolatosan a legóvatosabb megállapítás az lehetne, hogy a nagyon nagy szórás miatt legalábbis nehéz egyértelmű trendet azonosítani, bár a volatilitás jellemzően inkább magas, mint közepes-alacsony szintű.

kötődést alapvetően pozitívan ítéli meg, és a demokrácia egyik lényegi alkotóelemének tartja. E szerint a megközelítés szerint a korábbi demokratikus tapasztalat hiánya meggátolta a választók érzelmi elköteleződését, a pártokkal való azonosulást, ami a politikai rendszerek instabilitásához és magas volatilitáshoz vezetett (Dalton & Weldon, 2007; Gherghina, 2014; Rose & Mishler, 1998, p. 230). Ebből az következik, hogy Magyarországon, csakúgy, mint a régió többi országában, a pártos kötődések túl gyengék, és azok erősítésére lenne szükség a politikai rendszer stabilizálása és a demokrácia minőségének a javítása érdekében. Ez pedig ellentmond annak a széles körben elterjedt nézetnek, amely szerint az árkok sürgős betemetésére, a polarizáció mérséklésére lenne szükség ahhoz, hogy végre „rendes” demokráciává váljon az ország. Egy köztes álláspontot képvisel például Rose és Mishler, akik arra mutatnak rá, hogy a pozitív kötődések erősödésére és ezzel egyidőben a negatívak csökkenésére is szükség lenne.

A pártossággal kapcsolatos, Magyarországra (is) vonatkozó irodalomban tehát két fontos ellentmondás is van. Egyrészt, kérdés, hogy a nemzetközi tudományos közvélemény főárama helyesen látja-e az összefüggést a pártos kötődések erőssége és a demokrácia minősége, a politikai rendszer teljesítménye között? Azaz, a kutatók melyik csoportjának van igaza, a pártkötődés jelenlegi általános szintje túl magas-e, vagy éppenséggel túl alacsony a kívánatoshoz képest? Végsősoron, az ideális demokratikus működéshez összességében több vagy kevesebb pártos elfogultságra lenne szüksége Magyarországnak (és a régió többi országának)? Ez az ellentmondás, illetve ezek a kérdések a disszertáció fő *elméleti* kérdései.

A másik fontos ellentmondást a pártosság magas érzékelt szintje és az erre vonatkozó vegyes empirikus eredmények között találjuk. A másik fő kérdés tehát az, hogy vajon a politikai közösség által lényegében konszenzusosan elfogadott helyzetértékelés hibás-e, azaz, hogy nagyon pártosnak érezzük a magyar politikai kultúrát, és valójában – az adatoknak megfelelően – a pártos elfogultság nem túlzottan erős más országokhoz képest, vagy az intuíciónk helyes, viszont az alkalmazott mérési módszerek nem a szóbanforgó jelenséget ragadják meg? A disszertáció fő *leíró* célja ennek a kérdésnek a megválaszolása.

Azt feltételezem, hogy nem az intuíciónk csal, hanem a mérési módszereink, ami egyben azt is jelenti, hogy a nemzetközi szakirodalom nagyjából konzisztens

álláspontjával ellentétben – viszont összhangban a hazai kutatók többségének megállapításaival – Magyarországon inkább túl magas a társadalom pártos polarizáltságának a szintje mind az átlagoshoz, mind pedig a kívánatoshoz képest. A következő két fejezetben azt mutatom be, hogy hogyan konceptualizálja és operacionalizálja a szakirodalom a pártosságot, és hogy miért kételkedhetünk abban, hogy a pártosság mérésére leggyakrabban használt módszerek valóban hozzásegítenének a pártos elfogultságok feltárásához.

3. A PÁRTOSSÁG FOGALMA ÉS ANALITIKUS ÖSSZETEVŐI

A pártidentitás és a pártosság az 1960-as évek óta a választási viselkedés kutatásának központi fogalmai. Bár egyértelműen Campbell és szerzőtársai (1960) munkájához köthetők, ez nem óvta meg attól e fogalmakat, hogy a társadalomtudományok legtöbb fogalmához hasonlóan ne legyen számos, egymástól érdemben különböző meghatározásuk jelen a szakirodalomban. A versengő megoldások között komoly eltéréseket találhatunk, legfőképp azon a téren, hogy az eredeti munkában több helyen, a pártosság más és más vonásait hangsúlyozó meghatározások közül ki mely vonásokat tartja alapvetőnek. A fogalom aktualizálására, újragondolására az alapok megtartása mellett Budge, Crewe és Farlie (2010) vállalkoztak. Viszont az irodalom még ma sem egységes az olyan alapvető kérdésekben sem, hogy a pártosság alapvetően egy identitás-e, vagy egy attitűd (Bartle & Bellucci, 2014). Ebben a fejezetben azt mutatom be, hogy a szakirodalomban feltűnő definíciók milyen visszatérő elemeket tartalmaznak, milyen viszonyban állnak egymással és a dolgozatban használt pártos elfogultság meghatározással.

A pártosság és pártidentifikáció témakörében a meghatározások sorát illő a michigani modell szerzőinek definíciójával kezdeni. A pártidentitás-kutatás úttörői szerint a pártosság „egy párttal való pszichológiai azonosulás. Ez a pártidentifikáció a párthoz való kötődés, ami segít, hogy az állampolgár elhelyezze magát és másokat a politikai palettán. Ilyen értelemben, a pártosak azért pártosak, mert azt gondolják magukról, hogy pártosak. Nem szükségszerűen azért pártosak, mert pártos módon szavaznak, vagy, mert pártos módon gondolkodnak, vagy mert valaki más azt gondolja, hogy ők pártosak. Szűk értelemben még csak nem is azért pártosak, mert jobban kedvelik az egyik pártot a másiknál. A pártosság, mint pártidentifikáció, teljes mértékben öndefiníció kérdése.” (Campbell et al., 1960, p. 102).

Az öndefiníció fontosságán és a pártosság véleményformálásra gyakorolt hatásán kívül a szerzők a pártidentifikáció stabilitását, tartósságát is fontos szempontnak tartják, hangsúlyozva, hogy a pártosság hosszútávú elköteleződésen alapul, a pártazonosulásunk életünk során csak kevés alkalommal változik. A definíció azon részével, amely a pszichológiai kötődést és a pártosság politikai kérdésekben való tájékozódást segítő

hatására utal, számos, később idézett meghatározásban is találkozhatunk, és ezek a tulajdonságok részét képezik annak a definíciónak, amelyet ez az írás is használ. Ami miatt viszont korlátozottan alkalmazhatónak, túlságosan leszűkítőnek tartom ezt a meghatározást, az az, hogy szigorúan az önbevalláson, önmeghatározáson alapul, ami nehezen egyeztethető össze a pártosságnak azzal a vonásával, hogy politikai elfogultságot generál a kedvelt párt irányába (lásd a módszer bemutatásánál).

Számos operacionalizálási kísérlet indul ki olyan meghatározásból is, ami mindenekelőtt a pártosság tartósságát tartja szem előtt. A pártos kötődés időbeli tartósságát hangsúlyozó fogalom meghatározás egy másik példája Bartle és Bellucci definíciója, (2014, p. 1) akik szerint a pártosság egy "hosszútávú tendencia az egyik párt támogatására a másikkal szemben". Egyetértek azzal, hogy a pártosságra általánosságban jellemző a kötődés időbeli tartóssága, és implicit előfeltevésként az időbeli tartósságot én is felhasználom a módszer kialakítása során. Viszont nem tartom érdemesnek szorososan a kötődés időbeli tartósságához kötni a pártosság mérési módszerét, mert ez a dolgozat a pártosság egy másik, tartalmi vonására (vagy ha úgy tetszik, következményére) koncentrálna. A fő kérdésem ugyanis nem az, hogy a választók hány százaléka szavaz hosszú távon ugyanarra a pártra, hanem hogy a politikai értékeléseiket, véleményüket mennyire erősen határozza meg a pártos kötődésük.

Szintén minimalista, de közgazdasági szempontú, és az öndefiníciótól elrugaszkodó megközelítés Fiorina (1990) definíciója, amely már a pártosságnak a döntéshozatalban betöltött heurisztikus szerepére utal. Eszerint a pártosság "alapvető költségcsökkentő eszköz" a politikai döntések meghozatala során. Az ilyen, instrumentális-gazdasági szemléletű irányzatoktól csak egy lépés választja el azokat a pártosság-felfogásokat, amelyek nem csupán a szavazási döntést költségét csökkentő heurisztikaként látják a pártosságot, hanem a politikai világ érzékelését és a politikai események megítélését nagyban meghatározó kognitív mechanizmust. Ez a megközelítés annyiban állít többet a közgazdasági szemlélet „költségcsökkentő eszköz” meghatározásánál, hogy a választó nem csupán felhasználja az adott döntésekhez a pártosságot mint a döntés meghozatalát könnyítő eszközt, hanem a pártosság része az egyén politikai világlátásának, az információfeldolgozás és véleményformálás folyamatának, nem választható külön a gondolkodásától, és nem rakható tudatosan félre.

Ez a megközelítés tehát „felújítja” a pártidentitás-modell eredeti definíciójában is szereplő egyes tételeket, anélkül, hogy például az öndefiníciónak jelentős szerepet szánna. Az ezt a megközelítést használó szerzők tehát a pszichológiai kötődés kognitív hatásaira koncentrálnak. Green és szerzőtársai (2004, p. 1) is „[K]érdezd meg egy csoportnyi átlagos állampolgártól, hogy hogyan értékeli az elnök becsületességét, közpolitikai javaslatait, vagy politikai teljesítményét, és éles véleménykülönbséget fogsz találni a demokraták és a republikánusok véleménye között. Alkalmassint, a demokraták és a republikánusok eltérő véleményekkel fognak szolgálni, nem csak a pártvezetőkről és a programjukról, de a családjukról, a barátaikról és a kisállataikról is – és bármiről, ami egy politikai párttal kapcsolatban szimbolikus.” Green és szerzőtársai azt hangsúlyozzák, hogy a pártok iránti elköteleződés a csoporttal való azonosulásban ragadható meg leginkább, azaz abban, hogy a választó egy társadalmi csoport tagjaként tekint magára. Eszerint a pártosság alapvetően befolyásolja a politikai folyamatokról való gondolkodást, az eredmények és teljesítmények megítélését, a politikai kérdések terén való eligazodást. Erre a momentumra helyezi a hangsúlyt Samuels (2006) is, mondván, a pártosság „pszichológiai kötődés egy bizonyos politikai párthoz – befolyásolja a választók közpolitikai nézeteit, a gazdasággal kapcsolatos értékeléseiket, és választói magatartásukat”, azaz, “a politikai folyamatok kognitív megértését strukturálja” (Miller & Klobucar, 2000, p. 675). Hasonlóan fogalmaz Dalton és Weldon (2007, pp. 179–180), akik szerint „a pártosság egy heurisztika, amely segíti az egyént a politika komplexitását rendszerezni, az információt egy politikai hiedelemrendszerbe integrálni, és a politikai jelenségeket értékelni. A pártosság befolyásolja, hogy az állampolgárok hogyan látják a világot” (Gerber & Huber, 2009, p. 423).

Látható, hogy a pártosság, a pártidentitás fogalma sok mindent jelent egyszerre, és egymástól konceptuálisan és empirikusan is érdemben különböző dolgokkal hozzák az egyes szerzők összefüggésbe. A pártosságot, pártidentitást kutató szerzők mentségére szolgál, hogy a pártidentitás-irodalom alapműve (Campbell et al., 1960) sem fogalmaz egyértelműen ebben a kérdésben, többféle definíciót és leírást használ (Bartle & Bellucci, 2014, p. 6). Ahhoz, hogy eligazodjunk ezek között, megvilágító lehet Budge, Crewe és Farlie áttekintése (2010, p. 12). A szerzők a pártidentitás fogalmi és módszertani megközelítéseinek számbavételét követően kilenc, az irodalomban általában (és gyakran

csak implicit módon) szereplő alapfeltevést fogalmazzuk meg a pártidentifikációval kapcsolatban. A nyolcadik ilyen alapvetés szerint „[m]inél erősebben kötődik a választó egy párthoz, annál valószínűbb, hogy minden más politikai percepciója és értékelése is konzisztens lesz a pártkötődésével”⁹. Ennek megfelelően a párttal való azonosulás egyik (és e dolgozat szemszögéből a legfontosabb) vonása a pártos elfogultság, amelyet nem választhatunk le teljesen az alapfogalomról, de nem is feleltethetjük meg annak egy-az-egyben, sem fogalmi szinten, sem a mérési módszer megválasztása során.

Az 1. táblázat azt mutatja be, hogy néhány, a pártosságot empirikusan kutató szerző milyen elemeket tart fontosnak a pártosság értelmezése során, beleértve az érvelésben vagy a kutatás felépítésében implicit módon szereplő vonásokat is. Látható, hogy a pártos elfogultság (azaz, hogy a pártosság egy perceptuális szűrő, a politikai információkat strukturáló kognitív mechanizmus) a pártosság egyik leggyakrabban megfogalmazott eleme a párthoz való kötődés és a kötődés időbeli tartóssága mellett, tehát a pártosság pártos elfogultságon alapuló definiálása a legkevésbé sem újszerű, épp ellenkezőleg, egy teljesen bevett, általános értelmezés.

Ennek megfelelően a kutatás folyamán a pártos elfogultságot úgy definiálom, mint *a politikai elköteleződések véleményalkotásra gyakorolt hatását, azaz a politikai identitásból fakadó kognitív mechanizmust, amely a fennálló elköteleződéseknek megfelelően torzítja a politikai gondolkodást.* A pártos elfogultság a politikához valamilyen módon kapcsolódó új ismereteket segít a fennálló politikai elköteleződéssel harmonizáló módon rendszerezni, értelmezni és értékelni. Tehát, a pártos elfogultság a kedvelt párt, politikai oldal irányába pozitívan, a másik (vagy többi) politikai oldal

⁹ A többi megfogalmazott alapvetés: 1) A legtöbb választónak van egy mögöttes kötődése valamelyik párt iránt, és ez megkülönböztethető az akutális szavazási szándéktól. 2) Ez a kötődés a családi szocializáció során alakul ki. 3) A legtöbb választó egész életében ugyanahhoz a párthoz kötődik, bármit is csináljon a pártvezetés. 4) Az a kisebbség, akik megváltoztatják a pártkötődésüket, a következő körülmények kombinációja miatt tesznek így: gyenge vagy hiányzó szülői kötődés, a családi vagy a saját kötődések különböznek a felnőttkori referenciacsoportokétól, nagy volumenű gazdasági, társadalmi vagy politikai változás. 5) A pártok iránti mögöttes kötődésekről és azok erősségéről az önbesorolásos, direkt válaszok megfelelően tudósítanak. 6) Minél erősebben kötődik egy párthoz egy választó, annál valószínűbb, hogy egy bizonyos választáson erre a pártra szavaz, illetve, hogy több egymást követő választáson erre szavaz. 7) Minél erősebben kötődik egy párthoz egy választó, annál valószínűbb, hogy részt vesz a választásokon. 9) A leadott szavazat és a pártkötődés közötti inkonzisztencia létrejöhet vonzó ügyek vagy jelöltek miatt, de csak egy-két választásra vonatkozóan, amelyek után a választó általában ismét a pártkötődése szerint szavaz (Budge, Crewe, & Farlie, 2010, p. 12).

irányába pedig negatívan befolyásolja a véleményeket és a tényekkel kapcsolatos vélelmeket. A dolgozat feltevése, hogy a vélemények közti különbség vizsgálatakor ilyen módon a pártos elfogultság *következményét* tudjuk mérni.

1. táblázat. Az egyes szerzők által használt pártosságfogalmak összetevői

	<i>A párthoz való pszichológiai kötődés/azonosulás</i>	<i>A választó öndefiníciójának fontossága</i>	<i>Kötődés időbeli tartóssága</i>	<i>Heurisztika, költségcsökkentő eszköz a döntés során</i>	<i>Perceptuális szűrő, a politikai információkat strukturáló kognitív mechanizmus</i>	<i>Csoporthoz való kötődés</i>
(Campbell et al., 1960)	✓	✓	✓	✓	✓	✓
(Converse & Pierce, 1985)	✓		✓			✓
(Jacoby 1988)				✓	✓	✓
(Fiorina, 1990)				✓		
(Green & Palmquist, 1994)	✓		✓			✓
(Rose & Mishler, 1998)	✓		✓			
(Miller & Klobucar, 2000)	✓	✓		✓	✓	
(Bartels, 2002)	✓		✓	✓	✓	
(Green et al., 2004)	✓				✓	
(Tóka, 2005)	✓		✓	✓	✓	✓
(Dalton & Weldon, 2007)	✓		✓	✓	✓	✓
(Shapiro & Bloch-Elkon, 2008)					✓	
(Gerber & Huber, 2009)	✓		✓		✓	
(Budge et al., 2010)	✓		✓	✓	✓	
(Tilley & Hobolt, 2011)					✓	✓
(Anduiza et al., 2013)	✓			✓	✓	✓
(Lupu, 2013)	✓		✓	✓		
(Achen & Bartels, 2016)	✓		✓	✓	✓	✓

A „torzítás” szó használata magyarázatot igényel, hiszen nem magától értetődő, hogy hogyan, mihez képest kell a torzítást értelmezni, illetve véleménykérdések esetén hogyan értelmezhető a torzítás egyáltalán. A választói véleményekben/vélelmekben megjelenő pártos torzítást ahhoz a véleményhez vagy vélelemhez képest értem, amelyet akkor alkotna a választó, ha nem lennének pártos elfogultságai. Ennek logikája szorosan kapcsolódik egy bármely többváltozós statisztikai elemzés során alkalmazott logikához:

azaz, ha minden más tényezőt változatlanul feltételezünk, mennyivel változtatná meg átlagosan egy hipotetikus választó politikai értékeléseit csupán az, hogy az ő általa kedvelt/nem kedvelt párt van-e kormányon?

Ténykérdésekkel kapcsolatban több olyan kutatás is született, amely egyértelművé teszi, hogy a politikai kötődések lényegesen torzítják a véleményeket. Fontos eredmény ezen a területen például Shani (2006) már említett kutatása, aki az első Clinton adminisztráció során a szövetségi kormányzat eladósodottságával kapcsolatos véleményeket vizsgálta, ami az USA-ban az adott időszakban egy jelentős és ismert politikai probléma volt. A vizsgált időszakban a deficit nagysága több mint a felével csökkent, ennek ellenére a republikánus választók legnagyobb része azt gondolta, hogy nőtt. A demokrata szavazókkal kapcsolatosan más ügyekben nagyon hasonló eredményei születtek. Ebben az esetben pontosan tudható volt, hogy mennyi a szövetségi költségvetés deficitje, és ehhez képest pontosan meghatározható, hogy a valós szintnél a demokraták mennyivel gondolták alacsonyabbnak, a republikánusok pedig mennyivel gondolták magasabbnak a hiányt. A valós értékek és az átlagos republikánus/demokrata értékelések közötti különbség azt mutatja, hogy a két tábor vonatkozó vélekedéseiben mekkora a pártos torzítás.

A vélemények terén ugyanezt a gondolatmenetet alkalmazom, azzal a fontos különbséggel, hogy a politikai vélemények, értékelések és bizalom esetében a politikai elfogultságoktól mentesen hozott vélemény egy hangsúlyozottan nem létező, absztrakt, hipotetikus vélemény, amelyet csak becsülni tudunk. A torzítást tehát egy olyan hipotetikus helyzetben alkotott véleményhez képest értelmezem, amelyben a megkérdezett a pártos elfogultságaitól mentesen alkotna véleményt például arról, hogy mennyire elégedett a gazdaság teljesítményével, és így nem építené be a válaszába a maga pozitív vagy negatív elfogultságait az éppen hatalmon lévő politikai oldallal szemben. Ezeknek a pontoknak az azonosítása néhány kutatás és néhány politikai kérdés esetében megtörtént, például Anduiza, Gallego és Muñoz (2013) korrupció érzékeléssel kapcsolatos kísérletei azt mutatják, hogy az alanyok egészen máshogy vélekednek a korrupcióról, ha az általuk kedvelt párthoz tartozó politikus érintett, mint akkor, ha egy ismeretlen párthovatartozású, vagy a szembenálló táborhoz tartozó politikus az érintett. Mint ahogy arra sem létezik egy bizonyos „jó” válasz, hogy mennyire súlyos eset egy politikai korrupciós eset, azt sem lehet objektíven megállapítani, hogy egy adott kormány

teljesítményével, az oktatási rendszerrel, vagy a demokrácia működésével mennyire kellene elégedettnek lennünk. Viszont a korrupciós eset mintájára értelmes feltenni azt a kérdést (még ha a gyakorlatban, egy-egy konkrét esetre vonatkoztatva ez megválaszolhatatlan is), hogy mennyire lenne egy választó elégedett (minden más tényező változatlanul hagyása mellett) az adott kormányzati teljesítménnyel, ha nem tudná, hogy melyik párt van kormányon, vagy ha ugyanilyen teljesítménnyel egy másik párt lenne kormányon.

Országos szinten csak a két politikai oldalhoz tartozók véleményének a távolságát tudjuk mérni, de azt nem, hogy melyik csoport véleménye áll közelebb a „torzítatlanhoz”. A pártos polarizáció vizsgálata során a kutatásnak nincs eszköze annak megállapítására, hogy egy országban a két tábor közül melyik az elfogultabb, csak azt tudja megmutatni, hogy a két tábor között milyen nagy a percepciók különbség, függetlenül attól, hogy ehhez a különbséghez melyik oldal elfogultsága mennyivel járul hozzá. Összefoglalva, amikor arra próbálunk meg válaszolni, hogy mennyire erős egy választó vagy egy választói csoport gondolkodásában a pártos torzítás, akkor egy nem létező helyzetről alkotott, hipotetikus, semleges véleményhez képest tartjuk torzítottnak mindkét politikai tábor gondolkodását, de nem tudhatjuk, hogy ez a „semleges pont” a két tábor véleménye között pontosan hol helyezkedik el.¹⁰

¹⁰ Ezen a ponton felvetődhetnek olyan ismeretelméleti problémák, minthogy a különböző nézőpontú választók láthatják-e egyáltalán ugyanazt a politikai valóságot, illetve, hogy lehetséges lenne-e egyfajta objektív tudás és véleményformálás a világ (politikai) eseményeiről. Ez a probléma kívül esik a dolgozat céljain, és a választott elméleti és módszertani megközelítések által nyújtott kereteken, így ezzel a kérdéssel itt nem foglalkozom részletesebben.

4.1. A pártosság hagyományos mérési módjainak kritikája és a dolgozat megközelítése

„But can we infer that a single response to a closed-ended question necessarily involves a deep and meaningful political commitment?”
(Klingemann & Wattenberg, 1992, p. 132)

„Upon assuming the Michigan theory of party identification as an affective social identity, the traditional means of measurement are something of a curiosity”
(Burden & Klotz, 2005, p. 880)

Ahogy az előző fejezetben bemutattam, a pártosság sokféleképpen értelmezhető társadalomtudományi fogalom, sokféle meghatározása és mérési módja van, és egyikről sem állítható, hogy “az igazi” pártosságot mérné a többivel szemben. Converse és Pierce (1985, p. 143) találóan felhívják a figyelmet arra, hogy a pártosságnak nem létezik egy, bizonyos “jó” mérési módja. Viszont, ahogy írják, "nagyon fontos, hogy ne kezeljük a pártosság különböző mérési módszereit egymással funkcionálisan megfeleltethetőeknek. A pártosságnak sokféle arca van, és a kutató alapvető felelőssége világossá tenni, hogy ezek közül éppen melyiket méri”. Tehát a „mi a legjobb módszer a pártosság mérésére?” kérdés helyett azt a kérdést érdemesebb feltenni, hogy a választott mérési módszer összhangban van-e a fogalom meghatározásával, alkalmas-e arra, hogy a pártosság választott értelmezésére vonatkozóan kínáljon következtetéseket. Amellett érvelek, hogy a pártosság mérésére leggyakrabban használt változók nincsenek összhangban azokkal a definíciókkal, amelyek a pártosság olyan összetevőit hangsúlyozzák, mint az elfogultság, a pártidentifikáció gondolkodásra gyakorolt torzító hatása. Ez azért probléma, mert a legtöbb szerző ezt tartja a pártosság egyik legfontosabb, legjellemzőbb hatásának, de legalábbis gyakran használják ezeket a módszereket a pártos elfogultságra vonatkozó következtetések levonására.

4.1.1. A PÁRTOSSÁG MÉRÉSÉRE LEGGYAKRABBAN HASZNÁLT MÓDSZEREK BEMUTATÁSA ÉS KRITIKÁJA

A pártosság mérésének legelterjedtebb eszköze a kérdőíves módszer, azaz, feltenni a kérdést a választóknak, hogy van-e olyan párt, amelyikhez közel állnak, és mennyire állnak közel ehhez a párthoz (európai lekérdezések esetén). Ez a módszer erősen

támaszkodik a michigani modell öndefiníciót hangsúlyozó meghatározásaira. Ez abban az esetben nem probléma, ha egy adott vizsgálatnak valóban az fő kérdése, hogy az emberek saját maguk által bevallottan milyen arányban tartják magukat pártosnak, és mennyire. Viszont, ahogy azt bemutattam, igen sok írás a pártosságot egy a gondolkodást erősen befolyásoló, a politikai információkban való eligazodást szolgáló szűrőnek tekinti, azaz, a pártosság lényeges elemének tartja a pártos elfogultságot. Ez a vonás pedig nem világos, hogy milyen viszonyban áll azzal, hogy egy választó hogyan értékeli a saját pártkötődését, úgy tartja-e magáról, hogy azonosul egy párttal, vagy sem.

Emiatt az önbevalláson alapuló mérőszámok kapcsán felvetődik a kérdés, hogy milyen módon definiált pártosság mérésére alkalmasak ezek a megközelítések egyáltalán. Ha a kérdés az, hogy a választók véleményalkotása mennyire elfogult politikailag, mennyire racionalizáló vagy önigazoló, mennyire határozza meg azt a pártkötődésük, akkor a legkevésbé várható, hogy kérdőíves módszerrel, önbevallás útján megbízható eredményekhez jussunk. Ugyanis ahhoz azt kellene gondolnunk, hogy a választók tudatában vannak a saját pártos elfogultságaiknak, képesek felmérni azok mértékét, és többségükben hajlandóak is ezekről információval szolgálni. Véleményem szerint ezek nem életszerű feltételezések, ezért azt gondolom, hogy a pártosság önbevallásos kérdőíves módszerrel nem mérhető jól.

A pártosság időbeli tartósságát szem előtt tartó értelmezéshez jól illeszkednek azok a módszerek, amelyek azt vizsgálják, mennyire tartanak ki a szavazók választásokon át a választott pártjuk mellett. A megközelítés hátránya, hogy az összehasonlítható panelkutatások nagyon ritkák, pusztán a választási eredmények változásából, a blokkok támogatottságának változásából pedig kockázatos az egyéni viselkedésre visszakövetkeztetni. Ennek ellenére sok kutatás hozza összefüggésbe a választási volatilitás mértékét a pártosság mértékével. Az ökológiai tévkövetkeztetés esélye mellett a volatilitás vizsgálatának hátránya az is, hogy megnehezíti az új demokráciák és a régebbiek összehasonlítását. A demokratizálódást követő időszakban tapasztalt, általánosan magas volatilitásnak ugyanis a rendszer átalakulásában gyökerező strukturális okai is vannak, messze nem csak a pártos érzések hiánya okozza, ezért félrevezető azt a következtetést levonni a volatilitás mértéke alapján, hogy az újabb demokráciák gyengén pártosak, míg a régebbiek erősen pártosak. Ez a módszer az új pártok választóit is nehezen

tudja kezelni, hiszen a kötődés tartósságának ténye csak akkor igazolható, ha már több, egymást követő választás eredményeit tudjuk vizsgálni. Az általam legfontosabbnak vélt probléma viszont ezzel a módszerrel kapcsolatban is az, hogy ha a pártosság politikai véleményalkotásra gyakorolt hatását fontos vonásnak tartjuk, akkor nem tekinthetjük a volatilitást a pártosság jó mérőszámának, hiszen a volatilitás a pártosság véleményformáló hatásáról semmit sem állít.

Egy találó módszer a pártos elfogultság egy adott dimenzióban jelenlévő erősségének mérésére egy spanyol kutatócsoport (Anduiza et al., 2013) módszere, akik kifejezetten a korrupciós esetekkel kapcsolatos elfogultság, a korrupció területén jelentkező „politikai vakság” mértékét kutatták. A kísérleti alanyokat három csoportba rendezték, aszerint, hogy az adott, kitalált hír korrumpált főszereplőjét a kísérleti alany saját politikai oldalához tartozónak mutatták, a szembenálló politikai oldalhoz tartozónak mutatták, vagy nem közölték róla, hogy milyen párt tagja. Az alanyoknak meg kellett ítélniük a bemutatott korrupciós eset súlyosságát. Ilyen típusú adatfelvétellel sajnos csak egy-egy választói közeg vizsgálható, illetve ilyen adatokat tartalmazó, nemzetközi összehasonlításra használható adatbázisok létrehozásához egy külön erre a célra felállított nemzetközi kutatócsoportra lenne szükség.

Összefoglalva, bár valószínűsíthető, hogy van valamilyen összefüggés a magukat egy párthoz közel állónak kategorizálók aránya, a blokkok közötti ideológiai különbségek mértéke, és a választási volatilitás nagysága között, a megfelelő empirikus igazolás nélkül nem feltételezhető, hogy ezekkel ugyanaz a jelenség lenne mérhető, illetve az sem, hogy ezek közül bármelyik jól mérné, hogy mennyire elfogult pártos értelemben egy társadalom. Amennyiben egy kutató a pártosságnak a pártos elfogultságot generáló vonását célozza mérni, és arra kíváncsi, hogy mennyire osztanak meg a pártpreferenciák egy társadalmat, a mérési módszer megválasztásakor a probléma meghatározáshoz leginkább illeszkedő módszert kell választania azok közül, amelyek a gyakorlatban megvalósíthatóak. Ebből következően a pártos elfogultság, vagy országos szinten a pártos polarizáció mérésére érdemes egy olyan módszert létrehozni, ami képes a szembenálló táborok közötti különbségek megragadására a politikai intézmények és politikai eredmények értékelése terén – a pártosság ezen, az oldalak közti elfogultságot szem előtt

tartó vetületének mérésére ugyanis az önbesoroláson alapuló, illetve a volatilitáson alapuló mérési módszerek nem használhatóak eredményesen.

4.2. A polarizáció fogalma és mérési módszerei

Bár az európai szerzők körében is teret nyert, különösen a tengerentúli szakirodalom használja szívesen a polarizáció fogalmát. A politikai polarizáción belül, a megosztottság különböző aspektusait és a különböző mérési módszereket megragadva, megkülönböztethetünk törvényhozási, ideológiai, szakpolitikai, érzelmi és kapcsolati polarizációt is - bár a szakirodalom nem teljesen konzisztens a szóhasználatban, illetve több helyen csupán a mérési módszerből következtethetünk arra, hogy az egyes szerzők milyen típusú polarizációt vizsgálnak. Ideológiai polarizáción általában egy bal-jobb skálán való elkülönülést (Bafumi & Shapiro, 2009; Körösenyi, 2012; Wang, 2014), (köz)politikai polarizáción a közpolitikai ügyek mentén való éles elkülönülést (Abramowitz & Saunders, 2008; Bafumi & Shapiro, 2009; Levendusky, 2010), törvényhozási polarizáción a törvényhozásban a szavazási mintázat frakciók szerinti homogenizálódását (Kubik, 2015; McCarty, Poole, & Rosenthal, 2006), míg érzelmi polarizáción az egyes politikai táborokkal kapcsolatos rokon- és ellenszenv erősségének átlagos szintjét (Iyengar et al., 2012) értik. A politikai homofiliát/heterofiliát vizsgáló kutatásokat (Angelusz & Tardos, 2011; Kmetty, 2015; Tardos & Angelusz, 2009) is ebbe a szakirodalmi körbe sorolva, az általuk vizsgált jelenséget – kissé önkényesen – a kapcsolati polarizáció címkével jelölhetjük.

Nem csak a polarizáció meghatározásai és mérési módszerei, de esetenként az adott polarizáció-típus nagyságára vonatkozó eredmények is érdemben különböznek egymástól. Előfordul, hogy az azonos megközelítést használó, ugyanarra az időszakra vonatkozó kutatások egymástól radikálisan eltérő következtetésekre jutnak. Például, a közpolitikai megközelítésű polarizáció kutatások egy része az amerikai társadalom igen erős polarizáltságára következtet az adatokból (Abramowitz & Saunders, 2005, 2008; Bafumi & Shapiro, 2009; Hetherington, 2001), míg más kutatók amellet érvelnek, hogy a megosztottságok nem igazán mélyek, a polarizáció inkább mítosz, mint valóság (Fiorina, Abrams, & Pope, 2008; Fiorina et al., 2005), illetve, hogy a polarizáltság a korábbiakhoz képest jelentősen csökkent (Klingemann & Wattenberg, 1992).

Látható, hogy a „politikai polarizáció” igen sokféle jelenséget takarhat – különösen, hogy a fentebb említett típusok szinte mindegyike (a törvényhozói polarizáció kivételével) értelmezhető a választók és a politikai elit szintjén is. Bár feltételezhető, hogy valamilyen mértékű korreláció van egy adott ország esetében a polarizáció különböző típusai és eltérő mérési módszerekkel mért szintjei között, nincs arra vonatkozó adat, hogy ez az összefüggés milyen erős.

Az általam használt fogalmat, a pártos polarizációt (*partisan polarisation*) az amerikai kutatók rendszeresen, és az itt használt értelemben használják (Carmines et al., 2012; Druckman et al., 2013; Hetherington, 2001; Iyengar et al., 2012; Jacobson, 2003, 2010; Stoker & Jennings, 2008), az európai politikatudomány viszont ezidáig főként az ideológiai polarizációra koncentrált, akkor is, ha hasonló hatásokat tulajdonított neki, mint amiket a pártos polarizációnak szokás tulajdonítani. Ez azt is jelenti, hogy a pártos polarizáció jellegzetesen amerikai fogalom, csakúgy, mint eredetileg a pártidentitás volt. Míg az Egyesült Államok választóira szabott, eredeti pártidentitás-kérdés a közvélemény kutatásokban arra irányul, hogy a megkérdezett republikánusnak, demokratának vagy függetlennek tartja-e magát, a kérdést jelentősen módosítani kellett ahhoz, hogy az európai választók körében is alkalmazni lehessen. Ráadásul a leggyakrabban használt adaptáció hasznossága (de legalábbis a pártosság bizonyos vetületeinek a mérésére való alkalmassága) még széles elterjedtsége ellenére is megkérdőjelezhető, ahogy azt az előző fejezetben bemutattam.

A pártos polarizáció erősségének becslésére az amerikai kontextusban mindig a demokraták és a republikánusok véleményei, értékelései közötti különbségek szolgálnak, számos dimenzióban és mérési módszerrel: gyakran az elnök teljesítményének megítélése terén jelentkező különbségeket vizsgálják, esetenként viszont a két tábor egymásra és saját magára vonatkozó sztereotípiái, értékelései közti különbségeket.¹¹ A problémát találóan ragadja meg néhány, a pártos elfogultságot egy-egy specifikus területen vizsgáló kutatás is. Például Iyengar, Sood és Lelkes (2012) az *érzelmi* pártos polarizációt vizsgálták, és azt a kérdést tették fel az alanyoknak, hogy hogyan viszonyulnának ahhoz, ha a fiuk vagy a lányuk republikánus/demokrata házastársat választana, illetve a megkérdezetteknek egy,

¹¹ A Comparative Studies of Electoral Systems (CSES) projekt kérdőívében például található kérdés a pártok kedveltségére vonatkozóan, viszont Magyarország sajnos nem része ennek az adatgyűjtésnek.

a pozitív-negatív érzéseket mérő termométeren el kellett helyezniük a saját pártjuk, illetve a másik párt támogatói iránti érzéseiket.

Ahhoz, hogy a pártos polarizáció fogalmát és mérését átültessük az európai kontextusba, a megfelelő változó létrehozásához két fontos döntést kellett meghozni.

Egyrészt, mivel a kutatásom célja nem az volt, hogy valamely szűkebb területen kutassam a pártos polarizáció hatását vagy mértékét, hanem az, hogy képet kapjunk arról, hogy a párthovatartozás mennyire osztja meg a társadalmakat, mennyire határozza meg az egyes európai országokban *általában* az egyes politikai oldalak véleményét, létre kellett hozni egy, a politikai véleményeket „általánosságban” mérő változót. Másrészt, a republikánus-demokrata megkülönböztetést helyettesítenem kellett egy másfajta felosztással, szükségszerűen ketté kell bontani az európai országok választóközönségeit két, „politikai oldalként”, „politikai táborként” értelmezhető pólusra. A két kérdés tehát az volt, hogy

1) Hogyan mérjem általánosságban a politikai véleményeket?

2) Milyen logika szerint osszam két pólusra az európai országok választóközönségeit, úgy, hogy a felosztás minden országra alkalmazható, és lehetőleg egyértelmű és találó is legyen?

A következő részben rátérek a dolgozatban használt módszerek ismertetésére. Elsőként a felhasznált adatbázisokat mutatom be, ezt követően azt, hogy milyen érvek alapján milyen megoldások alkalmazása mellett döntöttem a fenti két kérdést illetően. A harmadik rész egy példán keresztül szemlélteti a módszer működését, a fejezet utolsó része pedig azokat a kihívásokat veszi sorra, amelyek az adatbázisok jellegéből és az elemzési megközelítésből fakadnak.

5. MÓDSZER A PÁRTOS ELFOGULTSÁG MÉRÉSÉRE

5.1. A kutatáshoz felhasznált adatbázisok

Az empirikus elemzés adatainak fő forrása a *European Social Survey* (ESS) első hat adatbázisa. Ez a kutatási projekt 2002 óta zajlik Európában, 2002 óta két évente végeznek reprezentatív, kérdőíves lekérdezéseket a résztvevő országok állampolgárai körében. Az empirikus elemzés megkezdésekor hat teljes hullám adatai álltak rendelkezésre¹², az adatok szabadon felhasználhatóak kutatási célokra. A projektben résztvevő országok köre részben állandó, részben változó, mivel nem minden ország vesz részt minden egyes lekérdezésben, de Magyarország idáig az összes hullámban szerepelt. A kérdőívek több mint 300 kérdést tartalmaznak, részben állandó kérdéseket, részben pedig rotálódó, tematikus kérdésblokkokat. A kérdések a demográfiai jellemzőkön túl sokféle társadalmi-politikai témát érintenek. Az általam felhasznált változók, amelyek a politikai részvételre, politikai preferenciákra, politikai intézmények értékelésére vonatkoznak, minden hullámban megtalálhatóak. A lekérdezésekben hullámonként nagyságrendileg 50 000 válaszadó vesz részt. A kutatás során szükségem volt annak meghatározására, hogy az adott ország kérdőíveinek lekérdezése során abban az országban mely pártok voltak kormányon. A lekérdezések időpontját az ESS kutatási dokumentációs anyagai tartalmazták, azt pedig, hogy melyik országban egy adott időpillanatban mely pártok voltak kormányon, a *Comparative Political Data Sets* (CPDS) projekt vonatkozó adatbázisa alapján határoztam meg.¹³ Az egyes országok gazdasági és politikai jellemzői esetében különböző forrásokból dolgoztam, a legtöbb esetben erre a célra is a CPDS projekt által adatait és számításait, illetve egyéb szabadon hozzáférhető adatokat használtam. Az adatbázis építés lépéseit az 1. melléklet tartalmazza.

5.2. Az elemzésből részt vevő és az abból kizárt országok, pártok

¹² Az ESS hetedik, 2014-es hullámának adatai fokozatosan, országsoportonként váltak elérhetővé a disszertáció írásával párhuzamosan, amikor az első hat hullám elemzéséhez szükséges kódolási és adattisztítási feladatokat már elvégeztem. Így ezeket a szakaszosan érkező, újabb adatbázisokat már nem vontam be az elemzésbe.

¹³ Az adatbázisok hivatkozásai: (Armingeon, Isler, Knöpfel, & Weisstanner, 2016; Armingeon, Isler, Knöpfel, Weisstanner, & Engler, 2016)

A 2. táblázat azt mutatja be, hogy mely országok melyik ESS hullámhoz tartozó adatai kerültek az elemzettek közé. 30 olyan ország van, amely legalább egy adathullámmal bekerült az elemzésbe, amely során összesen 122 adatbázist vizsgáltam. Ebbe a körbe többek miatt is kevesebb ország került, mint amennyi az lekérdezésenként az ESS összesített adatbázisaiban szerepel, a kizárások okait az egyes hullámokra vonatkozóan a 3. táblázatban összegzem.

2. táblázat. Az elemzésben szereplő adatok országok és lekérdezések szerint.

	2002	2004	2006	2008	2010	2012
<i>Ausztria</i>	*	*	*			
<i>Belgium</i>	*	*	*	*	*	*
<i>Bulgária</i>			*	*	*	*
<i>Csehország</i>	*	*			*	*
<i>Horvátország</i>				*		
<i>Ciprus</i>			*	*		*
<i>Dánia</i>	*	*	*	*	*	*
<i>Észtország</i>		*		*		*
<i>Finnország</i>	*	*	*	*	*	*
<i>Franciaország</i>	*	*	*	*	*	*
<i>Németország</i>		*	*	*	*	*
<i>Görögország</i>	*	*			*	
<i>Magyarország</i>	*	*	*	*	*	*
<i>Olaszország</i>	*					
<i>Izland</i>		*				*
<i>Írország</i>		*		*	*	*
<i>Lettország</i>				*		
<i>Litvánia</i>					*	*
<i>Luxemburg</i>	*	*				
<i>Hollandia</i>	*	*		*		
<i>Norvégia</i>	*	*	*	*	*	*
<i>Lengyelország</i>	*	*	*	*	*	*
<i>Portugália</i>	*		*	*	*	*
<i>Románia</i>				*		
<i>Szlovákia</i>		*	*	*	*	*
<i>Szlovénia</i>	*		*	*	*	*
<i>Spanyolország</i>	*	*	*	*	*	*
<i>Svédország</i>		*	*	*	*	*
<i>Svájc</i>	*	*	*	*	*	*
<i>Egyesült Királyság</i>	*	*	*	*	*	*

A vizsgálatban nem szerepeltettem az Európai Gazdasági Térség tagállamain (azaz az Európai Unió országain, Norvégián és Svájc) kívül az adatbázis néhány hullámában található többi országot (Albánia, Koszovó, Oroszország, Törökország, Ukrajna, Izrael), mivel gazdasági, politikai és kulturális szempontból is jelentősen különböznek az EGT

tagállamoktól. Az elemzésből kizártam azokat az országokat is, amelyekben a lekérdezés során voltak a választások, és azokat is, amelyekben ugyan a választások már a lekérdezés előtt lezajlottak, de az új kormányt nem iktatták be a lekérdezés kezdetéig. Azért döntöttem így, mert ezekben az esetekben nem lehetünk biztosak abban, hogy mi van a választók fejében, amikor például a „Mennyire elégedett a kormány munkájával?” kérdésre válaszolnak, illetve nem világos, hogy ezekben a helyzetekben ki melyik politikai oldalhoz (kormány vagy ellenzék) sorolható egyáltalán. Két olyan eset volt, hogy a lekérdezés során változás történt a kormány összetételében, de nem voltak választások, a 2002-es holland lekérdezés során az LPF, a 2010-es francia lekérdezés során pedig a NC hagyta el a kormánykoalíciót. E két, kisebb párt támogatóit kizártam az elemzésből, mivel nem lehetett őket besorolni sem a kormányt támogatók, sem az ellenzékiek közé.

3. táblázat. Az ESS összesített adatbázisaiban szereplő, de az elemzésből kizárt országok és pártok hullámonként és a kizárás oka szerint.

	2002	2004	2006	2008	2010	2012
<i>A lekérdezés során parlamenti választások voltak</i>	Németország Svédország	Olaszország, Portugália	Észtország, Írország, Hollandia	Görögország	Horvátország Ciprus, Észtország	Hollandia
<i>A lekérdezést megelőzően parlamenti választások voltak, és az új kormány beiktatása a lekérdezés során történt meg</i>		Szlovénia			Hollandia	
<i>Az adott párt a lekérdezés során kilépett a kormányból</i>	Hollandia, LPF szavazók				Franciaország, NC szavazói (14 megkérdezett)	
<i>Technokrata kormány volt hivatalban</i>				Csehország		
<i>Az elemzésből eleve kizárt országok</i>		Albánia, Koszovó,	Oroszország,	Törökország,	Ukrajna,	Izrael
<i>A mintába került országok száma</i>	18	21	18	23	20	22

Kormánypárti és ellenzéki politikai oldalak elkülönítése

Kutatásom során a pártos gondolkodást a korábbi fejezetekben kifejtetteknek megfelelően a polarizációval hozom összefüggésbe, ami az európai országokra jellemző többpárti kontextusban megköveteli, hogy a pártos elfogultságot ne szűk értelemben, egy bizonyos párt iránti elfogultságnak, hanem tágabban, egy politikai oldal iránti elfogultságnak tekintsük. Ugyanis annak ellenére, hogy a modern demokráciákban nem ritka, hogy egy

országban öt, tíz, vagy akár még több párt rendelkezzen mérhető támogatottsággal, viszonylag stabil választóközönséggel és parlamenti mandátummal, a politikai rendszerek nagy többségében ezek a pártok néhány nagyobb blokkba rendezhetőek. Az elemzéshez a választókat ezért két csoportba, a kormánypárti és ellenzéki szavazók csoportjába sorolom, amik általában megfelelnek a polarizált rendszerek két pólusának.

Bár elméleti szempontból mind a politikai oldalak, mind egyenként az egyes pártok támogatóinak vizsgálata mellett lehetne érvelni, minden pártot egyesével vizsgálva több áthidalhatatlan módszertani probléma is felmerülne. Egyrészt, a közepes vagy kis támogatottságú pártok választói olyan alacsony számban szerepelnek a kutatási célra használható közvéleménykutatások mintáiban, ami kétségessé teszi az elemzés kivitelezhetőségét vagy értelmét. Viszont e kisebb pártok támogatóinak kizárása a vizsgálatból a minták elemszámának jelentős csökkenéséhez vezetne, míg egy kormánypárti és egy ellenzéki blokkba rendezve a választókat minden, a pártpreferenciát firtató kérdésre érvényesen válaszoló megkérdezett szerepeltethető a vizsgálatban, függetlenül attól, hogy a lekérdezés során rajta kívül támogatta-e egyáltalán valaki ugyanazt a pártot, amelyet ő. Másrészt, ha országonként nem azonos számú párt vagy tömb támogatóit hasonlítanánk össze, akkor az egyes országok közötti különbségek nem lennének összehasonlíthatóak, vagy könnyen értelmezhetőek, márpedig ennek a kutatásnak éppen az egyes országok közötti különbségek feltárása az egyik fő célja.

Annak, hogy a pártos elfogultságot ne az egyes pártok irányába, hanem politikai oldalakra vonatkoztatva vizsgáljam, abban az értelemben van kellő fogalmi alapja, hogy a kifejezés sem angol, sem magyar nyelven nem jelent kizárólag egyes pártokhoz tartozást. A 'pártos' vagy 'partisan' jelzőket széleskörben használják a politikai oldalak, táborok, véleménycsoportok, 'fakciók' támogatóinak jellemzésére, általában épp a kötődésük vagy elfogultságuk hangsúlyozására.

Ezen elméleti és módszertani okok miatt döntöttem amellett, hogy minden országban két politikai oldal véleményét vizsgáljam, a lekérdezés időpontjában kormányon lévő párt vagy pártok támogatóinak, és az ebben az időpontban ellenzéki pártok támogatóinak véleményét, azaz – a vonatkozó nemzetközi szakirodalom terminológiáját felidézve – a

győzteseket és a veszteseket.¹⁴ Ez a felosztás természetesen fakad a politikai verseny logikájából, és a kormány-ellenzék megkülönböztetést használva a legkevésbé megkérdőjelezhető módon redukálhatjuk két pólusra az egyes országok választóközönségét.

A kormánypárti és ellenzéki szavazók politikai értékelései közötti különbséget (bármely bizalmi, értékelési dimenzióban) a szakirodalom „*winner-loser gap*”-nek hívja. Azt, hogy a különböző politikai térfeleken állók politikai értékelései között jelentős különbségek vannak, számos kutató megfogalmazta vagy kimutatta. A kormánypártiak és az ellenzékiek között jelentős különbséget találhatunk az elnökkel való elégedettség terén (Green et al., 2004, p. 1; Shapiro & Bloch-Elkon, 2008, p. 123); a kormányba vetett bizalom illetve a kormány munkájával való elégedettség terén (C. J. Anderson & Tverdova, 2001; Banducci & Karp, 2003; Craig et al., 2006); az ország gazdasági teljesítményével való elégedettség terén (Bafumi & Shapiro, 2009, p. 129; Gerber & Huber, 2009; Iyengar et al., 2012, p. 428; Samuels, 2006); a demokrácia működésével való elégedettség terén (C. J. Anderson & Guillory, 1997; Blais & Gélinau, 2007; Craig et al., 2006; Curini et al., 2012; Iyengar et al., 2012, p. 428; Singh et al., 2012); a korrupciós botrányok súlyosságának megítélése terén (Anduiza et al., 2013); a különféle politikai intézményekbe vetett bizalom terén (C. J. Anderson & LoTempio, 2002; Craig et al., 2006) általánosan, mindenféle politikai kérdésben, vagy a politikához akár csak távolabbról kötődő kérdésekben is (Budge et al., 2010; Green et al., 2004, p. 1; Samuels, 2006), sőt, még a választók személyes boldogságszintje terén is (Patkós & Vay-Farkas, 2012).

Bár más megoldások mellett is lehetne érvelni, például egy jobb-bal felosztás mellett, a különböző országok különböző pártjainak jobb-bal besorolása nehéz és kétséges sikerű feladat, illetve az is kétséges, hogy a jobb-bal oldalak elkülönítése jelentősegteljesebben osztja-e két politikai csoportra a választókat, mint amennyire a kormány-ellenzék felosztás. Még ha ez utóbbi téren nem is lenne különbség a két módszer között, még akkor is érdekesebb lenne inkább a kormánypártiakat és ellenzékiet vizsgálni, mivel ebben

¹⁴ Mivel országonként eltérő idő telt el a legutóbbi választás és a lekérdezés között, és nem minden esetben maradtak változatlanok a kormányok a választást követően, a győztes pártok csoportja így eltérhet a legutóbbi választáson győztes pártokétól.

az esetben a pártpreferencia egyértelműen rendel minden válaszadót a kormánypárti vagy ellenzéki csoporthoz, míg ugyanez a jobb-bal besorolásról nem mondható el.

5.3. A politikával kapcsolatos értékeléseket mérő változó létrehozása

Számos kutatási eredményt ismerünk tehát a *winner-loser gap* jelenség szakirodalmából arra vonatkozóan, hogy a politikai bizalmi értékelések és az ország működésének számos vetületével való elégedettség erőteljesen függ attól, hogy a válaszadó a politikai térfélnek melyik felén áll, hogy kormánypozícióval rendelkező, vagy ellenzéki pártnak a szavazója-e. A jelenség a meglévő eredmények szerint univerzálisnak tűnik – a meglétét számos európai országon kívül kimutatták az Egyesült Államokban, Kanadában, Új-Zélandon és Japánban is – bár a különbség mértékében esetenként jelentős eltérések mutatkoznak.

Mivel a szakirodalom szerint a győztes és vesztes táborok közti különbség a végrehajtott hatalom munkájának az értékelésében, az ország gazdasági helyzetének az értékelésében, és a közpolitika különböző outputjainak az értékelésében egyaránt megjelenik, ezért indokoltnak láttam, hogy az adatbázisban szereplő minden politikai értékelési változó szerepeljen az elemzésben. A kutatás szempontjából ugyanis a politikával kapcsolatos értékelések elfogultságának az általános, átlagos mértéke a fontos, nem pedig egy speciális területen jelentkező elégedettség. Azt gondolom, hogy minél több változó szerepel az indexben, annál kisebb a valószínűsége, hogy valamely, csak egyes országokra vonatkozó jelenség (például egy-egy intézmény kirívóan rossz eredménye) lényegesen torzítsa az eredményeket. A felhasznált változók száma terén igyekeztem a helyes arányt megtalálni a túl kevés vagy túl nagy számú változóból képzett index között. Az előbbi veszélye az lehetett volna, hogy túl sok eseti, országspecifikus vonást hordoz magában, az utóbbié pedig, hogy valójában nem is összetartozó dolgokat egyesít, és végül nehezen értelmezhető eredményekhez vezet. Így, bár a politikai bizalommal kapcsolatosan is hasonló eredményeket ismerünk, és az intézményi bizalom terén is vizsgálhatnám a polarizációt, úgy döntöttem, hogy az eredmények könnyebb értelmezhetősége és az elméleti következtetések világosabb megfogalmazása érdekében a politikai bizalmi változókat nem használom fel a politikai polarizációt mérő változó kialakításakor. A számításaim egyébként azt mutatják, hogy az intézményi bizalmi változók szerepeltetése vagy elhagyása nem befolyásolja érdemben az eredményeket (lásd 2. melléklet).

Ezek alapján létrehoztam egy indexet azokból a politikai elégedettségi változókból, amelyek az ESS lekérdezések mindegyikében szerepeltek, és amelyeket a lekérdezések során azonos, 0-10 közötti, tizenegy fokozatú skálán mérték. Az index az egyes változókra adott értékek számtani átlagának kiszámításával azt összesíti, hogy a válaszadó mennyire elégedett az ország jelenlegi gazdasági állapotával, a kormánnyal, a demokrácia működésével, az oktatási rendszerrel és az egészségügyi rendszerrel. Hofstede (1984) felhívja a figyelmet arra, hogy abban az esetben, ha különböző csoportokat hasonlítunk össze olyan indexekkel, amelyeket egyéni szintű adatokból hoztunk létre, fennáll a fordított ökológiai tévkövetkeztetés veszélye (*reverse ecological fallacy*). Ezt elkerülendő, meg kell bizonyosodnunk arról, hogy az indexbe tömörített változók pozitív irányú összefüggésben állnak egymással, és hogy az összefüggés nem csak az egész vizsgált populáció szintjén, hanem az egyes összehasonlított csoportokon belül, egyéni válaszok szintjén is ugyanúgy érvényes. Például, ha több változóból egy indexet képezünk, amelynek mentén az iskolai teljesítményt szeretnénk összehasonlítani az egyes országokban, az olyan típusú változók összeadásával érdemes indexet létrehozni, mint például az egyes tantárgyakból kapott érdemjegyek, amik jellemzően pozitívan függenek össze, és nem olyan változókból, mint pl. a matematikajegyek és a hiányzott órák száma – amik várhatóan negatívan, vagy sehogyan sem (Hofstede, 1984, p. 30); és fontos, hogy az összefüggés egyéni szinten minden elemzett csoportban hasonlóan érvényesüljön, tehát ne olyan változókat vizsgáljunk, amelyek – Hofstede példáját használva – bizonyos országokban olyan viszonyban állnak egymással, mint az egyes tantárgyakból szerzett jegyek, más országokban viszont úgy függenek össze, mint a matematikajegyek és a hiányzások száma.

Annak érdekében, hogy megbizonyosodjam arról, hogy az adatok e kritérium alapján alkalmasak az elemzésre, létrehoztam minden ország minden lekérdezésére az öt, az indexben szereplő változó közötti korrelációt. Az 1220 korrelációs együtthatót megvizsgálva kijelenthető, hogy a fent vázolt probléma ebben az esetben nem áll fenn. A változók szignifikáns, pozitív kapcsolatban állnak egymással 1197 esetben, az esetek 98,11%-ában, ($p < 0,05$), négy mérés esetében (Izland, 2004-es és 2012-es hullám, és Luxemburg, 2002-es és 2004-es hullám) néhány változó között a kapcsolat pozitív, de nem szignifikáns. Egyetlen ország egyetlen lekérdezése esetében, a 2004-es szlovákiai

hullámban találunk (nem szignifikáns) negatív kapcsolatot az egészségüggyel és az oktatással való elégedettség és a többi változó között. Ez azt mutatja, hogy az adatok egymáshoz való viszonya alapján az index létrehozásának van értelme, és védhető.

A politikával kapcsolatos elégedettségi értékelések összegzésére kétféle módszer is alkalmazható lett volna, index vagy főkomponens létrehozása, mindkettőnek megvannak a maga előnyei és hátrányai. Az index létrehozása akkor indokolt, ha azt gondoljuk, minden változó külön-külön is fontos, és okkal gondolhatjuk azt, hogy van értelme ezeket azonos súllyal (vagy más, a kutató által tudatosan meghatározott súllyal) szerepeltetni a létrehozott új változóban. A főkomponens (vagy faktor) létrehozása abban az esetben indokolt, ha azt gondoljuk, hogy ezeknek a változóknak van olyan közös magja, egy olyan jelentős közös metszete, amelyik minden kérdésre adott válaszban egyforma, és az elemzés során ebből a közös részből hozunk létre egy új változót.

Ebben az esetben elméleti szempontból védhető lenne faktort/főkomponenst létrehozni az egyes változókból, az adatok pedig alkalmasak lennének erre: a teljes mintán a KMO index 0,791 (minél közelebb áll az 1-hez, annál inkább összefüggenek a változók), ez az érték tehát erős összefüggésre utal a változók között. Viszont mivel a képzett főkomponens az eredeti változóban lévő információnak csupán mintegy 55%-át használja fel, a módszer alkalmazása jelentős mértékű információvesztéssel jár. Egy másik probléma, hogy a főkomponens létrehozásakor nagyobb súllyal szerepelnek az azokban az országokban tapasztalható összefüggések, amelyek több lekérdezésben szerepeltek, szemben azokkal, amelyek csak egy-két alkalommal kerültek a mintába. Bár az index alkalmazása sem oldja meg azt a problémát, hogy a vizsgált változók a lekérdezés helyétől és idejétől függően nem egészen egyforma módon függnek össze, viszont mivel az indexben országonként és lekérdezésenként is azonos struktúrában és azonos arányban veszem figyelembe az egyes változókat, az eredmények összehasonlítása véleményem szerint kevésbé problematikus, mint amilyen a főkomponens esetében lenne. Egy további érv a főkomponens alkalmazásával szemben, hogy az index valamivel kézzelfoghatóbb tartalmú mutató, így az értelmezése az elemzés során egyszerűbb, mint amilyen a főkomponensé, leginkább amiatt, hogy az értékei a kiindulási változókkal megegyezően továbbra is a 0-10 közötti skálán mozognak. Gyakorlati szempontból a döntésnek egyébként nincsen túl nagy jelentősége: a főkomponens felhasználásával képzett, a

kormánypártiak és ellenzékiek értékelése közötti különbséget mérő változó nagyon erősen korrelál a hasonló, de indexből képzett változóval $r=0,916$ ($p<0,001$)¹⁵.

Ezen okok miatt, főként a könnyebb értelmezhetőséget szem előtt tartva, az index alkalmazása mellett döntöttem, annak tudatában, hogy az index alkalmazása sem tökéletes megoldás. Az olyan fajta kételyek, hogy valóban minden, kiválasztott változó szerepeltetése fontos-e, nem kellett volna-e más változókat is bevonni, illetve, hogy ezeket feltétlenül azonos súllyal kell-e szerepeltetni az indexben, teljesen jogosak. Viszont ezekről a súlyozás kapcsán felvetődő aggályokról azt gondolom, hogy erre vonatkozó stabil elméleti megfontolás híján még nehezebb lenne amellet érvelni, miért kapjanak eltérő súlyokat az egyes változók, mint amellet, hogy miért kapnak egyforma súlyt.

Végül, annak érdekében, hogy megbizonyosodjunk arról, hogy a választók kormánypárti és ellenzéki táborokba való besorolásának van értelme, korrelációs számításokkal vizsgáltam meg az összefüggést a pártos polarizáció szintje (a kormánypártiak és az ellenzékiek átlagos politikai értékeléseinek hányadosa) és a politikai elégedettségi index teljes szórása között. Minden országos szintű mérést egy külön megfigyelésnek tekintve, a kormánypártiak és ellenzékiek közötti relatív különbség közepesen erős mértékben magyarázza a politikai értékelések szórását, a korrelációs együttható értéke $0,528$ ($p<0,01$). Az összefüggést az egyes hullámokra vizsgálva minden esetben pozitív, és egy esetet kivéve szignifikáns ($p<0,05$) összefüggéseket találunk, a korrelációs együtthatókat és a p értékeket hullámonként a 4. táblázat összegzi.

4. táblázat. A politikai elégedettség változó országokénti szórásának kapcsolata a kormánypártiak és ellenzékiek elégedettségének hányadosával.

	2002	2004	2006	2008	2010	2012
<i>Pearson</i>						
<i>Korr.</i>	0,746	0,471	0,618	0,275	0,654	0,591
<i>p</i>	0,000	0,031	0,006	0,205	0,002	0,004

Ez azt jelenti, hogy a demokrácia működésével, a kormány munkájával, a gazdaság állapotával, az egészségügy és az oktatás állapotával való elégedettségnek az egy adott országon belül jelentkező összes különbségének egy jelentős részét, mintegy felet

¹⁵ A 2. melléklet korrelációs táblája mutatja a csak elégedettségi és az elégedettségi és bizalmi változókból együttesen képzett változók több változatának (mediánok vagy átlagok összehasonlítása, relatív vagy nettó különbségek számítása, index vagy faktor alkalmazása) összefüggését. A különféle számítási módszerek közötti összefüggések erőssége a nagyon erőstől ($0,847$) a szinte determinisztikusig ($r=0,999$) változik.

magyarázza a kormánypárti-ellenzéki táborhoz tartozás, annak ellenére, hogy a legtöbb vizsgált országban nem kétpárti politikai verseny van.

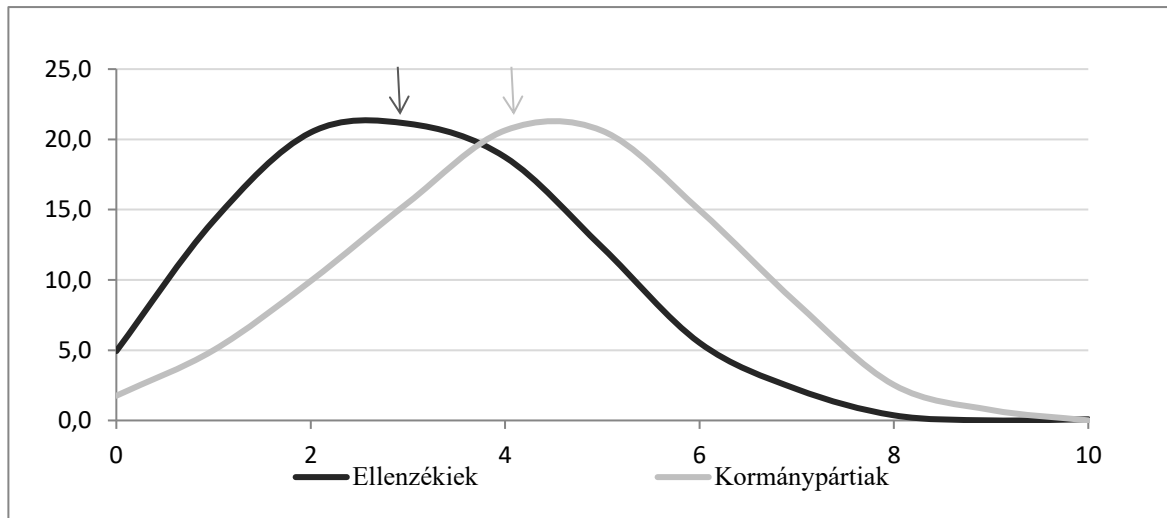
5.4. A módszer leírása

Az új módszer elsődleges feladata, hogy képes legyen a pártpolitikai hovatartozásból fakadó különbségeket megragadni a politikai véleményekben és értékelésekben, általánosságban, nem pedig egy bizonyos üggyhöz kapcsolódóan. Arra kell, hogy becslést adjon, hogy mennyire erős a politikai információkezelés során jelentkező torzító hatás, ami a politikai információt a pártos kötődéssel harmonizálónan rendezi el a választók gondolkodásában.

A módszer annak a politikai értékelésbeli különbségnek a nagyságát vizsgálja, ami egy adott ország két legegyszerűbben és legegységesebben elkülöníthető politikai oldala, a kormánypárti és az ellenzéki választók értékelése között van. Egyéni szinten, amennyiben az elfogultságot minden választóra vonatkozóan egyetlen konkrét számmal akarjuk kifejezni, ez az a *távolság, ami az adott választó átlagos politikai értékeléseit az ország politikai helyzetéről a másik politikai tábor értékeléseinek a mediánjától elválasztja.*

A módszer működésének megértéséhez az 1. ábra nyújt segítséget. Az egyszerűbb szemléltetés kedvéért az elégedettségi átlagokat itt egész számokra kerekítettem. Az ábra a 2012-es magyar adatok egyszerűsített ábrája, azt mutatja be, hogy a kormánypártiak és az ellenzékiek politikai elégedettségének milyen a megoszlása. A függőleges nyilak jelölik a két csoport elégedettségének mediánját, az ellenzékiek mediánja 3, a kormánypártiaké pedig 4. Ennek megfelelően, ha egy olyan kormánypárti szavazót tekintünk, akinek az átlagos elégedettsége a 0-10-ig terjedő skálán 9-es, akkor a „pártos elfogultság” változó értéke az ő esetében $9-3=6$ lesz. A pozitív értékek mindkét csoport tagjai esetében azt jelentik, hogy a másik csoport mediánjához képest a véleményük a skálának azon az oldalán van, ahol a saját csoportjuk többségének a véleménye. A „pártos elfogultság” változó akkor vesz fel negatív értékeket, ha egy kormánypárti választó kedvezőtlenebbül értékeli az ország politikai folyamatait, mint az ellenzékiek többsége, illetve ha egy ellenzéki választónak vannak kedvezőbb értékelései, mint amennyire a kormánypártiak többsége elégedett.

2. ábra. A kormánypártiak és ellenzékiek politikai elégedettségének eloszlása és a két csoport elégedettségének mediánja. ESS, 2012-es hullám, magyar minta.



Az adatbázis jellegéből fakadó módszertani kihívások

Az adatbázis tehát 30 ország maximum hat időpontban felvett adatait összegzi, összesen 122 megfigyelést tartalmaz. Az elemzés egyéneket, országokat és ország-eseteket is vizsgál, az *egyéni szintű elemzés az egyéni válaszadókat*, az országos szintű elemzés pedig alapvetően az *egyes országok egyes lekérdezéseit tekinti elemzési egységnek*. Az adatok elemzése előtt fontosnak tartom, hogy érintsek néhány, az adatbázis sajátosságaiból fakadó módszertani problémát, és bemutassam, hogy a dolgozat hogyan kívánja kezelni ezeket a problémákat.

5.1.1. A MEGFIGYELÉSEK NEM-FÜGGETLEN JELLEGÉNEK PROBLÉMÁJA

Az egyes országokon belül különböző időpontokban mért adatok nyilvánvalóan nem függetlenek egymástól. Azaz, ha egy az adatbázisban már szereplő ország egy másik időpontban mért adataival egészítjük ki az adatbázist, akkor nem jutunk olyan mennyiségű új információhoz, mintha egy új országra vonatkozó megfigyelést adnánk az adatbázishoz. Ez azért okozhat az elemzés során problémát, mert egy egyszerű korrelációs vizsgálat, ami az értékek egy adott változón belüli függetlenségét feltételezi, olyan esetekben is szignifikáns összefüggést mutatna, amikor a változók közötti kapcsolatot csak a vizsgált változók egyes országokon belüli összefüggése erősíti fel (Miles, 2014). Ennek a

problémának a kiküszöbölésére a korreláció- és regressziószámítások során többféle hibatag-korrektíós eljárást alkalmazok, leggyakrabban országonként klaszterezem a standard hibákat. Ez az eljárás – figyelembe véve az adatok egyes országokon belüli hasonlóságát – egy mesterségesen létrehozott, hipotetikus mintanagyság alapján számolja ki az egyes korrelációs együtthatókhoz tartozó p-értékeket, annak alapján, hogy mekkora az egyes országok adatain belül az összefüggés (*intraclass correlation coefficient*).¹⁶

¹⁶ Azt, hogy mennyivel becsüljük túl a minta elemszámát az adatok belső struktúrájához képest, a VIF (*variance inflation factor*) mutatja meg, ami ebben a konkrét esetben, a pártos polarizáció esetében 2,506. Azaz, ha 120 megfigyelésre számoljuk ki a hibahatárokat, akkor 2,506-szor nagyobb mintanagysággal számolunk, mint amekkorával az adatok összefüggése miatt indokolt lenne. Tehát, ezt a 120, nem független megfigyelést a pártos polarizáció esetében úgy kell kezelnünk, mintha csupán kb. 48, egymástól valóban független megfigyeléssel (például 48 ország egy időpontban felmért eredményeivel) dolgoznánk. A pártosság és politikai/gazdasági országszintű változók közötti kapcsolat vizsgálatára ezt a módszert használja pl. Enyedi és Tudosijevic (2009) is elemzésükben.

5.1.2. A MEGFIGYELÉS ÉS AZ ELEMZÉS SZINTJÉNEK VÁLTÁSA MIATT ESETLEGESEN FELLÉPŐ PROBLÉMÁK

Az elemzést a kutatás kérdésfelvetésének megfelelően első sorban az országok szintjén végzem. Ehhez olyan adatbázist használok, ami részben eleve országos szinten mért adatokat tartalmaz (például egy ország adott évben mért korrupciós indexe, választási volatilitása vagy GDP növekedése) részben pedig egyéni szintű adatokból létrehozott változókat. Ilyenek például az átlagos politikai intézményi bizalomszint, vagy a kormánypártiak és az ellenzékiek közötti átlagos elégedettségbeli különbség, vagy az egy adott párthoz közel állók aránya. Az adatok egy része tehát eredetileg egyéni szinten keletkezett, de az országos szintre vonatkozóan vonunk le belőlük következtetéseket. Bár magától értetődőnek tűnhet az adatok ilyen módon való felhasználása, fontos leszögezni, hogy ez a megközelítés feltételezi, hogy az egyéni szintű adatok aggregálása során egy olyan fajta mutatóhoz jutunk, ami az adott ország valamilyen lényeges vonását jól meg tudja ragadni. Azaz, a továbbiakban bemutatott, országos szintű elemzés során feltételezem, hogy az egyéni szintű adatok aggregálásával az országra egészében jellemző változókhoz jutunk, amik a vizsgált szempontokból találóan jellemzik az ország által kínált kontextust.

Az elemzési szint váltásának és az aggregált adatok országos szinten való elemzésének itt két fontos lehetséges következményére térnék még. Az első, hogy az aggregált adatokon végzett elemzések gyakran az egyéni szintnél tapasztalhatónál jóval erősebb összefüggéseket mutatnak a változók között (lásd pl. Hofstede, 1984) Azaz, egy tízes nagyságrendű mintaelemszám esetén (amekkora minta elemszámnál egyéni szintű adatok esetében gyenge illetve nem szignifikáns összefüggéseket várhatnánk) országos szintre aggregált adatok vizsgálatakor gyakran szignifikáns és meglepően erős összefüggéseket találunk. Ez viszont azt is maga után vonja, hogy egy többváltozós elemzésben a magyarázó változók közötti kapcsolat is erősebb lehet, azaz az ilyen típusú modellben valószínűbb, hogy zavaró szintű multikollinearitás lépjen fel.

Az elemzési szint váltásából fakadó másik lehetséges probléma, hogy ilyen elemzések esetében – ha nem is túlságosan gyakran – az is előfordulhat, hogy az egyéni és az országos szintű elemzés egymástól lényegesen eltérő eredményekre vezet. Ezt érdemes egy példával megvilágítani. Meuleman (2016) Például azt a meglepő példát mutatja be a

probléma tárgyalása kapcsán, hogy az ESS általam is használt adatbázisa szerint Európában az alternatív gyógymódok használata és a vallásosság közötti összefüggés egyéni és országos szinten ellentétes irányú. Azaz, minél vallásosabb átlagosan egy ország, annál kevésbé jellemző a lakosai körében átlagosan az alternatív gyógymódok használata, viszont egyéni szinten, minél vallásosabb egy egyén, annál valószínűbb, hogy alternatív gyógymódokat fog használni.

Mivel egy esetleges ilyen összefüggés az adatstruktúrából fakadna, a problémának statisztikai értelemben nincsen „jó” megoldása; egy ilyen helyzet „csupán” a kutatót állítja nagy kihívás elé az értelmezés során – az adott példánál maradva a vallásosság egyszerre függ össze pozitívan és negatívan is az alternatív gyógymódok használatának valószínűségével, attól függően, hogy milyen perspektívából nézzük a kérdést.

Ezzel kapcsolatban tehát a fő feladat felismerni, ha hasonló ellentmondás van az adatokban az egyéni és az országos szintek között. Ennek érdekében az összefüggéseket – ahol ez lehetséges – egyéni és országos szinten is többféle módszerrel vizsgálom.

5.1.3. A NEM-VÉLETLEN MINTÁK ÉS A STATISZTIKAI SZIGNIFIKANCIA KÉRDÉSE

Az elemzett adatbázis harminc országra vonatkozóan tartalmaz adatokat hat időpontból, viszont nem mind a harminc ország vett részt minden lekérdezésben. A survey adatok reprezentatív, véletlen mintás lekérdezések eredményei, viszont az ország szintű adatbázis minden más országos szinten folyó elemzéshez hasonlóan természetesen nem egy reprezentatív, véletlen minta – szigorú értelemben csak önmagát, azaz az elemzett 122 ország- esetet reprezentálja.

Emiatt az országos szintű elemzés során a szokásosan használt szignifikancia szintek az összefüggések statisztikai jelentőségének megállapításakor óvatosan kezelendők: az elemzésben részt vevő országokra az elemzett pillanatokban tulajdonképpen azok az összefüggések is érvényesek, amelyek az elfogadott szignifikancia szinteket meghaladó p értékekkel rendelkeznek (mivel a szignifikancia tesztek azt mutatják, hogy a mintában talált összefüggések milyen valószínűséggel állnak fenn abban a populációban is, amelyből a mintát vettük – ebben az esetben viszont nem beszélhetünk egy adott sokaság véletlen mintájáról). A szignifikancia értékekre tehát az elemzés során nem kellene akkor támaszkodnunk, ha az elemzést kizárólag a vizsgált országok vizsgált adatfelvételi

időpontjaira akarnánk vonatkoztatni. Abban az értelemben viszont van értelme a szignifikancia szinteket figyelembe venni, hogy ezek arra engednek következtetni, hogy mennyire valószínű az, hogy más, a vizsgáltakhoz hasonló esetekben is ugyanezeket az eredményeket találánánk. Mivel a törpeállamokat leszámítva az Európai Gazdasági Térség minden államáról legalább egy időpontban rendelkezésre állnak adatok, ezért az eredmények földrajzi általánosításának nincsen túl nagy terepe, akár úgy is tekinthetnénk, hogy a teljes populációt meg tudtuk figyelni, ami megint amellettt volna, hogy a szignifikancia értékeket ne vegyük szigorúan figyelembe az eredmények értelmezésénél, hanem inkább a kimutatott hatások iránya és nagysága alapján vonjunk le következtetéseket.

Az eredmények időbeli kiterjeszhetősége viszont fontos az értelmezésnél. Tekinthejtük például mintának ezeket az adatokat akkor, ha az európai országok egy olyan sokaságát képzeljük el, amelyikben nem csak ennek a tíz évnek az adatai, hanem korábbi és későbbi ország-állapotok is vannak. Ilyen értelmezésben a mintánk egy végtelen nagy, hipotetikus populációból, úgynevezett szuperpopulációból vett mintának is tekinthető, és ebben a megközelítésben a szignifikáns összefüggéseket nem csupán a vizsgált országok vizsgált eseteire tarthatjuk érvényesnek, hanem az európai demokráciákat általában jellemző összefüggésekként értelmezhetjük őket. Fő szabályként ezt az értelmezést követem, így tekintetbe fogom venni a szignifikancia szinteket.

5.5. Az új mérési módszer alapvető jellemzőinek bemutatása

A politika különféle vetületeivel való elégedettséget mérő változókból létrehozott új változó átlaga az összesített adatokon 4,83, azaz a megkérdezettek a közepestől valamivel kevésbé voltak elégedettek. A kormánypárti választók átlaga 5,19, az ellenzékieké pedig 4,48, az összes válaszadó szintjén szignifikáns különbséget találunk a két csoport között ($p < 0,001$). Az indexet alkotó minden változó esetében egyenként is szignifikáns a két csoport közötti különbség az egész adatbázis szintjén ($p < 0,001$). A kutatás fókuszában ez a különbség áll. A kormánypártiak és ellenzékiek politikai elégedettségének egymáshoz viszonyított nagyságával a politikai elfogultság szintje a politikai közösség szintjén ragadható meg. Ez a szám azt mutatja meg, hogy egy átlagos kormánypárti hányszor elégedettebb összességében a politikai intézmények működésével és eredményeivel, mint

egy átlagos ellenzéki, tehát, hogy pártos szempontból mennyire polarizáltak a politikai vélemények egy adott politikai közösségben egy másikhoz képest.

Bár a korábbi kutatások túlnyomó része a pártokkal való pozitív azonosulást vizsgálja, Klingemann és Wattenberg (1992), Rose és Mishler (1998), Iyengar és szerzőtársai (2012) valamint Enyedi & Todosijević (2009) eredményei alapján egyértelmű, hogy egy adott országra jellemző választói magatartás vizsgálata során a negatív elköteleződések, az egyes pártok iránti ellenszenvék felmérése és vizsgálata éppoly fontos, mint a pozitív kötődéseké. A módszer előnye, hogy sűrítve mutatja be, hogy a negatív és pozitív elfogultságoknak összességében mekkora a hatásuk a politikai véleményformálásra, mert a szavazótáborok közötti különbségeken keresztül kifejeződik a választók értékeléseiben megmutatkozó pozitív és negatív elfogultságok nagysága. A mérőszám ugyanis arról ad képet, hogy az adott politikai oldalon állók pozitív elfogultsága miatt „rózsaszínebb” értékelési mennyiség pozitívabbak átlagosan, mint az ellentétes oldalon állók negatív irányba elfogult értékelései. A módszer praktikus előnyei közé tartozik, hogy önálló adatfelvétel nélkül, bárki által hozzáférhető adatok felhasználásával eredményez nemzetközi szinten is összehasonlítható mutatókat, amik így könnyen, későbbi mérések adatain is reprodukálhatóak, ráadásul könnyen értelmezhetőek.

5.6. A módszer gyengeségei és korlátai

A módszer egy hiányosságának lehet tekinteni, hogy a politikai oldalakat nem az önbesorolás, a bevallott érzelmi/pszichológiai pártkötődés szerint különíti el, hanem az alapján osztja két csoportba a válaszadókat, hogy a bevallásuk alapján a legutóbbi választásokon melyik pártra szavaztak. A pártidentitás irodalomból kiindulva helyesebb lett volna ehelyett az egy adott párthoz való bevallott közel állást mérő változót használni, és emellett a módszer mellett szólt volna az is, hogy a választók preferenciája a választás után megváltozhatott, és így a módszerrel esetleg nem a megfelelő táborba soroljuk őket. Ennek ellenére, három ok miatt mégis előnyösebbnek tartottam az egy adott párthoz közel állás helyett a legutóbbi pártválasztást figyelembe venni.

Az első, részben elméleti, részben pedig gyakorlati ok, hogy az „egy adott párthoz való közel állás” országoként – pl. a történelmi tapasztalataik miatt – vélhetően nagyon eltérő konnotációi miatt a különböző országok választói lényegesen máshogy érthetik azt a

kérdést, hogy „Van-e olyan párt, amelyik közelebb áll Önhöz, mint a többi?”. Így még a rendszeresen kimutatott választások utáni győzteshez húzás ellenére is megbízhatóbbnak tartom a „Melyik pártra szavazott?” kérdést, abból a szempontból legalábbis, hogy az egyes országok választói inkább ugyanazt értik-e alatta, mint a pártokhoz való közel állás kérdésén. Ehhez kapcsolódik a második, praktikus természetű ok is, ami miatt a legutóbbi pártválasztást használtam fel a választók csoportokba sorolásához. Nevezetesen, hogy lényegesen több válaszadó hajlandó megmondani, hogy mely pártra szavazott, mint arra válaszolni, hogy melyik párt áll hozzá közel, és így lényegesen több adat kerülhetett az elemzésbe, mint ha a közelség-kérdést használom fel. Így tehát lényegesen kevesebb információ veszik el, mint amennyi a közelség-kérdés esetében elveszne. A harmadik ok az az empirikus megfigyelés, hogy az európai parlamentáris demokráciákban a pártválasztás és a pártazonosulás nem különíthető el élesen egymástól (Dalton & Weldon, 2007, pp. 181–182), a választók nem érzékelnek tartalmilag számottevő különbséget a kettő között, és a párthoz való közel állás kérdésén is túlnyomórészt a pillanatnyi pártpreferenciát értik.¹⁷ Ezek miatt az okok miatt úgy döntöttem, hogy a „Melyik pártra szavazott?” kérdés alapján hozom létre a kormánypártinak és ellenzékinek címkézett választói blokkokat.¹⁸

Praktikus szempontból a módszer hátrányának tekinthető az is, hogy a pártosság és a polarizáció más, leggyakrabban használt mérőszámaihoz képest a mutatók létrehozása jóval munkai igényesebb – sok változó átalakítására és különböző adatbázisok adatainak a

¹⁷ Ezt az állítást kifejezetten a magyar választókra vonatkozóan Róbert és Papp (2012) is megfogalmazták.

¹⁸ Felvetődhet, hogy a válaszadók - akarva vagy akaratlanul - nem mondanak igazat arról, hogy melyik pártra szavaztak. Amennyiben nem mondanak igazat, de a valós aktuális pártkötődésüket fejezik ki, ez semmilyen problémát nem jelent, sőt, még csökkenti is a kutatásban azt a „zajt” a válaszadók táborokba sorolásánál, amit az okoz, hogy nem az aktuális preferenciákról, hanem egy esetleg több évvel korábbi választásról kérdezik az alanyokat. A másik eshetőség, ami tendenciózusan torzíthatja az eredményeket, a nem őszinte győzteshez húzás lehet, ami alatt azt értem, hogy a válaszadó azt állítja, hogy a kormánypártra szavazott, pedig valójában nem szimpatizál vele. Ennek a tömeges előfordulása alacsonyabb pártos polarizációt fog eredményezni aggregált szinten, ha elfogadjuk azt a feltételezést, hogy a választók a politikai elégedettségi kérdésekre viszont őszintén válaszolnak. Hiszen ezzel a kormánypárti válaszadók véleményeit várhatóan az ellenzéki vélemények átlaga irányába húzza azon tévesen besorolt kormánypártiak véleménye, akik valójában nem elfogultak a kormány irányába. Erre a típusú válasza a pártállami múlttal rendelkező, kevésbé jól működő demokráciákban lehet számítani, ahol a választók kevésbé merik bevallani az ellenzéki érzületüket. A kutatás során azt feltételezem, hogy az eredményeket ez a hatás egyik országban sem befolyásolja érdemben, és hogy a pártpreferencia bevallás miatt aggódók jellemzőbb, hogy nem mondják meg, hogy kire szavaztak, mint hogy nem mondanak igazat róla.

nem mechanikus integrálására van szükség –, másrészt, hogy elsősorban országok közötti összehasonlításra használható, az egyéni szintű elemzés bonyolultabb statisztikai módszereket és némi találékonyságot igényel.

Az új mérési módszer egy további fontos korlátja, hogy nem tudja kezelni azokat a választókat, akik nem szavaztak, vagy nem árulták el, hogy melyik pártra szavaztak a legutóbbi választásokon. Ez nagyon jelentős adatvesztést okoz a vizsgálat során, és torzítja az eredményeket is, hiszen igen sok válaszadó nem fog megjelenni a vizsgálatunkban, akik minden bizonnyal kevésbé elfogultak, kevésbé érdeklődőek, vagy bizalmatlanabbak a kérdőíves szituációval kapcsolatban az átlagosnál. A módszer azokat a válaszadókat is elveszíti, akik nem tudják vagy akarják meghatározni a politikai intézményekkel kapcsolatos elégedettségük mértékét, bár ez jóval kisebb mértékű adatvesztéshez vezet. A módszer mentségére szolgálhat, hogy a nem válaszolás problémája a pártos kötődések kutatása során más mérési módszerekkel kapcsolatban is általános, így a gyakran használt „melyik párthoz érzi közel magát” változó sok ország esetében (bár nem mindegyikben) még több hiányzó értéket tartalmaz.

A mérési módszer egy másik gyengesége, hogy magukhoz a pártokhoz viszonylag közvetett módon kapcsolódik, tehát nem az egyes pártokat, hanem minden ország esetében két politikai oldalt tekint a politikai kötődések tárgyának, ami nyilvánvalóan nem minden ország esetében találó módon egyszerűsíti le a politikai palettát. Ez azoknak a pártoknak az esetében veti fel a legtöbb kérdést, akik az ideológiai skálán való besorolás és a kormány-ellenzék besorolás szerint nem ugyanabba a táborba kerülnének, mint amilyen például Magyarországon a Jobbik. Az ilyen pártok választói viszont mindenféle besorolásból valahogyan kilógnának, ami a választói értékeléseket vizsgálja, épp azért, mert az ideológiai tábor-identitásuk (pl. a jobboldaliság) nem feleltethető meg a kormánypárti-ellenzéki identitásuknak.

A Jobbik eseténél maradván, a Jobbik szavazói az itt használt adatok szerint sok politikai kérdésben a többi ellenzéki párt szavazóinak és a Fidesz-KDNP szavazóinak véleménye között helyezkednek el: a politikai rendszer elemeivel jellemzően elégedettebbek, mint a baloldali ellenzéki szavazók, viszont elégedetlenebbek, mint a Fidesz-KDNP szavazói. Véleményeik alapján a jobbikosok kétségtelenül tartoznak mindkét táborhoz is: ideológiailag jobboldalibbak, mint a kormánypártok, de ellenzékiek, így még az

ideológiailag a leginkább nekik megfelelő kormánypárti döntéseket is a kormánypártiaknál jóval kevésbé lelkesen ítélik meg. Erre példaként hozható a migrációs helyzet kezelésének, azon belül is a déli határzár megépítésének megítélése. Bár a kerítés építése valószínűleg megfelelt a Jobbik bevándorlásellenes, rendpárti ideológiájának, viszont a támogatói nem tartották azt jó eszköznek a közvéleménykutatások szerint. Az ellenzékiek közül a jobbikosok inkább támogatták, hogy épüljön meg a határzár, mint az MSZP vagy az LMP támogatói (de kevésbé, mint a fideszesek), viszont az MSZP szavazókhoz hasonlóan azt gondolták, hogy ez valójában inkább figyelemelterelés. Ezen kívül, annak ellenére, hogy az ellenzékiek közül a legnagyobb arányban támogatták a megépülését, a párt szavazóinak – a többi ellenzéki párthoz, a bizonytalanokhoz és a pártpreferenciájukat be nem vallókhöz hasonlóan – mintegy kétharmada nem tartotta azt alkalmas eszköznek a migrációs probléma kezelésére, míg a kormánypártiak körében – ha szűken is – de többségben voltak azok, akik szerint alkalmas eszköz volt (“Publicus.hu,” 2015).

Összefoglalva, ahogyan korábban is bemutattam, a 'pártos' illetve 'partisan' jelzők nem feltétlenül az egyes pártok iránti kötődést vagy elfogultságot jelölik, hanem a „valamely félhez, párthoz húzó rokonszenv; részrehajlás, elfogultság”¹⁹ értelemben való használatuk bevett és általános. Így azt gondolom, hogy a 'pártos elfogultság' illetve a 'pártos polarizáció' kifejezések többet mondanak annál, mint ha például csak kormány-ellenzék megosztottságnak vagy kormány-ellenzék különbségnek hívnánk a fogalmat. A dolgozat által használt fogalmak ezekkel a megoldásokkal szemben rávilágítanak arra is, hogy mi ennek a speciális megosztottságnak a vélt eredete. A későbbi fejezetek eredményei reményeim szerint megfelelő igazolást nyújtanak arra nézve, hogy ez a fajta értelmezés és fogalomhasználat védhető.

5.7. A pártos polarizáció és más pártosság-mérőszámok kapcsolata

Fontosnak tartom bemutatni, hogy a létrehozott mutatók milyen viszonyban állnak egymással, illetve a pártosság és a polarizáció más, általánosan használt mérőszámaival.

¹⁹ Magyar Értelmező Kéziszótár, *pártosság

<http://mek.oszk.hu/adatbazis/magyar-nyelv-ertelmezo->

[szotara/kereses.php?csakcimben=&szo=P%C3%81RTOSS%C3%81G&offset=0&kereses=p%C3%A1rtos](http://mek.oszk.hu/adatbazis/magyar-nyelv-ertelmezo-szotara/kereses.php?csakcimben=&szo=P%C3%81RTOSS%C3%81G&offset=0&kereses=p%C3%A1rtos)

Ennek szemléltetésére korrelációs számítással vizsgálom meg az egyes mutatók közötti kapcsolat irányát és szorosságát (5. táblázat). A táblázat a vizsgálatban szereplő 122 ország átlagos értékeinek összefüggését vizsgálja. A pártos polarizáció tehát a pártos elfogultság országos szintű megjelenése, egy átlagos kormánypárti politikai elégedettségének átlagát mutatja egy átlagos ellenzékihez képest.

A táblázat azokat a változókat tartalmazza, amelyeket a szakirodalom gyakran felhasznál a pártos kötődések illetve a pártkötődés mint véleményformáló heurisztika elterjedtségének, erősségének a becslésére. Ezek közül a legelterjedtebben használt eszköz az egy adott párthoz közel állók aránya, az ideológiai polarizációra vonatkozóan lásd pl. Körösenyi (2013), Schmitt (2002, p. 3), a volatilitásra vonatkozóan pedig pl. Tóka (2005) Mainwaring és Zoco (2007) érvelését.

A táblázatból látható, hogy az ideológiai polarizáció mindkét számítási mód szerint a pártos polarizáció mértékével szignifikáns, gyenge-közepes pozitív kapcsolatban áll ($r=0,276$; $r=0,343$). Azaz, az ideológiai polarizáció mutat összefüggést a pártos elfogultsággal, de az összefüggés messze nem eléggé erős ahhoz, hogy a két mérőszámot egymás helyettesítésére használjuk – azaz, egy választótábor ideológiai polarizáltságát egyáltalán nem szerencsés egy az egyben azonosítani a politikai táborok pártos megosztottságával.

A pártos polarizáció viszonya a volatilitással és az egy párthoz közel állók arányával még meglepőbb. Úgy látszik, minél nagyobb az elfogultság egy-egy táboron belül a saját politikai oldala irányába, annál nagyobb a választási volatilitás ($r=0,262$), és – bár az összefüggés gyenge – minél többen köteleződnek el expliciten egy párt mellett, annál kevésbé igaz a választókra átlagosan, hogy pártos értelemben elfogultak lennének. Mindkét eredmény gyökeresen ellentmond a pártosság-irodalom standard állításainak, és zavarba ejtő, mivel, ha azonosságot nem is feltételezünk, mindegyik a pártosság egy-egy vonását lenne hivatott mérni, azaz szignifikáns, pozitív irányú kapcsolatnak kellene lennie a változók között.

5. táblázat. A pártosság gyakran használt mérési eszközeinek egymással való kapcsolata a 122 ország-eset adatain.

	Egy párthoz közel állók aránya	Ideológiai polarizáció1	Ideológiai polarizáció2	Volatilitás	Pártos polarizáció
Egy párthoz közel állók aránya	1	0,037	-0,208	-,415**	-0,125*
Polarizáció1	0,037	1	,890**	0,046	,276**
Polarizáció2	-0,208	,890**	1	0,217	,343**
Volatilitás	-,415**	0,046	0,217	1	0,262*
Pártos polarizáció	-0,125*	,276**	,343**	0,262*	1
N	122	122	122	55	122

A korreláció szignifikáns: ** $p < 0,05$, * $p < 0,1$ szinten. A standard hibák klaszterezve a harminc országra.

A „valamely párthoz közel állók aránya” saját számítás az ESS adatai alapján.

Ideológiai polarizáció1: saját számítás, a 0-10-ig terjedő bal-jobb skálán a magukat baloldalra (0-4 között) és jobboldalra (6-10 között) sorolók medián pozíciójának különbsége.

Ideológiai polarizáció2: saját számítás, a szélsőséges ideológiai pozíciót elfoglalók aránya a 0-10 közötti, tizenegy fokozatú bal-jobb skálán (0,1 illetve 9, 10) a mérsékelt pozíciót elfoglalókhöz (2,3,4,5,6,7,8) képest.

Pártos polarizáció: saját számítás az ESS adatai alapján, a kormánypártiak és az ellenzékiek átlagos politikai elégedettségének hányadosa, a politikai elégedettséget az adatbázis öt politikai elégedettség-változója átlagának felhasználásával.

Volatilitás: Emanuele (2015) adatai alapján, minden ESS méréshez a hozzá legkorábbi választás értékét rendelve, amennyiben a mérés évéhez képest +/-2 évvel volt választás az adott országban. Az alacsony elemszám oka, hogy az adatbázis csak nyugat-európai országok adatait tartalmazza.

A táblázat áttekintését a tradicionális mérési módszerek összefüggéseivel folytatva, látható, hogy a volatilitás és az egy adott párthoz közel állók aránya – az 55 nyugat-európai mérés adatait tartalmazó mintán – szintén nem állnak ahhoz mérten kellően erős összefüggésben ($r = -0,415$), hogy a szakirodalom esetenként ugyanannak a jelenségnek a két különböző mérési módjaként tekint rájuk. Ez az eredmény még bizonyos értelemben a legkevésbé „aggasztó” a táblázatban szereplő, többi tradicionális mérési eszközre vonatkozó érték közül. Ugyanis, bár az összefüggés nem túlzottan erős, viszont legalább nem állnak a feltételezethez képest ellentétes irányú kapcsolatban egymással.

Ezzel szemben a volatilitás szintje és az ideológiai polarizáció kapcsolata a polarizáció egyik mérési módja szerint a várthoz képest ellentétes irányú, a másik pedig nem mutat semmilyen érdemi hatást. Azaz, ezek az eredmények nem azt mutatják, hogy minél erősebben polarizált ideológiailag egy társadalom, annál kevésbé volatilisek a választási eredmények, hanem inkább vagy ennek az ellenkezőjére engednek következtetni, vagy

még inkább arra, hogy a kettő között nincsen érdemi kapcsolat. Ugyanez igaz az egy adott párthoz közel állók aránya és a polarizáció viszonyára, a kapcsolat a polarizáció egyik mérési módja szerint sem szignifikáns, de az egyik esetben a várthoz képest ellentétes irányú ($r=-0,208$).

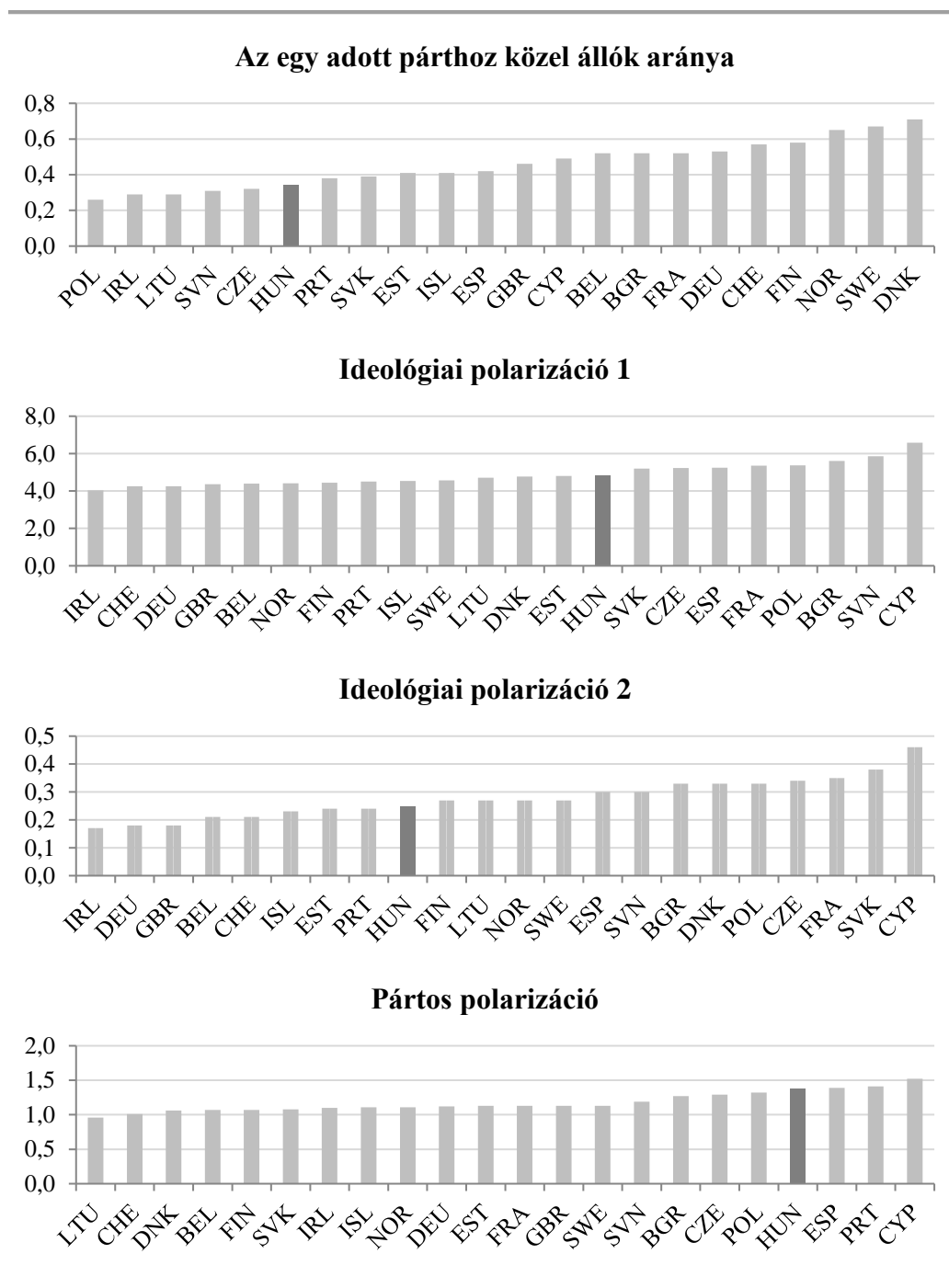
Talán még szemléletesebb bemutatni, hogy melyik számítási módszer szerint melyik országok kerülnek a leginkább polarizáltak, vagy leginkább pártosak közé. A következő grafikonokon (3.ábra) a 2012-es ESS hullám adatain mutatom be, hogy a pártosság és a polarizáció bevett mérési módszerei illetve az újonnan bevezetett változó milyen sorrendeket eredményeznek.²⁰ A magyar eredményeket sötétebb szín jelöli. Első látásra szembeötlő, hogy a bevett mérési módszerek szerint a magyar választóközönség nem különösebben pártos vagy ideológiailag polarizált, míg az új változó – a szakmai és laikus intuícióval inkább összhangban álló módon – erős polarizáltságot mutat. Az is világosan látható, hogy a mérési módszerek nagyon eltérő sorrendeket produkálnak, tehát egymástól lényegesen különböző dolgokat mérnek.

Azt gondolom, hogy ez a rövid elemzés egyértelműen megmutatja, hogy a gyakran nagyon hasonló konceptualizáció ellenére a pártosság tradicionális mérési módszerei egyáltalán nem ugyanazt mérik, sőt, lényegében még csak nem is hasonló dolgokat.

Az elméleti áttekintés és e rövid empirikus elemzés tanulsága, hogy a pártosság mérésére leggyakrabban használt mérési módszerek – amelyeket a pártos elfogultságra vonatkozó következtetések levonására is használnak – sem analitikusan, a minta tanúsága szerint pedig sem empirikusan nem állnak olyan erős pozitív összefüggésben, ami indokolhatná, hogy konceptuálisan nagyon hasonló társadalmi jelenségeknek a jellemzésére használjuk fel őket.

²⁰ A volatilitás nagyságát a nagymértékű adathiány miatt nem volt érdemes itt ábrázolni.

3. ábra. Az országok átlagos pártosságának, ideológiai polarizáltságának és pártos polarizáltságának mértéke az ESS 2012-es hullámának eredményei alapján.



Ráadásul nem egyszerűen csak nem eléggé erős közöttük az összefüggés: a vizsgált adatokon a bevett mérési módszerek között páronként csupán egy esetben találunk olyan szignifikáns összefüggést, ahol az együtttható *a kapcsolat elvárt irányának megfelelő előjelű lenne*. Tehát vagy statisztikailag nem szignifikáns, vagy pedig az elvárthoz képest

fordított irányú, szignifikáns kapcsolatot találtunk az elméletileg ugyanazt a jelenséget, vagy ugyanannak a jelenségnek különféle aspektusait mérni hivatott mutatók között. Visszatérve Converse és Pierce (1985, p. 143) a fejezet elején idézett megjegyzésére, "nagyon fontos, hogy ne kezeljük a pártosság különböző mérési módszereit egymással funkcionálisan megfeleltethetőeknek" – mégpedig azért, mert a különböző módszerekkel előállított eredmények között esetleg semmilyen empirikus kapcsolat nincs, rosszabb esetben pedig egymásnak ellentmondó következtetésekhez vezethetnek.

Emiatt különösen fontos lenne, hogy a választótáborok kötődéseit és megosztottságait vizsgáló kutatók egy adott mérési mód alkalmazását követően ne értelmezzék túl szabadon az eredményeiket, ne vonjanak le azokból olyan általános következtetéseket, amelyekre az eredmények valójában nem kiterjeszthetőek. Tehát ne tekintsék a magas ideológiai polarizáltságot, az egy párt iránt kinyilvánított lojalitás relatív gyakoriságát, vagy a magas szintű volatilitást egyaránt az erős pártos elfogultság mérőeszközeinek, és ne használják ezeket a módszereket olyan érvelés alátámasztására, amely lényegében a pártos elfogultsággal, vagy a társadalom politikai táborok mentén kialakult megosztottságával foglalkozik. Úgy tűnik ugyanis, hogy a társadalom pártpolitikai alapú megosztottságára vonatkozóan nem hihetünk az e módszereket használó kutatások alapján megfogalmazott következtetések helytállóságában, még nagy vonalakban sem, hiszen a pártosságnak ezt a vonását nem mérik, az pedig, hogy helyettesítő változóként használjuk őket, a táblázat tanúsága szerint szintén nem indokolt.

6. AZ EGYÉNI SZINT VIZSGÁLATA: MILYEN VÁLTOZÓK BEFOLYÁSOLJÁK A PÁRTOS ELFOGULTSÁG ERŐSSÉGÉT?

A fejezet a pártos elfogultság egyéni szintű okait vizsgálja, tesztelve a szakirodalom a témában született feltevéseit, illetve a korábbi eredmények érvényességét az itt vizsgált mintán. Egyben a fejezet fontos feladata, hogy tesztelje az új módszer működését. Ugyanis amennyiben a pártos elfogultság a pártosság egy fontos vetülete vagy szelete, a pártossággal kapcsolatos eddigi eredmények legalább fő állításaikban reprodukálhatóak kell, hogy legyenek, ha a dolgozat által bevezetett változót használjuk. A fejezetben először bemutatom a hipotéziseket. Ezt követően, annak érdekében, hogy minél pontosabb képet nyújthassak a változók közti kapcsolatokról, illetve az egyes országok esetenként speciális eseteiről, először kétváltozós, majd többváltozós módszerekkel vizsgálom a hipotézisekben megfogalmazott kapcsolatokat.

6.1. *Hipotézisek*

6.1.1. A POLITIKAI ÉRDEKLŐDÉS ÉS TÁJÉKOZÓDÁS HATÁSA

A kifinomultabb politikai gondolkodást, magasabb iskolázottságot, magasabb szintű politikai tájékozottságot és érdeklődést számos szerző hozza pozitív összefüggésbe – többé vagy kevésbé explicit módon – a pártos elfogultsággal és a polarizáció több típusával (Abramowitz & Saunders, 2008; Campbell et al., 1960; Lodge & Hamill, 1986; Lodge & Taber, 2005; Rose & Mishler, 1998, pp. 225–226; Tilley & Hobolt, 2011; Zaller, 1992). Ez az összefüggés egyben a pártosság egyéni szintű meghatározóira vonatkozó legrégebben ismert összefüggések egyike (Campbell et al., 1960). Abramowitz és Saunders (2008) leíró eredményei az USA választóközönségének ideológiai beállítódásáról arról tanúskodnak, hogy a pártidentitás-irodalom által korábban feltárt összefüggés a semleges, centrista ideológiai álláspont és a tájékozatlanság/érdektelenség között (Campbell et al., 1960) továbbra is fennáll. Ennek fordítottja is igaz, a policy kérdésekben konzisztensen liberális vagy konzervatív álláspontot képviselők szinte kizárólag a politika iránt erősen érdeklődő, és a politikai kérdésekben magasan tájékozott választók közül kerültek ki. Azaz, az amerikai választók politikailag leginkább tudatos és érdeklődő rétege ideológiai/közpolitikai értelemben erősen polarizált.

Hasonló eredményre jutott Lodge és Hamill (1986) is. Eredményeik szerint a tájékozottabbak gondolkodását szisztematikusan torzítja az a készségük, ami egyébként a politikai kérdésekben való eligazodást szolgálja. Azaz, hogy képesek sémákba rendezni az új politikai információt a politikai ideológiák, oldalak szerint. A politikailag tájékozottak viszont e miatt a sémába rendezési képességük miatt hajlamosak arra is, hogy politikai címkék alapján olyan, a korábbi ismereteikkel, értékeléseikkel konzisztens emlékeik legyenek, amelyeknek nincsen tapasztalati alapjuk. Azaz, a sémák alapján azokkal egybehangzó, a valós emlékeiktől nem elkülöníthető „emlékeket” képesek gondolatilag létrehozni olyan politikai eseményekről, csoportokról, kérdésekről, amelyekről nincsenek valódi tapasztalataik vagy kézzelfogható információik. Ez pedig szintén az ideológiai/közpolitikai polarizáció irányába mozdítja a jól tájékozott, érdeklődő réteget.

Lodge és Taber (2005) kísérleti kutatásaik során a választók politikával kapcsolatos érzelmeinek meglétét és erősségét vizsgálták, és azt találták, hogy a jelenségnek nem csak kognitív, hanem érzelmi magyarázata is van. Szerintük a politikailag tájékozottabb választók körében erősebben munkál az érzelmi automatizmus a politikához kapcsolódó témákról való gondolkodás során. A kutatásuk szerint a tájékozottabb kísérleti alanyoknak szignifikánsan hosszabb ideig tartott jól megválaszolni, hogy egy bizonyos szó pozitív vagy negatív jelentésű, ha előtte a szó jelentési irányával az alany számára disszonáns politikai tartalmat (vezetők, pártok nevét vagy közpolitikai célokat) mutattak nekik.²¹ Azaz, a tájékozottabb alanyoknak erősebbek voltak a politikai témákhoz kapcsolódó érzelmi tartalmak, heurisztikai, míg azokat, akik tényszerűen is kevesebbet tudtak a politikáról, a saját – kevésbé kikristályosodott, kevésbé szilárd – „érzelmi mankóik” szignifikánsan kevésbé befolyásolták. Ez a jelenség pedig szintén polarizálja, politikailag elfogulttá teszi a politikailag tudatosabb réteget.

Jóval kevesebb olyan eredményt találunk az irodalomban, amelyek szerint a politikailag jobban informáltakra kevésbé hat a pártos elfogultság, de megjegyzendő, hogy létezik néhány ilyen példa is, például Anduiza, Gallego és Muñoz (2013) kísérletei ezt a

²¹ Tehát, egy tájékozott demokrata alanynak például átlagosan szignifikánsan hosszabb a reakcióideje, mint egy kevésbé tájékozottnak, ha egy számára negatív politikai tartalom, például „Bush” felvillanása után egy ellentétes töltetű, de politikai konnotációval nem bíró szóról, például „szivárvány” el kell döntenie, hogy pozitív vagy negatív-e.

feltevést támasztják alá. A témában született kutatások túlnyomó többségének megállapításaival összhangban, azt feltételezem, hogy

H1/A: a politika iránt jobban érdeklődő választók elfogultabbak a politikai oldaluk iránt, mint a kevésbé érdeklődők; és

H1/B: a politikával kapcsolatosan többet tájékozódó választók elfogultabbak a politikai oldaluk iránt, mint a kevésbé tájékozottak.

Mivel számos kutatásban a kifinomultabb politikai gondolkodásra utaló változóként szerepel, az iskolázottság szerepét is megvizsgálom. Ezzel kapcsolatos hipotézisem a korábbiakkal összhangban az, hogy *H1/C: Az iskolázottabb választók elfogultabbak a politikai oldaluk iránt, mint a kevésbé iskolázottak.*

6.1.2. A POLITIKAI IDEOLÓGIAI PREFERENCIÁK HATÁSA

A szociálpszichológia több évtizede kutatott kérdése, hogy a politikai ideológiai beállítódások összefüggnek-e bizonyos gondolkodási sémákkal és pszichológiai jellemvonásokkal. Az ilyen témájú kutatásokat – vélhetően a téma érzékeny volta miatt – a kezdetektől fogva sokféle kritika érte, és ezek eredményeiről esetenként éles viták bontakoztak ki a tudományos közösségekben. Mindenesetre a kérdés, hogy az ideológiai beállítódások, mint jobb/baloldaliság, vagy liberalizmus/konzervativizmus kapcsolatban állnak-e a pártos elfogultság mértékével, azaz jellemzőbb-e a pártos elfogultság valamely ideológiai oldal politikai gondolkodására, mint a másikéra, elméleti szempontból érdekes, emellett empirikusan jól kutatható. Amennyiben az ideológiai hovatartozás kapcsolatban áll a pártossággal, akkor az feltételezhető, hogy a jobboldaliak/konzervatívok pártosabbak, mint a baloldaliak/liberálisok. Ez a feltételezés számos, az ideológia és a személyiségvonások, illetve az ideológia és a gondolkodásmód kérdését vizsgáló kutatás eredménye miatt valószínűsíthető. Ezeket a kutatásokat az elméleti megközelítésük alapján három nagyobb csoportba sorolom.

Az alapvető pszichológiai szükségleteken alapuló magyarázat. A témában született kutatások egy része a politikai beállítódást a kockázatkerülés, a veszteségkerülés, a bizonytalanságtűrés, illetve a fenyegető, veszélyes, vagy egyszerűen csak új helyzetek kerülésének mértékével hozza összefüggésbe. Jost és szerzőtársai (Jost et al., 2003; Jost & Hunyady, 2003) szerint a konzervatív gondolkodásmód két alapvető összetevője – a

változással szembeni ellenállás és az egyenlőség ellenzése – a bizonytalanság csökkentéséhez járul hozzá. A konzervatív gondolkodásúak fő motivációja szerintük a fenyegetettség és a bizonytalanság csökkentése, míg a liberális gondolkodásúak nyitottabbak az újdonságokra, kevésbé tartanak a változástól, kevésbé kerülnek a veszteségeket és jobban tűrik a kockázatos vagy ismeretlen helyzeteket. Ilyen érvelést és eredményeket több, a művészeti ízlés és a politikai nézetek összefüggését firtató kutatásban is találunk. A konzervatívabbak szignifikánsan jobban kedvelik a zeneileg egyszerűbb struktúrájú és számukra ismerősebb zenét, mint a liberális nézetűek (Glasgow, Cartier, & Wilson, 1985); hasonlóan, határozottan jobban kedvelik az egyszerű és ábrázoló jellegű festményeket a bonyolult és/vagy absztrakt jellegűekkel szemben, míg a liberálisok épp ellenkezőleg (Wilson, Ausman, & Mathews, 1973). Az irodalmi ízlés terén ezekkel konzisztens módon szintén arra jutottak a kutatók, hogy a konzervatív nézetek a komplexebb művekkel szembeni averziót és az egyszerűek kedvelését valószínűsítik (Gillies & Campbell, 1985). Az összefüggést e szerzők is a biztonság, a kiszámíthatóság és az egyszerűség iránti erősebb igényből, illetve a komplexitástól, a kiszámíthatatlantól, a bizonytalantól való erősebb félelemből eredeztetik.

Az értékpluralizmus modellje. Ez a megközelítés (*value pluralism model*) Tetlock (1981, 1983) nevéhez köthető, aki az egyes ideológiák központi értékei közötti konfliktus mértékével magyarázta az ideológia és gondolkodási/érvelési stílus összefüggését. Tetlock a politikai elit körében vizsgálta az ideológiai pozíció és az érvelés árnyaltságának összefüggését. Hipotézise – és eredményei – szerint az ideológiai középtől valamivel balra található az a pozíció, ahol a legnagyobb konfliktust éljük át a fontosnak tartott értékek között (mint például mind az egyéni gazdasági szabadság, mind a társadalmi egyenlőség magasra értékelése), ettől mind balra, a szélsőbal irányába, mind jobbra, a mérsékelt konzervatív, majd a szélsőjobb oldali pozíció irányába csökken a konfliktus a leginkább prioritizált értékek között. Tetlock fő megállapítása, hogy az ideológiai preferenciák tartalma és a gondolkodási-érvelési struktúra között erős az összefüggés, azaz, az egymással konfliktusban álló alapértékeken nyugvó ideológiai pozíció maga után vonja az árnyaltabb gondolkodási/érvelési stílust.

Az ideológiák morális alapjait vizsgáló megközelítés. Haidt és Graham (2007) illetve Graham, Haidt és Nosek (2009) a politikai ideológiai beállítódások eltérő erkölcsi alapjait

kutatták. Állításuk az, hogy az emberek az ideológiai pozíciójuk alapján eltérő hangsúllyal és más-más értelmezéssel vesznek bizonyos erkölcsi elveket számításba az értékeléseik kialakítása során. Eredményeik szerint a konzervatívok némileg fontosabbnak tartják, hogy szolidárisok legyenek azzal a csoporttal, amelyhez tartoznak. A csoporthoz való szolidaritás részét képezi például a kritika mellőzése is, a csoport álláspontjának, véleményének vállalása az esetleges egyet nem értés dacára is. Haidt és szerzőtársai vizsgálatának fókuszában nem az itt tárgyalt kérdéskör állt, viszont az eredményeik azt mutatják, hogy a konzervatívabb szavazók kismértékben hajlamosabbak arra, hogy morális kötelezettségnek lássák azt, hogy szolidárisak, lojálisak legyenek azokhoz a csoportokhoz, amelyekhez tartoznak, mint a liberálisok. Tehát, a különbségeket az is okozhatja, hogy a liberális és a konzervatív nézetűek eltérően vélekednek arról, hogy mi számít etikus viselkedésnek. Az eredmények alapján az feltételezhető, hogy a konzervatívok elfogultabbak lehetnek a saját pártjuk irányába, mint a liberálisabb nézetekkel rendelkező választók.²²

Ezekkel a hipotézisekkel egybeeső eredményt találunk két, magyar mintán készült kutatásban is. Egy, a 2014-es országgyűlési választások szavazói körében folytatott, kísérleti megközelítésű kutatás eredményei szerint a jobboldali pártok (Fidesz-KDNP és Jobbik) választói szignifikánsan és nagymértékben kompetensebbnek tartották az általuk kedvelt pártot, és lényegesen nagyobb mértékben azonosultak annak nézeteivel, mint a baloldali összefogás pártjainak választói vagy az LMP választói (Patkós, 2015). Egy másik kutatás pedig arra az eredményre jut, hogy 2002 és 2010 között a magyar választók körében a kormánypártiak mindig boldogabbak voltak az ellenzékieknél, de a fideszes választók számára okozta a legnagyobb boldogság-növekedést, hogy az általuk támogatott párt kormányon volt (Patkós & Vay-Farkas, 2012, p. 160). Ezeknek a kutatásoknak a fő

²² Nyíltan vagy burkoltan, de könnyen felvetődhet az idézett kutatásokkal kapcsolatban a politikai motiváltság, politikai elfogultság gyanúja. Némileg csökkentheti ezt a fajta gyanakvást, hogy a téma legtöbbet publikáló kutatói közül többen is élharcosai annak, hogy növeljék az ideológiai diverzitást a tudományterület berkein belül. Haidt az utóbbi években több fórumon is hangot adott annak az aggodalmának, hogy a szociálpszichológusok körében szinte egyáltalán nincsenek konzervatívok, és ez károsan hat a tudományra – például, kihat a kutatási témaválasztásra és torzíthatja az eredményeket is. A téma kapcsán nemrégiben egy összegző, és a diverzitás előmozdítására szolgáló gyakorlati javaslatokat is tartalmazó folyóiratcikk is megjelent (Duarte et al., 2015), melynek az itt idézett szerzők közül Haidt és Tetlock is társszerzői.

kérdése nem az ideológiai pozíció hatása volt, így ezeknek az összefüggéseknek az okát az ideológiai pozíción kívül számos más körülmény is okozhatja. Az összefüggésekből csupán arra következtethetünk, hogy a jobboldali választók a vizsgált időszakban elfogultabbak voltak a saját pártjuk iránt, mint a baloldaliak, de egyáltalán nem lehetünk biztosak abban, hogy ezt a különbséget az ideológiai beállítódásból kell-e levezetnünk, vagy annak esetleg valamilyen egészen más, pl. eseti oka van.

Összefoglalva, számos különböző elméleti és empirikus megközelítést alkalmazó kutatás arra a következtetésre jutott, hogy a jobboldali vagy konzervatív gondolkodásmód valamilyen módon és mértékben pozitívan összefügg a kevésbé árnyalt, kevésbé komplex véleményalkotással, és hajlik afelé, hogy a dolgokat kategorikusan pozitívnak vagy negatívnak ítélje meg. Ez alapján azt feltételezhetjük, hogy

H/2.: a konzervatív/jobboldali beállítódás a választott párt melletti erőteljesebb elfogultsággal párosul. Ez az összefüggés számos formában megjelenhet a választói attitűdökben, például, hogy a jobboldali/konzervatív választók jobbnak vélik a saját pártjukat, jobban egyetértenek a választott párt nézeteivel, egyöntetűbben és jobban örülnek a pártjuk sikerének, erőteljesebben és kevesebb kétellyel vagy ellenvetéssel képviselik a párt hivatalos álláspontját, valamint jobban meghatározza/előre jelzi az egyes politikai kérdésekről alkotott véleményüket a párthovatartozásuk, mint a baloldaliakét. Ezek a feltételezések egymáshoz kapcsolódnak, de nem azonosak egymással, és e kutatás keretein belül csak néhányra tudunk választ adni.

Felmerülhet, hogy az egyes országokban a jobboldali/baloldali vagy liberális/konzervatív címkék jelentése esetleg olyan mértékben eltérő, ami értelmetlenné teheti az összehasonlító kutatást. Kétségtelen, hogy vannak lényeges különbségek a világ különböző tájain annak tartalmában, hogy mit értünk konzervatívon és liberálison, illetve jobboldalin és baloldalin. E korlátok ellenére a nemzetközi összehasonlítás kivitelezhetősége, értelme mellett szól két fontos érv is. Az egyik, hogy a különféle liberális demokráciákban folytatott kutatások eredményei nagymértékben konzisztensek, függetlenül a kísérlet résztvevőinek nemzetiségétől (Jost et al., 2003). A másik pedig, hogy a bal-jobb skálákon való elhelyezkedés számos politikai vagy mindennapi választásunkkal szignifikáns (és az elvárásoknak megfelelő irányú) kapcsolatban áll, azaz nem csak a szűken értelmezett politikai világnézetet tükrözi (Jost, 2006).

6.1.3. A KOR HATÁSA

A kor és a nem olyan alapvető demográfiai változók, amelyeknek hatását a választói viselkedést vizsgáló kutatások rendszerint akkor is vizsgálják, ha külön hipotézis nem tartozik hozzájuk. Általános kontrollváltozóként szerepelteti őket a nagy mennyiségű, egyéni szintű adatot vizsgáló kutatások túlnyomó többsége, és szinte minden kísérleti módszerű, kis mintás kutatás is.

A két változó közül az életkor az, amihez a szakirodalom alapján egyértelműen kapcsolható hipotézis is, a tehát nem csupán kontrollváltozóként használom az elemzésben. A kor hatását a pártosságra már Converse és szerzőtársai, a pártidentitás irodalom úttörői (Campbell et al., 1960; Converse, 1969) is leírták. Az eredményeik szerint az általuk vizsgált, alapvető egyéni szintű változók (kor, nem, jövedelem, iskolázottság, párttagság) közül a kor az, ami a legerősebb összefüggésben állt a pártossággal. A kor jelentős hatását a pártidentitás meglétére számos későbbi vizsgálat is alátámasztotta (pl. Dalton & Weldon, 2007; Rose & Mishler, 1998). A kor minden bizonnyal legalább részben a politikai tapasztalatokon keresztül fejt ki hatását. Ezt támasztja alá például az az eredmény, hogy az újabb demokráciák idősebb választói körében ez a hatás jóval gyengébb, mint a régi demokráciákban (Dalton & Weldon, 2007), illetve az is, hogy a párttagságot és az életkort együttesen szerepeltetve a modellben Converse (1969) elemzésében az életkor pozitív hatása a pártosságra elveszett: a párttagságra kontrollálva az életkor már *negatívan* függött össze a pártossággal.

Tehát nem (csak) a kor, hanem a korról járó politikai tapasztalat polarizálja a véleményeket, teszi elkötelezettebbé a választókat: minél idősebb valaki, annál több választási tapasztalata van, annál kiforrottabbak, szilárdabbak a politikai elköteleződésai egy adott oldal iránt, illetve egy másikkal szemben. A szavazással ugyanis visszavonhatatlanul elköteleződünk egy párt mellett, ami egyes kutatások szerint (Frenkel & Doob, 1976; Regan & Kilduff, 1988) kognitív disszonancia csökkentő mechanizmusokat indít be, azaz a szavazás javítja a párt minőségét a rá voksoló választó szemében, és arra ösztönzi a választót, hogy hagyja figyelmen kívül a döntésével disszonáns ismereteit, értékeléseit. Mullainathan és Washington (2006) ezekhez az eredményekhez hasonlóan azt találták, hogy nem maga a kor, hanem a szavazás

polarizálja a politikai véleményeket: a szerzők 18-19 és 20-21 éves választók véleményeit hasonlították, az első csoportba tartozók közül senki nem vehetett még részt a legutóbbi választásokon, míg a második csoportba azok kerültek, akik ekkor már választókorúak voltak. A második csoport szignifikánsan homogénebb, és egymás között polarizáltabb politikai véleményekkel rendelkezett, mint az első, és a szerzők kontroll mérésekkel igazolták, hogy a különbséget nem maga az életkor, hanem a választáson való részvétel okozhatta. Mivel ennek a kutatásnak nem az a célja, hogy feltárja, hogy milyen kognitív mechanizmusok miatt, pontosan milyen oksági láncolaton keresztül befolyásolja az életkor a pártos elköteleződést, a későbbiekben egyszerűen a kor szerepét fogom vizsgálni, szem előtt tartva az elemzés során azt, hogy a kort érdemes a politikai tapasztalat proxy változójaként értelmezni. Az életkorral kapcsolatos hipotézisem tehát az, hogy *H/3.: az életkorral egyenes arányban nő a pártos elfogultság mértéke a támogatott politikai oldal iránt a többi politikai erővel szemben.*

6.1.4. A NEM HATÁSA

A másik alapvető demográfiai változó, a nem hatása a pártos elfogultságra a korénál kevésbé egyértelmű, és joggal feltételezhető, hogy a hatása kultúra specifikus. Azaz, az összefüggés a nem és a pártos elfogultság között országonként, kultúránként változó mértékű, sőt, változó irányú is lehet. Ez azért feltételezhető, mert bár számos empirikus munka jut arra az eredményre, hogy a nők és a férfiak nem egyformán viszonyulnak a politikai környezethez, ezek az összefüggések ellentmondásosak, nehezen magyarázhatóak és időben változékonyak.²³ A különféle politikai kérdésekről alkotott

²³ Mindez jól érzékelhető a legátfogóbban és legrégebben kutatott választóközönségről, az Egyesült Államok választóiról szóló kutatásokból. Ezek szerint a nemekről alkotott sztereotípiák esetenként érvényesülnek, máskor pedig nem, és a különbségek nehezen magyarázhatóak. A nők például Chaney, Alvares és Nagler (1998) szerint fontosabbnak tartották a szociális biztonság, az erős szociális háló meglétét, viszont az olyan feminista álláspontoknak, mint a választáspárti abortusz politika, nem volt szignifikánsan nagyobb támogatottsága a nők, mint a férfiak körében. Más esetekben az nem világos, hogy az egyes közpolitikai kérdésekben felbukkanó különbségeknek van-e következménye, vagy milyen következménye van a pártválasztásra, a pártokról vagy a politikusokról való gondolkodásra. Erre példa lehet az Öbölháború megítélése és ennek a politikai választásra gyakorolt hatása. A „békés nők-agresszív férfiak” sztereotípiával egybehangzóan, a nők jobban elleneztek például az Öbölháborút, mint a férfiak (Conover & Sapiro, 1993), viszont érdekes módon a háború ellenzése az 1992-es választás során csak a férfiak esetében csökkentette

vélemények terén a különbségek a két nem jellemző társadalmi pozíciójából fakadhatnak leginkább, ami különösen kérdéssé teszi, hogy van-e értelme egy nemzetközi összehasonlításban általános hipotézist felállítani a nem hatásával kapcsolatban.

A pártosság vagy a polarizáció terén néhány szűkebb területtel kapcsolatban találunk szignifikáns különbségeket. Rose és Mishler (1998) szerint a nők hajlamosabbak a férfiaknál arra, hogy pozitív kötődéseik legyenek egy párt felé. Conover és Sapiro (1993) eredményei pedig azt mutatják, hogy az Öbölháború támogatása a pártpreferenciával csak a férfiak esetében függött össze – illetve, hogy a népesség egészére vonatkozó vizsgálatokban látható összefüggést a férfiak pártossága okozta, míg a nőknél a háború megítélése minden vizsgált tekintetben független volt a pártpreferenciától és az ideológiai pozíciótól. Ebben a konkrét esetben tehát a férfiak pártosabbnak, elfogultabbnak tűnnek a nőknél, viszont a példát nem tartom kellőképpen erősnek ahhoz, hogy bármilyen általános következtetést vonjunk le belőle a nem és a pártos elfogultság összefüggésére nézve.

Összegezve, bár a férfiak és nők feltételezhetően nem egyformán viszonyulnak az egyes politikai kérdésekhez, nem egyértelmű, hogy ez milyen következményekkel jár – vagy jár-e bármilyen tartós következménnyel – a pártválasztásra, a pártkötődésre, vagy a pártos elfogultságra. A nem változót tehát csak kontrollváltozóként, mint alapvető demográfiai változót szerepeltetem az elemzésben, anélkül, hogy bármilyen irányú szignifikáns hatást várnék tőle.

A 6. táblázat foglalja össze a hipotéziseket és az egyes hipotézisekhez alkalmazott mérési módszereket. Az egyéni szinten várt hatások közül az alapvető demográfiai jellemzők közül a korról azt feltételezem, hogy pozitív összefüggésben áll a pártosság erősségével, míg a nemet csak kontrollváltozóként szerepeltetem a vizsgálat során, nem tulajdonítok neki hatást a pártosságra nézve.

statisztikailag szignifikáns mértékben annak a valószínűségét, hogy Bushra szavazzanak. A nők tehát, bár általánosságban jobban elleneztek a háborút, nem „büntették” a politikust a háború miatt, míg a férfiak igen (Chaney et al., 1998).

6. táblázat. A kutatás egyéni szintre vonatkozó hipotézisei és a hipotézisekhez tartozó mérési eszközök.

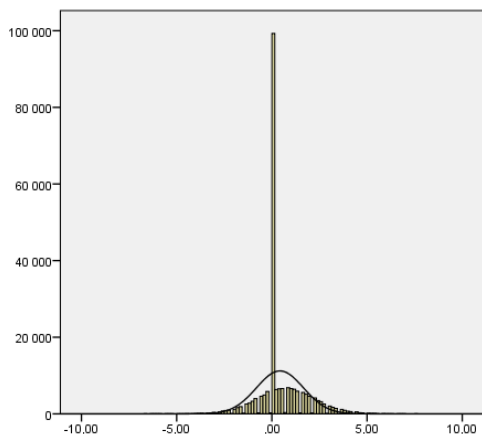
<i>Hipotézisek a pártos elfogultság változására vonatkozóan</i>		<i>Mérési módszer</i>
<i>Politikai tudatosság</i>	1.A. A politikai érdeklődés növekedésével nő.	Válaszadó politikai érdeklődése egy 1-4-ig terjedő skálán. 1=nem érdeklő, 4=nagyon érdeklő
	1.B. A politikai tájékozottság növekedésével nő.	Három változó összege: a válaszadó naponta mennyit olvas politikai, közéleti tartalmú sajtótermékeket, mennyit hallgat ilyen témájú rádióműsorokat és mennyit néz ilyen témájú tévéműsorokat összesen, negyed órákra kerekítve.
	1.C. Az oktatásban töltött évek számával nő.	Hány évet töltött az iskolarendszerben
<i>Ideológiai pozíció</i>	2. A bal-jobb skálán a jobb oldal irányába mozdulva nő.	Hol helyezi el magát a válaszadó egy 0-10 közötti bal-jobb skálán, ahol a 0 jelenti a legbaloldalibb, a 10 pedig a legjobboldalibb nézeteket.
<i>Kor</i>	3. A kor növekedésével nő.	Válaszadó életkora

A politikai érdeklődés szintje, a politikai ügyekről való tájékozódás mennyisége, az iskolázottság szintje és a pártos elfogultság között szintén pozitív összefüggést feltételezek, de azt gondolom, hogy az iskolázottság hatása a pártos elfogultságra a tájékozódás és az érdeklődés magasabb szintjének köszönhető. Az ideológiai beállítódással kapcsolatosan a szakirodalom korábbi eredményeire alapozott várakozásaim szerint a jobboldali ideológiai beállítódás erősíti a pártos elfogultságot.

6.2. Kétváltozós elemzés

Az egyéni szintű elemzéshez két féle függő változót használok, amelyekhez egymástól teljesen különböző logikájú és felépítésű modellek társulnak. Az egyik függő változóm *az a távolság, ami egy válaszadó politikai elégedettség indexe és a másik politikai oldalhoz tartozók politikai elégedettségének a mediánja között van*. A mutató negatív értéket is felvehet, amennyiben a válaszadó például egy ellenzéki pártra szavazott, viszont elégedettebb az ország teljesítményével a vizsgált öt politikai elégedettség-dimenzióban, mint a kormánypártiak elégedettségének mediánja, illetve ha valamelyik kormánypártra szavazott, de elégedetlenebb, mint az ellenzékiek véleményének a mediánja.

4. ábra. Az 1-4. modellekben használt függő változó eloszlása. A vízszintes tengelyen a politikai elfogultság mértéke látható, azaz az egyéni politikai elégedettségi érték távolsága a másik politikai oldal medián véleményétől. A függőleges tengely az előfordulás gyakoriságát mutatja.



A másik politikai oldal véleményének mediánjától mért távolság eloszlását az egész sokaságra nézve a 4. ábra mutatja be. A változó átlaga 0,42, szórása 1,234. Az ábrán jól látható, hogy a változó eloszlása a normáltól azt tekintve jelentősen eltér, hogy a válaszadók csaknem 45%-ának a véleménye megegyezett a másik politikai oldal véleményének a mediánjával.²⁴

Az egyéni szintű változókat minden mérés minden országának összesített adatain vizsgálva (7. táblázat) a változók között minden esetben szignifikáns összefüggéseket találunk.²⁵ A korrelációs együtthatók viszont többnyire gyenge kapcsolatot mutatnak – a mintanagyság miatt ezek az eredmények nem túlságosan meglepőek.

²⁴ A többváltozós modell-eredmények robusztusságának tesztelése során olyan modelleket is létrehoztam, amelyekben nem szerepeltettem azokat a válaszadókat, akik esetében ez az érték 0.

²⁵ A nemet jelző 1-2 értékeket szigorúan véve nem helyes korrelációs vizsgálatban szerepeltetni, ebben az esetben azért ezt a megoldást választottam, mert a dichotóm nem változó esetében a kapcsolat iránya egyértelművé teszi az összefüggést, az összefüggés erőssége pedig így könnyebben összehasonlítható a többi változó korrelációs együtthatóival, mintha a korrelációs értékek mellett egy változó összefüggéseit Eta értékekkel jellemeznénk.

7. táblázat. Az egyéni szintű független változók összefüggése a másik politikai oldaltól való távolság nagyságával²⁶, az ESS első hat hullámának egyesített adatain.

		Politikai értékelés távolsága a másik politikai oldal véleményéne k mediánjától	Nem (1=férfi, 2=nő)	Kor	Oktatásba n töltött évek száma	Politikai érdeklődés	Politikai tájékozód ás	Jobb-bal ideológiai pozíció
Politikai értékelés távolsága...	Pears on Korr. N	1 222111						
Nem (1=férfi, 2=nő)	Pears on Korr. N	-0,016*** 222022	1 230479					
Kor	Pears on Korr. N	0,096*** 221078	0,016* 229475	1 229497				
Oktatásban töltött évek száma	Pears on Korr. N	0,028*** 219506	-0,044** 227712	-0,255*** 226901	1 227750			
Politikai érdeklődés	Pears on Korr. N	0,11*** 221652	-0,157*** 229987	0,112*** 229022	0,3*** 227313	1 230076		
Politikai tájékozódás	Pears on Korr. N	0,064*** 222111	-0,1*** 230479	0,233*** 229497	0,059*** 227750	0,349*** 230076	1 230574	
Jobb-bal ideológiai pozíció	Pears on Korr. N	-0,004* 196006	-0,016* 202654	0,07*** 201971	-0,048** 200776	-0,013*** 202467	0,024** 202728	1 202728

*** p<0,01; ** p<0,05; * p<0,1. A standard hibák klaszterezve vannak a 30 országra.

A másik politikai oldal politikai elégedettségi szintjétől mért távolság (azaz a politikai elfogultság) nagysága esetében ezeknek a szignifikáns összefüggéseknek az iránya szinte minden esetben megfelel a hipotéziseknek: a politikai elfogultság pozitív kapcsolatban áll a korrall, az oktatásban töltött évek számával, a politikai érdeklődés mértékével, és a politikai tájékozódásra fordított idővel.

²⁶ Az elemzés során egy másik módszert is használok majd az egyéni szintű elfogultság becslésére. Ezt részletesebben a vonatkozó fejezetben írom le. Röviden, azt vizsgálom, hogy a politikai elégedettséget (lásd fent) mely tényezők befolyásolják, és a magyarázó változók között szerepeltetem a kormánypártra szavazást is, illetve a kormánypártra szavazást a többi független változóval interakcióban. Mivel ebben az esetben a függő változó nem a politikai elfogultságot méri, a kétváltozós elemzéseket csak az első megközelítés függő változójával, a másik politikai oldal elégedettségének mediánjától való távolsággal mutatom be.

Ezek mellett, szignifikánsan erősebb elfogultság jellemzi a férfiakat, mint a nőket, habár a nem és az elfogultság közötti kapcsolat önmagában rendkívül gyenge – bár ezen a szinten ez nem igazolható, de ezeket az összefüggéseket vizsgálva felmerül, hogy az összefüggés esetleg a férfiak magasabb politikai érdeklődésének köszönhető.

Az egyetlen meglepetést okozó változó az ideológiai pozíció. A feltételezettel ellentétben az összes hullám összes országának lekérdezéseinek egyesített mintáján a *baloldaliak* valamivel elfogultabbak, mint a *jobboldaliak* – habár az összes korreláció között ez az egyetlen, amelyik csak $p < 0,1$ -es szignifikancia szinten szignifikáns, és az összefüggés erőssége is nagyon gyenge. Érdekes a bal-jobb ideológiai önbesorolás és a többi változó összefüggését is megemlíteni: a jobboldaliság (az ezzel kapcsolatos sztereotípiáknak megfelelően) pozitívan függ össze az életkorral, jellemzőbb a férfiakra, mint a nőkre, és jellemzőbb azokra, akik többet tájékozódnak. Ezzel szemben némileg zavarba ejtő, hogy az oktatásban töltött évek számával és a politikai érdeklődéssel viszont fordított irányú az összefüggése, mivel e három változó esetében a várakozások azonos irányú kapcsolatot valószínűsítene – ahogyan ezt az összes többi egyéni szintű változó esetében is tapasztaljuk.

A 8. táblázat az egyes ESS mérésekre bontva mutatja be a politikai elfogultság és a többi egyéni szintű változó kapcsolatát. Az eredmény nagyon hasonló, abból a szempontból, hogy a legtöbb változó szignifikáns kapcsolatban áll a politikai elfogultsággal, és minden szignifikáns összefüggés iránya megfelel a feltételezettnek. Az egyetlen változó, amelynek kapcsán a hipotézisek ezen a szinten látványosan nem igazolódnak, a politikai ideológiai pozíció, ahol a kapcsolatok iránya változó előjelű, és egyik esetben sem szignifikáns. A többi változó és a politikai elfogultság hatása korrelációi közül összesen öt esetben nem találunk szignifikáns összefüggést, a 2002-es és 2004-es mintán az oktatásban töltött évek száma, a 2002-es, a 2004-es és 2006-os mintákon pedig a nem esetében.

Az egyes hullámok méréseit országonként összevontan vizsgálva hasonló kép rajzolódik ki, habár a szignifikáns összefüggések aránya csökken. Az egyetlen olyan változó, amely igen vegyes képet mutat, az az ideológiai pozíció. A többi változóra nézve itt meglegészem annyival, hogy felsorolom azokat az eseteket, amelyekben olyan szignifikáns összefüggés tapasztalható, amelynek iránya nem felel meg a feltételezettnek

– illetve a 7. táblán bemutatottaknak. A politikai tájékozottság és a pártos elfogultság kapcsolata a várttal ellentétes irányú Szlovéniában és Belgiumban, az iskolázottságé pedig Romániában, Görögországban és Írországban, azaz ezekben az országokban a képzetlenebbek/a kevésbé tájékozottak átlagosan valamivel elfogultabbak voltak, mint a képzetesebbek/többet tájékozódó válaszadók.

8. táblázat. A politikai elfogultság és az egyéni szintű független változók korrelációi az ESS első hullámának adatain.

		Nem (1=férfi, 2=nő)	Kor	Oktatásban töltött évek száma	Politikai érdeklődés	Politikai tájékozódás	Jobb-bal ideológiai pozíció
Politikai értékelés távolsága a másik politikai oldal medián véleményétől	Pearson						
	Korr.	-0,011	0,074***	-0,009	0,076***	0,035**	-,006
	N	31279	31028	30890	31207	31321	27248
	Pearson						
	Korr.	-0,003	0,083***	0,022	0,094***	0,065***	-0,011
	N	38050	37891	37616	37960	38081	33443
	Pearson						
	Korr.	0,004	0,068***	0,035***	0,106***	0,065***	-0,008
	N	31754	31651	31388	31714	31784	27831
	Pearson						
	Korr.	-0,02***	0,086***	0,035***	0,108***	0,077***	0,000
	N	83159	82920	82648	82985	83207	71651
Pearson							
Korr.	-0,018**	0,096***	0,037**	0,125***	0,077***	0,012	
N	37743	37664	37347	37637	37747	32480	
Pearson							
Korr.	-0,022**	0,076***	0,036***	0,102***	0,058***	0,021	
N	40879	40826	40584	40755	40882	35530	

***p<0,01; **p<0,05; *p<0,1. A standard hibák klaszterezve vannak a 30 országra.

Visszatérve az ideológiai pozíció hatására, ezek az eredmények közelebb állnak a feltételezethez, ugyanis az aggregált adatokhoz képest a kapcsolat iránya több esetben az eredeti hipotézisnek megfelelő irányú. Ezek alapján az adatok alapján az látható, hogy a jobboldali nézetek és az elfogultság között valamivel több ország esetében áll fenn pozitív összefüggés, mint ahányban ugyanez a baloldaliakra igaz. Összességében hat ország esetében van szignifikáns pozitív összefüggés a baloldali nézetek és az elfogultság között, ezek Bulgária, Csehország, Dánia, Franciaország, Portugália és Szlovákia. Tíz ország esetében pedig a jobboldaliak bizonyultak szignifikánsan elfogultabbnak, ezek Belgium, Finnország, Magyarország, Írország, Litvánia, Luxemburg, Norvégia, Lengyelország, Románia és az Egyesült Királyság. Ezen a szinten vizsgálva tehát az ideológiai pozíció és

a pártos elfogultság összefüggésére csak igen gyenge alátámasztást találunk, csupán annyi mondható el, hogy több esetben találunk a jobboldali nézetek és az elfogultság között szignifikáns összefüggést, mint amennyiszer a baloldaliak esetében, de az összefüggés ezek alapján messze nem általános, és többnyire rendkívül gyenge. A 9. táblázat ezeket az eredményeket összegzi, bemutatva, hogy mely esetekben találtam a hipotéziseknek megfelelő eredményeket.

9. táblázat. Az egyéni változók összefüggései országos szinten, az alapján, hogy a hipotéziseknek megfelel-e a kapcsolat iránya. Zárójelben a nem szignifikáns kapcsolatok.

	Kor	Oktatásban töltött évek száma	Politikai érdeklődés	Politikai tájékozódás	Bal-jobb ideológiai pozíció
Ausztria	✓	✓	✓	✓	(x)
Belgium	(✓)	(✓)	(✓)	(x)	✓
Bulgária	✓	(✓)	✓	✓	x
Ciprus	✓	(x)	✓	✓	(✓)
Csehország	✓	✓	✓	(✓)	x
Dánia	✓	✓	✓	✓	x
Egyesült Királyság	✓	✓	✓	✓	✓
Esztország	✓	✓	✓	✓	(x)
Finnország	✓	✓	✓	✓	✓
Franciaország	✓	✓	✓	✓	x
Görögország	✓	x	✓	✓	(✓)
Hollandia	✓	(x)	✓	✓	(x)
Horvátország	✓	(✓)	✓	✓	(✓)
Irország	✓	✓	✓	✓	✓
Izland	✓	✓	✓	✓	(x)
Lengyelország	✓	✓	✓	✓	✓
Lettország	✓	✓	✓	✓	(x)
Litvánia	✓	✓	✓	✓	✓
Luxemburg	✓	(✓)	✓	✓	✓
Magyarország	✓	✓	✓	✓	✓
Németország	✓	✓	✓	✓	(✓)
Norvégia	✓	(✓)	✓	✓	✓
Olaszország	(✓)	✓	✓	✓	(x)
Portugália	✓	(x)	✓	✓	x
Románia	(x)	x	(✓)	(✓)	✓
Spanyolország	✓	✓	✓	✓	(✓)
Svájc	(✓)	✓	✓	(✓)	(x)
Svédország	✓	✓	✓	✓	(✓)
Szlovákia	✓	✓	✓	✓	x
Szlovénia	(✓)	✓	(✓)	x	(✓)

Összefoglalva, a fenti, egyszerű kétváltozós elemzések eredményei többnyire összhangban állnak a hipotézisekkel, az ideológiai pozíció változót kivéve az összefüggések iránya túlnyomórészt megfelel a feltételezetteknek.

6.3. *Többváltozós elemzés*

A következőkben többváltozós regressziós modellekkel vizsgálom a változók hatását. A változók közötti korrelációt bemutató, 7. és 8. táblázatok együtthatói alapján az várható, hogy a modellek alacsony magyarázóerejűek lesznek. Viszont, mivel a magyarázó változók közötti kapcsolat sem túl erős, várhatóan nem kell zavaró multikollinearitással sem számolnunk a modellekben.

Az egyéni változók hatását először az adatbázist egy egyben elemezhető egységnek tekintve vizsgálom, majd azt a különbséget is bevonom a modellekbe, amit az egy adott országhoz tartozás hatása jelent. A 10. táblázat mutatja be az első három modell eredményeit, amelyek csak egyéni szintű magyarázó változókat tartalmaznak. A függő változó mind a négy esetben a másik politikai oldal mediánjától való távolság, az első modell egy egyszerű lineáris regressziós becslés robusztus standard hibákkal, amely csupán annyiban kezeli különbözően az országhoz tartozásuk alapján az egyes változókat, hogy az adatok az ESS adatbázisokban szereplő design- és lakosság-szám- súlyokkal vannak súlyozva. A második modell ettől annyiban tér el, hogy az országon belüli hasonlóságok kezelésére országonként klaszterezi a standard hibákat. A harmadik modell egy maximum likelihood eljárással becsült kétszintű modell, szintén robusztus standard hibákkal. A negyedik modell szintén egy maximum likelihood eljárással becsült kétszintű modell, viszont ebben csak azok a válaszadók szerepelnek, akiknek a politikai elégedettségi értéke nem egyezett meg a másik oldal mediánjával, ami, mint az eloszlási ábra (4. ábra) mutatta, ennek a változónak az esetében a legtipikusabb érték volt. Ez utóbbi két modellben az egyéni szintű változók hatásához hozzáadódik az egy adott országhoz való tartozás hatása, azaz a regressziós egyenletben országonként változik a tengelymetszet.

10. táblázat. A másik politikai oldal mediánjától való távolság becslése egyéni szintű magyarázó változókkal.

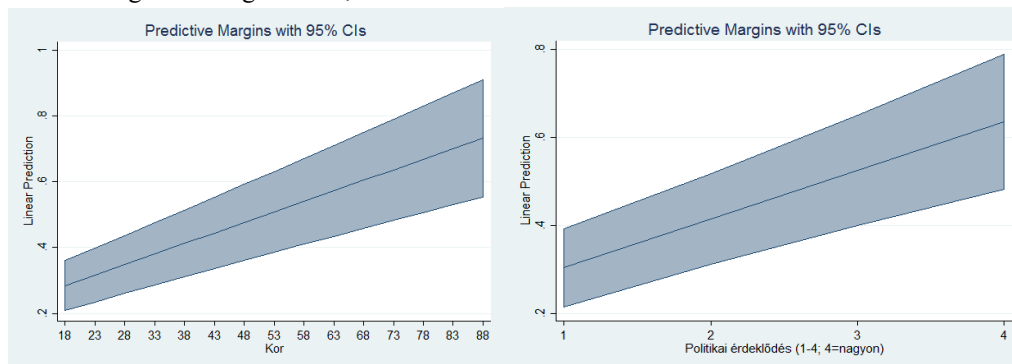
	1. modell	2. modell	3. modell	4. modell új
Másik politikai oldal mediánjától való távolság	OLS regresszió robusztus standard hibákkal	OLS regresszió, a 30 országra klaszterezett standard hibákkal	Kétszintű MLE modell, országoként változó (random intercept) tengelymetszettel	Kétszintű MLE modell, országoként változó (random intercept) tengelymetszettel, azok kihagyásával, akik esetében a függő változó értéke 0.
	Együttható	Együttható	Együttható	Együttható
Kor	0,006*** (0,000)	0,005*** (0,001)	0,005*** (0,001)	0,003*** (0,000)
Nem	0,005 (0,008)	0,001 (0,011)	0,001 (0,011)	-0,006 (0,016)
Oktatásban töltött évek száma	0,005*** (0,001)	0,005 (0,004)	0,006*** (0,002)	0,000 (0,002)
Politikai érdeklődés	0,110*** (0,006)	0,105*** (0,020)	0,123*** (0,015)	0,100*** (0,013)
Politikai tájékozódás	0,017** (0,008)	0,012 (0,02)	0,017 (0,014)	-0,011 (0,020)
Bal-jobb pozíció	-0,006** (0,002)	0,000 (0,007)	-,000 (0,006)	-0,006 (0,008)
Konstans	-0,157*** (0,026)	-0,168** (0,071)	-,202*** (0,063)	0,350*** (0,102)
Véletlen hatás paraméterek				
sd(_cons)			0,235 (-0,026)	0,379 (0,047)
sd(Residual)			1,24 (-0,026)	1.525 (0,030)
R2	0,017	0,013		
	Prob > F=0,000	Prob > F=0,000	Prob > Khi2=0,000	Prob > Khi2=0,000
	N=224706	N=224706	N=224706	N=137918

***p<0,01; **p<0,05; *p<0,1. Zárójelben a koefficiensekhez tartozó robusztus standard hibák.

Az igen alacsony R^2 értékek azt mutatják, amire már a kétváltozós elemzés is következtetni engedett, azaz, hogy az egyéni szintű pártos elfogultság mértékét ezek az egyéni szintű független változók csak igen kis mértékben magyarázzák. Két változó hatása egyértelmű ez alapján a négy modell alapján a pártos elfogultság mértékére, a koré és a politikai érdeklődésé, ezek hatása mindhárom modellben szignifikáns és pozitív. Tehát az európai demokráciákra általában jellemzően egy választó a többi tényező változatlansága

mellett mind az életkora előre haladtával, mind a politikai érdeklődési szintjének növekedésével távolabb kerül a másik politikai oldal politikai értékeléseinek mediánjától. Bár első ránézésre –különösen a kor hatása – esetleg nem tűnik gyakorlati értelemben is számottevőnek, könnyen szemléltethető, hogy a két változó hatása nem csak statisztikai értelemben szignifikáns, hanem a gyakorlatban is van jelentőségük. A kor és a politikai érdeklődés hatását a politikai elfogultságra az 5. ábra mutatja. Érdeemes felidézni, hogy a függő változó átlaga 0,42, szórása 1,234, módusza és mediánja pedig 0. Az ábra alapján látható, hogy a többi tényező változatlansága mellett átlagosan mintegy fél ponttal távolabb vannak a másik politikai oldal átlagos értékelésétől a adatbázisban szereplő legidősebb választók, mint a legfiatalabbak. A politika iránt leginkább, illetve legkevésbé érdeklődők csoportjai között pedig az érdeklődésbeli különbségük átlagosan mintegy 0,3 egységnyi távolságot okoz, kontrollálva a többi tényezőre.

5. ábra. A kor marginális hatása, 5 éves bontásban ábrázolva és a politikai érdeklődés marginális hatásai; 95%-os megbízhatósági szinten, a 2. számú modellben.



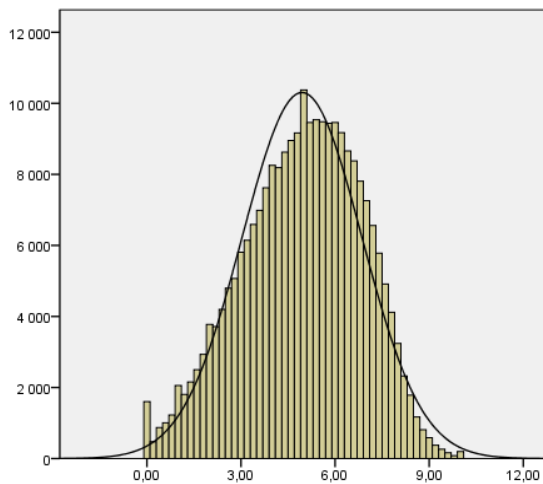
Viszonylag egyértelmű az iskolázottság pozitív hatása is, amely az első és a harmadik modell szerint is szignifikáns. Ez azt mutatja, hogy az iskolázottsági szint növekedésével a politikai érdeklődés és tájékozódás szintjétől függetlenül is nőhet a pártos elfogultság mértéke.

A politikai tájékozódás hatásának iránya többnyire a feltételezettnek megfelelő, viszont csak az első modellben szignifikáns, amelyik nem számol azzal, hogy a válaszadók mely országhoz tartoznak. Amennyiben a politikai érdeklődést nem szerepeltetjük a modellekben, csupán az iskolázottságot és a politikai tájékozottságot, az első három modell esetében mindkét változó hatása pozitív és szignifikáns (a negyedikben szintén pozitívak a hatások, de a tájékozódásé nem szignifikáns).

A bal-jobb ideológiai pozíció hatása szintén csak az első modellben szignifikáns, viszont a feltételezettel ellentétes: a baloldaliakat mutatja valamivel elfogultabbnak. Ez a hatás viszont nagyon kicsi, és el is tűnik az országhoz tartozást is figyelembe vevő második, harmadik és negyedik modellekben. Ezekben az ideológiai pozíció hatása nem csak, hogy nem szignifikáns, hanem ezek a modellek a két politikai oldal között gyakorlatilag semmilyen különbséget nem mutatnak.

Az eredmények robusztusságának tesztelése céljából egy másik mérési módszerrel is elvégeztem a hipotézisek vizsgálatát. A pártos elfogultság becsléséhez egy másik módszerrel közelítenek az 5-ös, 6-os, 7-es, 8-as és 9-es számú modellek, a 11. táblázatban. Ezek a válaszadók politikai elégedettségét magyarázzák különböző változókkal. A függő változó (politikai elégedettség, az adatbázisban szereplő öt politikai elégedettség-változó átlaga egyénenként) eloszlása jóval közelebb áll a normál eloszláshoz, a normálnál valamivel lapultabb és kissé jobbra ferde (6. ábra). Átlaga 4,94, szórása 1,904.

6. ábra. Az átlagos politikai elégedettség eloszlása. A vízszintes tengelyen a politikai elégedettségi index mértéke látható. A függőleges tengely az előfordulás gyakoriságát mutatja.



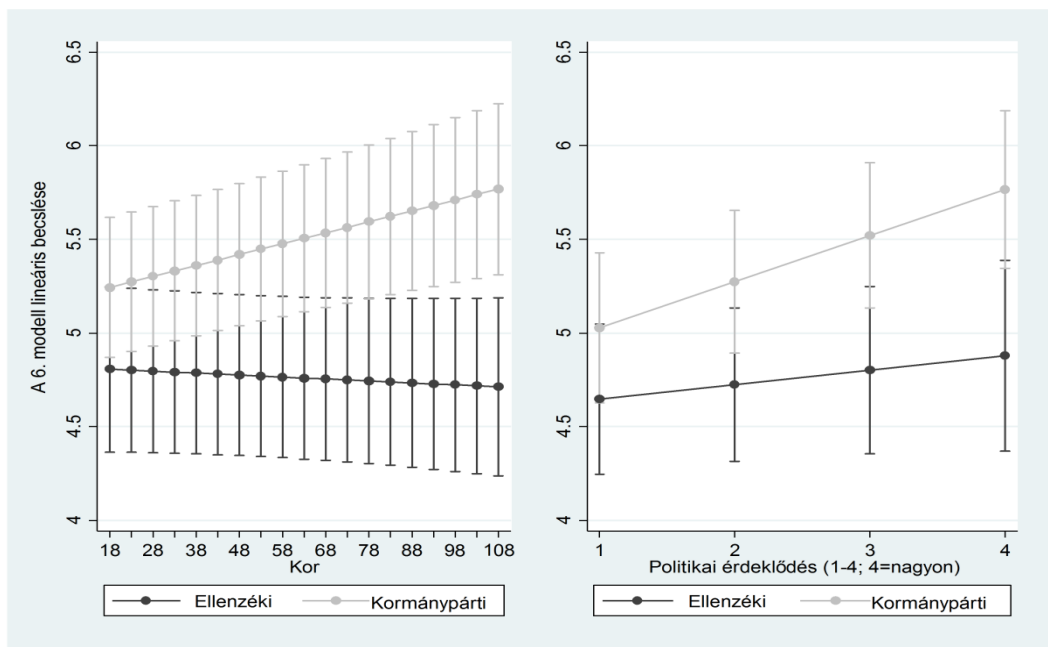
11. táblázat. A politikai elégedettség becslése egyéni szintű magyarázó változókkal.

	5. modell	6. modell	7. modell	8. modell	9. modell
	OLS regresszió robusztus standard hibákkal	OLS regresszió, a 30 országra klaszterezett standard hibákkal	Kétszintű MLE modell, országonként változó konstanssal	OLS regresszió standardizált független változókkal, a 30 országra klaszterezett standard hibákkal	Kétszintű MLE modell, standardizált független változókkal, országonként változó konstanssal
Politikai elégedettség	Együttható	Együttható	Együttható	Együttható	Együttható
Kor*kormánypárti	0,005*** (0,001)	0,007*** (0,001)	0,005*** (0,001)	0,096*** (0,021)	0,091*** (0,016)
Nem*kormánypárti	-0,026 (0,026)	-0,052 (0,034)	-0,009 (0,024)	-0,026 (0,028)	-0,009 (0,024)
Oktatásban töltött évek száma*kormánypárti	-0,015*** (0,003)	-0,007 (0,008)	-0,012* (0,007)	-0,061** (0,029)	-0,051* (0,027)
Politikai érdeklődés *kormánypárti	0,177*** (0,018)	0,169*** (0,037)	0,149*** (0,034)	0,160*** (0,043)	0,134*** (0,03)
Politikai tájékozódás*kormánypárti	-0,065*** (0,023)	-0,111** (0,042)	-0,029 (0,034)	-0,042 (0,032)	-0,019 (0,022)
Bal-jobb pozíció*kormánypárti	0,041*** (0,006)	0,044 (0,052)	0,002 (0,024)	0,089 (0,109)	0,005 (0,052)
Kor	0,001 (0,001)	-0,001 (0,002)	-0,000 (0,001)	0,018 (0,021)	-0,004 (0,015)
Nem	-0,167*** (0,019)	-0,174*** (0,03)	0,204 (0,187)	-0,167*** (0,036)	-0,159*** (0,025)
Oktatásban töltött évek száma	0,031*** (0,003)	0,036** (0,015)	-0,159*** (0,025)	0,126** (0,046)	0,069*** (0,025)
Politikai érdeklődés	0,014 (0,012)	0,077 (0,057)	0,017*** (0,006)	0,012 (0,026)	0,012 (0,019)
Politikai tájékozódás	-0,003 (0,016)	0,111 (0,067)	0,013 (0,021)	-0,002 (0,052)	-0,020 (0,028)
Bal-jobb pozíció	0,062*** (0,004)	0,064* (0,035)	-0,032 (0,044)	0,135 (0,08)	0,162*** (0,041)
Kormánypárti	0,041 (0,083)	-0,133 (0,364)	0,074*** (0,019)	0,678*** (0,089)	0,626*** (0,067)
Konstans	3,801*** (0,06)	3,800*** (0,348)	4,067*** (0,196)	4,561*** (0,125)	4,640*** (0,199)
Véletlen hatás paraméterek					
sd(_cons)					0,960 (0,103)
sd(Residual)					1,513 (0,036)
	R ² =0,071	R ² =0,067		R ² =0,071	

***p<0,01; **p<0,05; *p<0,1. Zárójelben a koefficiensekhez tartozó robusztus standard hibák, N=144871.

A kormánypártra szavazás itt a magyarázó változók között szerepel, a többi magyarázó változóval interakcióban is. Ezekben a modellekben a pozitív együtthatók azt mutatják, hogy ha az interakciókban szereplő két változó közül az egyik értéke nő, akkor a másik hatása a függő változóra nő. Azaz, például a „kor*kormánypárti szavazó” interakció esetében, ha két egyforma idős választót vizsgálunk, akik közül az egyik a kormánypártra szavazott, a másik pedig nem, az várható, hogy az életkor elégedettséget növelő pozitív hatása a kormánypárti választó esetében erősebb hatású, mint az ellenzéki szavazóéban. Azaz, ha minden más vizsgált tekintetben megegyeznek, annak hatása, hogy egy évvel idősebbek lesznek, a kormánypárti választó elégedettségét fogja jobban növelni. Egyszerűbben fogalmazva, az életkoruk növekedésével nőni fog a különbség egy kormánypárti és egy ellenzéki választó elégedettsége között. Tehát *ceteris paribus* átlagosan egy húsz éves ellenzéki és egy húsz éves kormánypárti szavazó elégedettsége között kisebb eltérés lesz a kormánypárti javára, mint amekkora eltérés egy hatvan éves ellenzéki és egy hatvan éves kormánypárti között. Ezt a kapcsolatot pedig értelmezhetjük úgy, hogy az életkor növekedésével nő a választók politikai elfogultsága.

7. ábra. Az életkor és a politikai érdeklődés eltérő hatása a kormánypártiak és az ellenzékiek politikai elégedettségére a 6. modellben.



Az 5-ös, 6-os és 7-es számú modellek hasonló kapcsolatokat mutatnak, mint az első három változat. A politikai érdeklődés és az életkor hatása mindhárom esetben szignifikáns, és a hatások nagysága nagyságrendileg megegyezik az első három változatban tapasztalttal. A kor és a politikai érdeklődés hatásainak különbségét a kormánypártiak és az ellenzékiek elégedettségére a 7. ábra szemlélteti. Az ábrán jól látható, hogy az ellenzéki szavazók esetében mind az életkoruk növekedése, mind a politikai érdeklődésük növekedése jóval kevésbé hat a politikai elégedettségükre, mint a kormánypárti szavazóké.

A három modellből két-két esetben szignifikáns az iskolázottság és a politikai tájékozódás hatása is, viszont ezeknek a hatásoknak az iránya a korábbi modellekben látottakhoz képest ellentétes irányú, és egyben a hipotéziseknek is ellentmond. Az interakciók miatt gyanakodhatunk arra, hogy a modellben erős, zavaró multikollinearitás tapasztalható a független változók között, amit a multikollinearitás vizsgálat megerősít (a VIF-ek értéke több esetben is jóval tíz fölötti). Ez instabillá teszi a regressziós paramétereket és megbízhatatlanná a hozzájuk tartozó szignifikancia szinteket is, így nagymértékben rontja az egyes változók önálló hatására vonatkozó becslés pontosságát. A multikollinearitás a fenti okok miatt értelmetlenné teszi, hogy a magyarázó változók hatásait egyenként értelmezzük (Kovács, 2008). Ebben az esetben tehát egyértelműen problémát okoz, mert az elemzés célja éppen ezen önálló hatások nagyságának és irányának a meghatározása, nem pedig egy minél jobb magyarázó erejű modell létrehozása (a multikollinearitás jelenléte a modell illeszkedését ugyanis nem befolyásolja).

A probléma kiküszöbölésére a 8-as és 9-es modellekben a független változók standardizált változatait szerepeltetem, ami enyhíti az interakciók miatt fellépő multikollinearitást. Ennek köszönhetően e két utóbbi modellben az már nem zavaró mértékű. E megbízhatóbb modellek eredménye ismét konzisztens a korábbiakkal azon a téren, hogy a kor és a politikai érdeklődés hatása itt is szignifikáns és pozitív, viszont az iskolázottság hatása is szignifikáns, és az első három modell eredményeivel ellentétben – viszont a középső hároméhoz hasonlóan – negatív előjelű.

Ezek az eredmények azt mutatják, hogy a kor és a politikai érdeklődés hatása az elfoglaltságra egyértelmű: más tényezők változatlansága mellett az idősebbek és a politika

iránt érdeklődőbbek elfogultabbak a saját politikai oldaluk iránt, illetve a másik oldallal szemben. Viszonylag egyértelmű az is, hogy mely tényezőknek nincsen az európai országokra általánosíthatóan érvényes, önálló hatása az elfogultságra, ezek közé tartozik a nem, az ideológiai pozíció, és érdekes módon a politikai tájékozottság is.

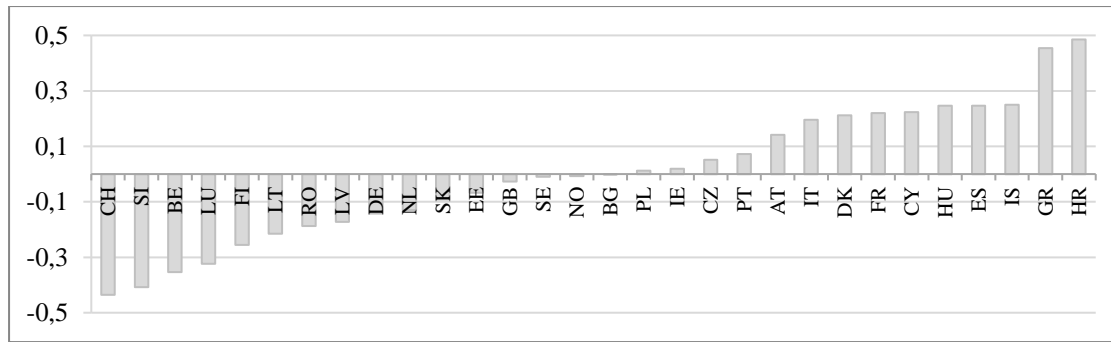
Az egyéni tényezők hatása mellett a többszintű modellek azt is megmutatják, hogy milyen különbségek vannak az egyes országok között. A paramétereket összehasonlítva a 3. modell azt mutatja, hogy az egyes országok válaszadói között mérsékelt különbség van, tehát az összes variancia egy kisebb része tulajdonítható az országok közötti különbségeknek, és nagyobb része egyéb, nem vizsgált egyéni változóknak.²⁷

A 8. ábrán látható, hogy a harmadik modell mekkora különbséget mutat a regressziós egyenletek tengelymetszetében az egyes országok válaszadói között, az országszintű tengelymetszetek átlagához viszonyítva. Ezen a ponton megelégszem ezeknek az eredményeknek a rövid bemutatásával, mivel az országok szintjén megjelenő különbségeket a következő fejezetben fogom részletesebben elemezni. Az itt látható eredmények még akkor is figyelemre méltó különbségekről adnak számot, ha szem előtt kell tartani az értelmezésük során, hogy az itt látott értékeket lényegesen befolyásolja egy-egy év kiugró értéke (mint pl. Szlovénia 2009-es, negatív előjelű eredményei) vagy az, hogyha egy országból csak egy mérés adatai állnak rendelkezésre (pl. Románia, Olaszország vagy Horvátország esetében).

Ez alapján a modell alapján a pártos értelemben legkevésbé polarizált országok közé Svájc, Belgium, Luxemburg, Finnország, és meglepő módon néhány közép-kelet-európai ország tartozik, míg a legpolarizáltabbak Horvátország és Görögország, akiket egymáshoz hasonló eredményekkel Izland, Spanyolország, Magyarország, Ciprus, Franciaország, Dánia és Olaszország követ.

²⁷ Az, hogy az interakciós változókat tartalmazó 8. modell random effekt paraméterei mind az egyes országok közötti, mind az egyének közötti különbségeket jelentősnek mutatják, annak köszönhető, hogy ez a modell a politikai elégedettséget becsli, tehát ezeket az értékeket nem a pártos elfogultság országos és egyéni szinten jelentkező szóródására, hanem a politikai elégedettség országos és egyéni szintű szóródására kell vonatkoztatni.

8. ábra. A 3. modell tengelymetszetének eltérései országonként..



Az egyéni szintű elemzésre visszatérve, összefoglalom a fejezet eredményeit. A hipotéziseket és az elemzések alapján ezekre adható rövid válaszokat a 12. táblázat tartalmazza. A kontrollváltozóként bevont nem változó hatása egyik többváltozós modellben sem szignifikáns, az a hatás, amit a legtöbb hullám adatainak kétváltozós elemzése mutat – azaz, hogy a férfiak valamivel elfogultabbak a nőknél – eltűnik a többi független változó bevonásával. Ezek közül érdemes megemlíteni a férfiak jellemzően intenzívebb politikai érdeklődésének lehetséges szerepét, ami egyértelműen összefügg az erősebb elfogultsággal.

A bal/jobbs pozíció hatása csak a legegyszerűbb modellváltozatokban szignifikáns, amelyek nem számolnak azzal, hogy a megkérdezettek különböző országok állampolgárai, és az irányuk hol a jobb- hol a baloldaliakat mutatja elfogultabbaknak. Ezek alapján nem lehet határozottan kizárni, hogy az ideológiai beállítódás és az elfogultság között áll fenn valamilyen kapcsolat, viszont ha létezik is ilyen kapcsolat, a rendelkezésre álló eszköz nem megfelelő a hatás kimutatásához. Úgy tűnik, hogy az önbevallásos bal-jobb skála tartalma az egyes országok között túlzottan eltérő ahhoz, hogy általános következtetéseket vonjunk le az ideológiai pozíció és a pártos elfogultság összefüggésére vonatkozóan az európai demokráciákra nézve. Mindazonáltal sokkal valószínűbbnek tartom, hogy a politikai beállítódás és az elfogultság közötti kapcsolatot erősen befolyásolják országspecifikus, az egyes országok politikai versenyét, politikai kommunikációját jellemző vonások. Azaz, egyes országokban lehetséges, hogy a jobboldaliak lényegesen elfogultabbak a baloldaliaknál, de ezek a különbségek az itt bemutatott eredmények alapján úgy tűnik, hogy *nem* az eltérő ideológiai alapnak köszönhetőek.

12. táblázat. Az egyéni szintű hipotézisek és az egyéni szintű kutatási eredmények összefoglalása.

<i>Hipotézisek a pártos elfogultság változására vonatkozóan</i>			<i>A hipotéziseket a...</i>	
			<i>kétváltozós elemzés</i>	<i>többváltozós elemzés</i>
<i>Kor</i>	1.	A kor növekedésével nő.	Igazolta	Igazolta
<i>Politikai tudatosság</i>	2.A.	A politikai érdeklődés növekedésével nő.	Igazolta	Igazolta
	2.B.	A politikai tájékozottság növekedésével nő.	Igazolta	Nem igazolta, nincs érdemi önálló hatás
	2.C.	Az oktatásban töltött évek számával nő.	Nagyrészt igazolta	Nem igazolta, vegyes eredmények
<i>Ideológiai pozíció</i>	3.	A bal-jobb skálán a jobb oldal irányába mozdulva nő.	Nem igazolta, vegyes eredmények	Nem igazolta, nincs érdemi önálló hatás

A nemnek és az ideológiai pozíciónak tehát ezek alapján úgy tűnik, hogy nincsen általánosítható hatása az egyéni politikai elfogultság mértékére. A politikai tájékozottság hatása szintén nem szignifikáns a megbízhatóbb, azaz az ország-hatásokat figyelembe vevő és erős multikollinearitás által sem befolyásolt (2-es, 3-as, 8-as és 9-es) modellekben, ami a korábbi szakirodalmi eredmények fényében meglepő, hiszen az ezt a kérdést vizsgáló kutatások jellemzően pozitív összefüggést találtak a tájékozottság és az elfogultság között. Ennél is ellentmondásosabb az iskolázottság hatása, amely esetében a statisztikai szignifikancia és a hatások előjele terén is van különbség az egyes modellváltozatok között. Ezen eredmények alapján az iskolázottság és a politikai elfogultság összefüggésére vonatkozó hipotézist se alátámasztani, se cáfolni nem lehet. A politikailag kifinomultabb gondolkodást, nagyobb politikai tudatosságot ezek alapján nem lehet minden kétséget kizáróan összefüggésbe hozni az erősebb elfogultsággal. Az iskolázottság, a tájékozottság és az érdeklődés közül (ha mindhárom változó hatását egyszerre vizsgáljuk) egyedül az érdeklődés áll egyértelmű összefüggésben a politikai oldal iránti elfogultsággal.

Összefoglalva, a pártos elfogultsággal kapcsolatban hozott egyéni szintű befolyásoló tényezők közül – melyeknek a hatását a szakirodalom bőségesen dokumentálja – a vizsgált, 2002-2012-es európai adatokon csak a kor és a politikai érdeklődés önálló hatását lehetett egyértelműen kimutatni. Az iskolázottság és a tájékozottság pozitív összefüggésben áll a pártos elfogultsággal, viszont hatásuk a többváltozós modellekben – főként a politikai érdeklődés bevonása miatt – többnyire elveszik.

Az elemző fejezet zárásaként visszatérek az adatbázis jellegzetességeiből és a választott módszerből fakadó azon lehetséges problémák egyikére, amelyeket a módszer bemutatását követően soroltam fel. Ez a módszertani/értelmezési kihívás a megfigyelési és az elemzési szint váltásával kapcsolatos. Ugyanis, ha az egyéni szintű eredményeket összevetjük azokkal, amelyeket akkor találunk, ha az egyéni változókat országos szinten aggregálva vizsgáljuk, meglepő eredményre jutunk. A korreláció számítások azt mutatják, hogy az egyéni szintű kétváltozós elemzések során talált összefüggéseknek a politikai szofisztikáltság és a pártos elfogultság között az országok szintjén a politikai polarizációra vonatkozóan *éppen a fordítottja* igaz. Azaz, bár a politikai érdeklődés, a politikai tájékozottság és az iskolázottság *egyéni szinten* a pártos elfogultsággal pozitívan függött össze, az országok átlagos politikai érdeklődési, tájékozottsági illetve iskolázottsági átlagaival végzett korrelációs számítások azt mutatják, hogy azok az országok a kevésbé polarizáltak pártos értelemben, amelyekben a megkérdezettek átlagos végzettsége, politikai érdeklődése és a politikai tájékozódásra fordított idő átlagos mennyisége magasabb (a korrelációs együtthatók és p értékek a pártos polarizáció és e három változó között rendre $r=-0,250$, $p=0,003$; $r=-0,372$, $p=0,002$; $r=-0,229$; $p=0,024$).

Bár az egyéni szintű elemzés során használt módszerek közül egyik sem feleltethető meg egy az egyben az országos szintű elemzés során használatnak, azaz az országos szintű elemzések függő változója nem az egyéni szintű mérőszám aggregált változata, ez a különbség a két szint eredményei között mégis figyelmet igényel.²⁸ Ez ugyanis azt jelenti, hogy bár a politikailag szofisztikáltabb gondolkodás, vagy politikai tudatosság számos változója – magasabb érdeklődés, iskolázottság, tájékozódási és részvételi hajlandóság – sok más kutatási eredmény szerint és az itt bemutatott eredmények szerint is együtt jár az erősebb politikai elfogultsággal *egyéni szinten*, az átlagosan tájékozottabb, érdeklődőbb és iskolázottabb választóközönségű országokra mégsem jellemzőbb, hogy élesen elkülönülő politikai táborokba rendeződnének.

²⁸ Ha az egyik egyéni szintű vizsgálati eszközt, a másik oldal mediánjától számított távolságot országos szinten aggregáljuk, és ennek az összefüggését vizsgáljuk (amit ez a kutatás nem értelmez külön) az eredmények egy esetben sem szignifikánsak. E változó és a pártos polarizáció korrelációs együtthatója $r=0,785$, $p<0,001$.

6.4. A pártos polarizáció mérése az országok szintjén

A pártos elfogultsággal eddig elsősorban egyéni szinten, egy adott választó szintjén foglalkoztam. Viszont az országos szintű összefüggések feltárása abból a szempontból még az egyéni szintnél is érdekesebb, hogy az országos szint vizsgálata mutatja meg igazán, hogy a polarizációnak milyen esetleges előnyös vagy káros hatásai lehetnek, társadalmi szinten milyen kimenetekhez járul hozzá, vagy milyen eredmények elérését nehezítheti. Ráadásul az előző fejezet eredményei, az egyéni szintű modellek rendkívül alacsony magyarázó ereje, és az országok közötti különbségek ehhez képest jelentősebb nagysága egyaránt arra utalnak, hogy a pártos megosztottságot különösen érdemes az országok szintjén elemezni.

A következő oldalakon az országos szintű kutatás kulcsváltozójának néhány alapvető vonását mutatom be. A szemléltetéshez az ESS hatodik hullámának adatbázisát használom, amely 2012-ben és 2013-ban lekérdezett adatokat tartalmaz minden résztvevő ország esetében.

A pártos polarizáció országokénti mértékének meghatározásához a korábban bemutatottaknak megfelelően azt vizsgálom, hogy a kormánypártiak és az ellenzékiek politikai elégedettsége között országoként mekkora különbség van – azaz, milyen különbséget okoz a politikai szempontból különböző oldalon állás a politikai véleményalkotásban, számos aspektus átlagát egy mérőszámba sűrítve.

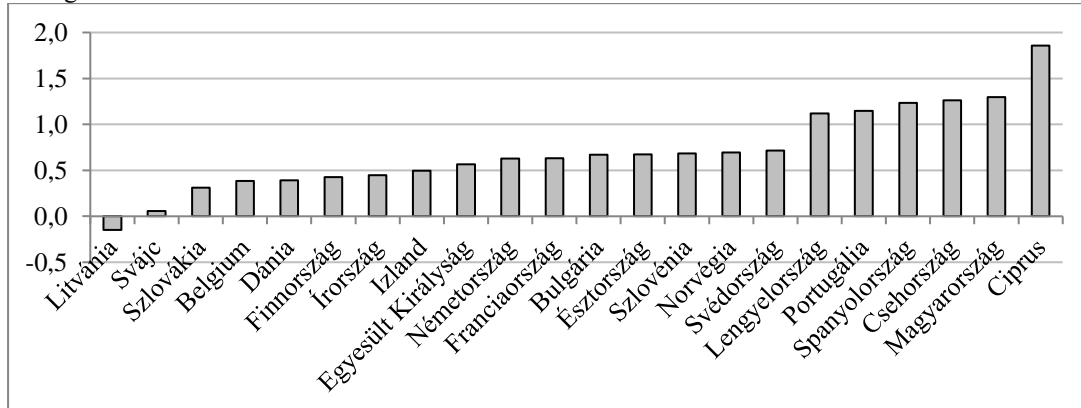
A két pólus közötti politikai értékelésbeli különbségek nagyságát, azaz egy ország politikai polarizáltságát többféleképpen meghatározhatjuk, a legegyszerűbb módszer ezek különbségének a kiszámítása, azaz annak meghatározása, hogy egy országban a 0-10 közötti skálán átlagosan hány ponttal elégedettebb egy kormánypárti, mint egy ellenzéki,²⁹ azaz

$$\frac{\sum S_{Wvi} - \sum S_{Lvi}}{n_v i}$$

²⁹ A képletekben az *i* az adott országot, a *v* egy adott választót, az *S* adott választó átlagos politikai elégedettségét, a *W* és az *L* pedig a kormánypárti vagy ellenzéki státuszát jelöli.

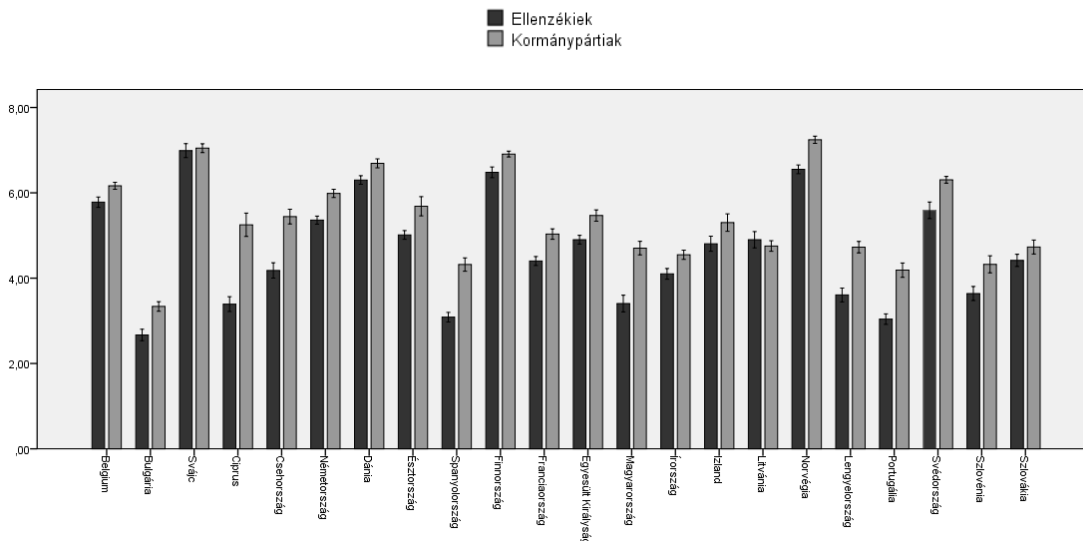
A kormánypártiak és ellenzékiek – azaz a győztesek és vesztesek – átlagos értékelését minden országra külön kiszámítva látható, hogy összességében milyen mértékben különböznek az egyes országokban a véleményük polarizáltsága terén ezek a választói csoportok (9. ábra).

9. ábra. A kormánypárti és ellenzéki változók politikai elégedettség indexe közötti átlagos különbség országoként a 2012-es hullám adatain.



A 10. ábra a kormánypárti és ellenzéki szavazók politikai értékelési átlagait mutatja, azzal a hibahatárral, amin belül a minta alapján az egész kormánypárti vagy ellenzéki populációk átlaga 95%-os valószínűséggel megtalálható. Látható, hogy általánosságban (a 2012-es hullámban kivétel Litvánia és Svájc) a kormánypártiak átlaga szignifikánsan magasabb, mivel országonként a két csoport átlagának hibahatára között e két esetet leszámítva nincsen átfedés.

10. ábra. A kormánypárti és ellenzéki szavazók átlagos politikai elégedettségi értékei a 2012-es hullám adatain, az átlagok standard hibáinak 95%-os konfidencia intervallumával.

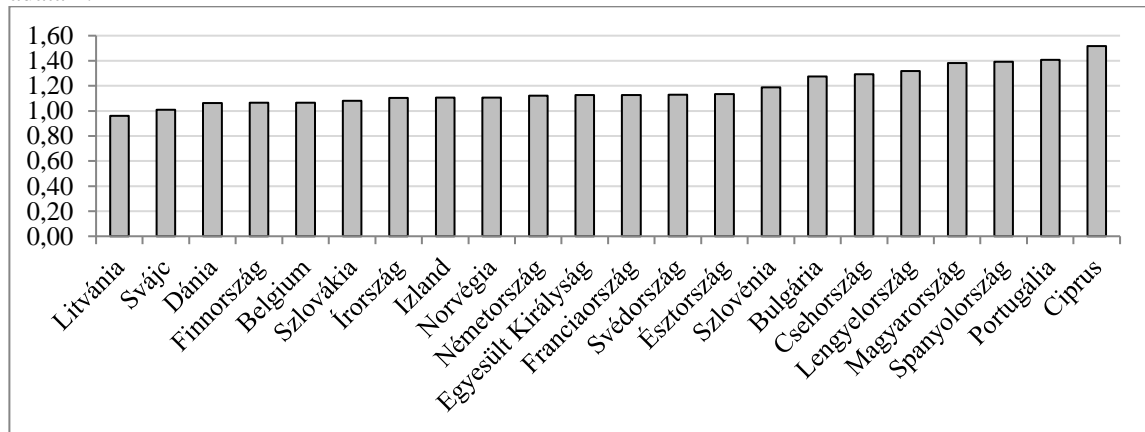


Ennek a különbségnek nem csak a „nettó” értéke érdekes és további kutatásra érdemes. Hiszen egy olyan országban, ahol a 0 és 10 pont közötti skálán az átlagos elégedettség 3,64 pont, (mint például Szlovéniában) a vesztesek és a győztesek közötti, mintegy 0,68 pontos átlagos különbség arányosan jóval nagyobb véleménybeli megosztottságot jelez, mint a gyakorlatilag ugyanekkora, 0,69 pontos különbség a 6,55 pontos átlagos politikai elégedettségű Norvégiában. Ennek a szempontnak az érvényesítéséhez a két oldal véleményeinek a relatív viszonyát számítom, azaz azt, hogy mennyiszor elégedettebbek átlagosan a kormánypártiak az ellenzékieknél. Ezt a következő képlettel írhatjuk le.

$$\text{Pártos polarizáció} = \frac{\sum S_{Wvi}}{\sum S_{Lvi}}$$

Ennek értékeit ábrázolja az egyes országok 2012/2013-as adatai alapján a 11. ábra.³⁰

11. ábra. Pártos polarizáció. A kormánypárti és ellenzéki változók politikai elégedettség indexe közötti relatív különbség, a kormánypártiak elégedettségét az ellenzékiekéhez viszonyítva, a 2012-es hullám adatain.



A következőkben *pártos polarizáció* alatt mindig ezt, a kormánypártiak és az ellenzék politikai elégedettségének a hányadosát fogom érteni: ez a szám tehát azt mutatja meg,

³⁰ Természetesen más módszerrel is elő lehetne egy, az országok átlagát figyelembe vevő mérőszámot létrehozni, például használhatnánk az országos szinten jelentkező különbség és az országos szint átlagának hányadosát. Mivel a két módszer nagyon hasonló eredményekre vezetett, a továbbiakban a könnyebb értelmezhetőség miatt a fent bemutatott és ábrázolt mutatót, azaz a kormánypártiak és ellenzék véleményátlagának hányadosát használom.

hogy az adott országban egy kormánypárti átlagosan hányszor elégedettebb politikai szempontból, mint egy ellenzéki.

Bár ezek a grafikonok csak egyetlen keresztmetszeti adatfelvétel eredményeit, azaz csak egy „pillanatképet” mutatnak az egyes országok aggregált pártos elfogultságáról, így nem alkalmasak mélyebb összefüggések levonására, szembeötlő, hogy Magyarország mindkét számítás alapján a minta legpolarizáltabb országai közé tartozik.³¹ Ez a mérési megközelítés ugyanis azt mutatja, hogy a hat leginkább polarizált ország 2012-ben mindkét számítás szerint Magyarország, Csehország, Spanyolország, Portugália, Ciprus és Lengyelország. Ezekben az országokban 1 pontnál nagyobb az abszolút különbség a kormánypártiak és az ellenzékiek értékelései között, sőt, Ciprus esetében ez megközelíti a két pontot is. A legkevésbé polarizáltak csoportját pedig Litvánia, Svájc, Dánia, Belgium, Szlovákia és Finnország alkotják, fél pontnál kisebb átlagos különbséggel a két tábor között.

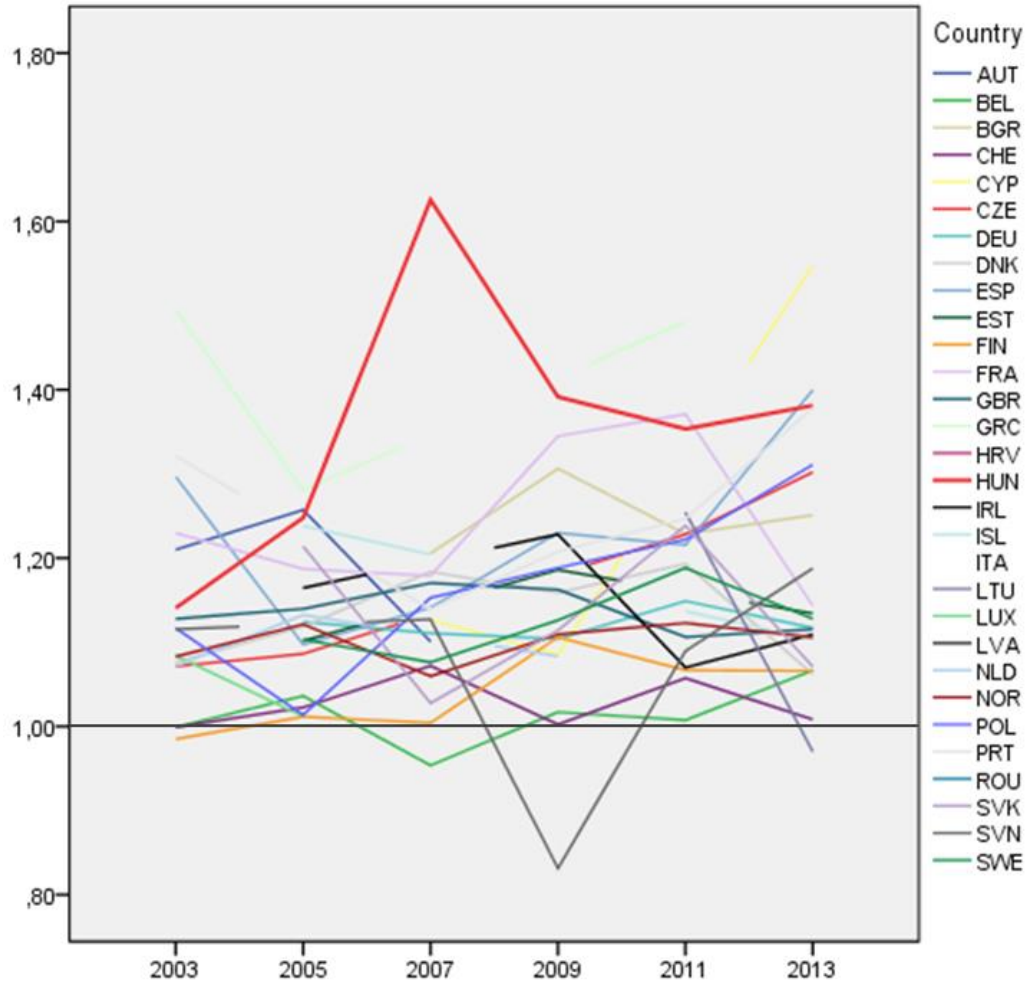
Ha a második számítási módot követve, minden ország minden lekérdezésére kiszámoljuk a győztesek és a vesztesek átlagát, és a két átlagot elosztjuk egymással, megkapjuk, hogy lekérdezésenként hányszorosa volt a „győztesek” politikai értékelési átlaga a „vesztesekének”. Amennyiben ezek a számok magasabbak 1-nél, akkor elmondható, hogy a kormánypártiak átlagosan, tendenciózusan elégedettebbek a politikai intézményekkel és eredményekkel, mint az ellenzékiek. Egyértelműen ezt mutatja a 12. ábra, amely az összes lekérdezés eredményét ábrázolja az összes országra.³² Az ábrát szemlélve két dolog is feltűnő az adatok változékonyságával kapcsolatban: egyrészt az egyes országok közötti különbségek viszonylag kicsik, az adatok kevés kivételtől eltekintve egy viszonylag szűk tartományban szóródnak, másrészt, az adatok mérésenként viszonylag változékonyság az egyes vizsgált országokon belül. Ez azt mutatja, hogy a pártos polarizációnak, bár lehetnek fontos strukturális meghatározói (amelyek a politikai rendszer bizonyos jellemzőivel függenek össze) fontos eseti meghatározói is vannak, amelyek változása

³¹ Ez egybecseng az előző fejezet többszintű, országonként változó tengelymetszetű modelljében (3. modell) bemutatott marginális ország-hatásokkal, az országonként eltérő tengelymetszet ugyanis a magyar választókra vonatkozóan mutatta az egyik legnagyobb pozitív irányú eltérést az átlagostól.

³² Az egyes lekérdezések adatainak a lineáris összekötése természetesen leegyszerűsítő, mivel a két mérés közötti esetleges változásokat figyelmen kívül hagyja. A folytonos vonal használata itt csupán a jobb követhetőséget szolgálja.

rövid időn belül is képes a pártos polarizáció mértékét befolyásolni. Az mindenesetre jól látható, hogy a megfigyelések túlnyomó többségében (a 122-ből 117 esetben) a hányados 1-nél magasabb, azaz a kormánypárti választók politikai értékelési átlaga jellemzően meghaladja az ellenzékiekét.

12. ábra. A kormánypártiak és ellenzékiek politikai értékelési átlagai hányadosának változása országonként és lekérdezésenként. A referencia vonal fölötti értékek esetében a kormánypárti választók politikai értékelési átlagai meghaladják az ellenzékiekét.



Természetesen ezeknek az eseteknek egy kisebb részében a különbség a két csoport között nem számottevő. Országonként és lekérdezésenként megvizsgálva a kormánypárti és ellenzéki csoportok különbségeit, az ANOVA vizsgálat azt mutatja, hogy a 122 esetből 106 esetben (az esetek 87%-ában) van szignifikáns különbség a két csoport között, a

kormánypártiak javára.³³ Ezek az eredmények azt mutatják, hogy határozottan létezik a kormánypártiak és ellenzékiek között egy „winner-loser gap” a politikai intézmények és eredmények értékelése terén.

Magyarország minden kétséget kizáróan a politikai oldalak mentén legpolarizáltabb választóközönségű országok közé tartozik, a 2003-2013 közötti időszakban mért abszolút rekord is magyar adat: a 2007-es mérés idején a kormánypártiak átlagosan több mint másfélszer elégedettebbek voltak a politikai működéssel és a politika outputjaival, mint az ellenzéki választók, ami egészen szélsőséges polarizáltságot mutat. A magyarországihoz mérhetően magas polarizáltságot Európában csupán Görögországban, Horvátországban³⁴ és Cipruson találunk. Bár mérésenként viszonylag változékonyak az adatok, erős polarizáltságot főként a mediterrán, déli országok esetében (Görögországon és Cipruson kívül Franciaországban, Spanyolországban és Portugáliában is), illetve néhány közép-kelet európai ország esetében (Magyarországon kívül Csehországban, Horvátországban, Bulgáriában és Lengyelországban) találunk. A kelet-európai országok eredményei abból a szempontból különösen figyelemre méltóak, hogy bár az önbevallásos módszer szerint a kelet-európai választók jellemzően kevésbé pártosak, az új mérési módszer szerint ezek közül az országok közül kerülnek ki a pártos értelemben leginkább polarizáltak. Ez alapján valószínűsíthető, hogy a kelet-európai választók körében a pártkötődés számos szerző (Gherghina, 2014; Rose & Mishler, 1998) feltételezésével szemben esetleg nem kialakulatlan, hanem inkább eltitkolt, vagy legalábbis nem bevallott választói attitűd.³⁵

³³ A különbség nem szignifikáns a 2003-as, 2005-ös, 2009-es és 2013-as svájci mintákon, a 2003-as, 2009-es, 2011-es belga, a 2003-as, 2005-ös és 2007-es finn, a 2005-ös lengyel, a 2005-ös luxemburgi, a 2007-es szlovák, és a 2013-as litván mintákon, a 2009-es szlovén mintán és a 2007-es belga mintán pedig szignifikáns ($p < 0,05$), de a várthoz képest fordított irányú, ezekben az esetben az ellenzékiek értékelései voltak kismértékben, de szignifikánsan pozitívabbak.

³⁴ Mivel Horvátország csak egyetlen hullámban vett részt, az eredményét a vonalgrafikon nem tudja ábrázolni. A pártos polarizáció 2009-es horvát értéke 1,43.

³⁵ Mishler és Rose (1998) részletesen írnak arról, hogy a keleti blokk országaiban a pártok iránti bizalom mennyire alacsony, és hogy az egypártrendszer következtében a pártokkal kapcsolatban általában milyen negatív érzései vannak az embereknek. Viszont nem említik meg azt a lehetőséget, hogy az általános bizalmatlanság miatt esetleg azok az emberek sem szívesen vállalják nyíltan a pártkötődéseiket, akik amúgy kötődnek pártokhoz. Az általam feldolgozott irodalom lényegében nem kérdőjelezi meg a pártosság önbevalláson alapuló mérési módszerekkel létrehozott eredményeinek érvényességét, holott a felvázolt, pártokkal szemben bizalmatlan környezet indokolná, hogy ezt a lehetőséget is számításba vegyük a kutatás során.

Az észak- és nyugat-európai polarizációs mutatók ezeknél az eredményeknél mérsékeltebb megosztottságot mutatnak, és az eredmények kevésbé is változékonyak a mérések között. Érdekes módon például a kétpárti, többségi politikai rendszer mintaképe, Nagy-Britannia választóközönsége sem különösen megosztott: az eredmények közepesen erős és viszonylag állandó szintű véleménykülönbséget mutatnak a két oldal között.

Igen érdekes eredmény a 2009-es szlovén adat: egy ennyire jelentős, a feltételezethez képest negatív irányú különbség az ellenzéki és a kormánypárti oldal értékelései között hasonlóan nem a politika „normál menetének” következtében jöhetett létre, mint ahogyan a 2007-es magyar eredményt is egy kivételes helyzet, amit legalább részben az őszi beszédet követő belpolitikai válság hatásának tekinthetünk.

7. A PÁRTOS POLARIZÁCIÓ OKAI

A pártos elfogultság egyéni szintű meghatározóinak vizsgálata után ebben a fejezetben azt vizsgálom meg, hogy a pártos polarizációnak, azaz a politikai táborok élesen különböző valóságérzékelésének milyen rendszerszintű, országos szinten megragadható okai vannak. Az egyéni szintű elemzés modelljeinek jellemzően igen alacsony magyarázóereje és a többszintű modellek vonatkozó együttthatói arra engedtek következtetni, hogy a pártos polarizáltság a szintjét jelentősebb mértékben határozzák meg az országok közötti különbségek, mint az egyes országon belüli, egyéni választói szintűek.

Az elemzés során azt feltételezem, hogy a pártos polarizációnak intézményi, gazdasági és egyéb kontextuális/kulturális okai is vannak. Az intézményi okok közé sorolom a többségi berendezkedést, ezen belül a politikai képviselet aránytalanságának mértékét és a kevés versengő párt jelenlétét. A gazdasági okok között a gazdasági fejlettség (egy főre jutó GDP) és a gazdasági növekedés/visszaesés mértékét vizsgálom. Az egyéb kontextuális adottságok közé sorolom a választók politikai ideológiai megosztottságát, és a konvencionális mérési módszerrel operacionalizált pártosságát.

7.1. Hipotézisek

7.1.1. INTÉZMÉNYI JELLEMZŐK - TÖBBSÉGI BERENDEZKEDÉS, ARÁNYTALANSÁG, FRAKCIONALIZÁLTSÁG ÉS A PÁRTOK EFFEKTÍV SZÁMA

Az oksági viszony irányát a legtöbb társadalomtudományi kutatásban nehéz meghatározni, és gyakran nem is lehet etéren egyértelmű eredményre jutni. Viszont talán ebben az esetben, a politikai intézmények és a politikai polarizáció kapcsán lehet a legkevesebb fenntartásunk azzal kapcsolatban, hogy az intézményrendszer *hatásáról* beszéljünk, hiszen az intézményrendszer adja a politikai verseny keretét, a politikai események kontextusát, ráadásul az intézmények viszonylag állandóak, de legalábbis sokkal kevésbé változékonyak, mint a polarizáció szintje.

H1.: *A politikai polarizáció okaira vonatkozóan az első hipotézisem az, hogy a többségibb rendszerű országokban polarizáltabb a választóközönség, erősebb a politikai*

oldalak „politikai félszeműsége”. Azaz, összességében nagyobb különbség lesz a politikai oldalak aggregált politikai elégedettségi értékelései között.

Egy polarizált rendszerben a vesztes többet veszít, hiszen a versengő kormányok által követendőnek vélt közpolitikák egymástól jobban különböznek. Véleményem szerint ez gyakrabban előfordulhat a többségibb rendszerekben, mivel a vesztes fél az ilyen rendszerekben jobban ki van zárva a hatalomból, a döntésekből, erőteljesebben érvényesül a győztes politikai oldal véleménye. Ez kiélezheti a társadalomban meglévő politikai látásmódbeli különbségeket is, elfogultabbá teheti a választókat a saját pártjuk irányába, illetve ellenségesebbé a másik fél iránt. Ez racionális szemszögből nézve is indokolja, hogy a két tábor ugyanazt a politikai rendszert nagyon más szemmel nézze, és a győztes oldal támogatóihoz képest nagyon eltérő módon ítélje meg a politikai intézményeket és azok teljesítményét is. Ezt az összefüggést feltételezi Anderson és Guillory (1997) is, és eredményeik megerősítik, hogy a győztesek és vesztesek véleménye közötti nettó különbség mértékével összefügg azzal, hogy egy adott ország mennyire többségi vagy konszenzusos berendezkedésű.

Az a feltevés, hogy a többségi rendszerek esetében ez a fajta megosztottság jellemzőbb, teljesen ellentétes például Downs (1957) elméleti alapú érvelésével, aki a versengő pártok számával egyenesen arányosnak modellezte az ideológiai megosztottság fokát, és két versengő párt esetében azok centrumhoz közeledését, nem pedig polarizálódását feltételezte. Modellje szerint a kétpártrendszerekben – a választók normál eloszláshoz közelítő ideológiai eloszlása esetén – centripetális pártverseny várható, és a pártok a medián szavazó nézeteihez közeli programmal, a politikai centrumba húzódva versengenek a szavazók kegyeiért, míg a többmódusú választói preferenciák és a több párti verseny polarizálódáshoz vezet, és veszélyezteti a demokratikus működést. Bár ez a modell elméletileg nagyon meggyőző, a megalkotása óta számos elméleti cáfolata született (Hirschman, 1970; Rabinowitz & Macdonald, 1989), és az utóbbi mintegy három évtized politikai kutatásai és történései empirikusan inkább nem igazolták az elméletből következő feltételezéseket. Ezek közé sorolhatóak például Dalton (2008), Wang (2014), Gross és Sigelman (1984) összehasonlító empirikus elemzése, akik nem találtak kapcsolatot a pártrendszer frakcionalizáltsága és a pártrendszer ideológiai polarizáltsága között.

Azt, hogy melyik ország mennyire erősen többségi berendezkedésű, Lijphart (1989) alapján vizsgálom, külön figyelmet szentelve a Lijphart által „első dimenzióknak” hívott vonásoknak, amelyek a választási rendszer, a pártrendszer és a koalíciókötési szokások alapján határozzák meg, mennyire többségi vagy konszenzusos az adott ország. Az első hipotézis a mérési eszközök szerint négy alhipotézisre bontható, mindegyik esetében azt várom, hogy a többségi berendezkedésekre jellemző vonások erősebb pártos polarizáltsággal járnak együtt. Az adatokat minden olyan esetben, ahol nem jelölöm ettől eltérően, a Comparative Political Data Sets (a továbbiakban: CPDS) projekt (Armingeon, Isler, Knöpfel, Weisstanner, & Engler, 2016) gyűjtötte, és a generált változók is az ő számításainak köszönhetőek. A változók formális megfogalmazásánál szintén a CPDS projekt kódkönyvében szereplő változatokat használom.

Lijphart indexéből kiindulva a többségi-konszenzusos jelleg és a pártos polarizáció közötti viszonyt három alhipotézisre bontva vizsgálom, melyeknek mérőszámai között van átfedés.

H1/A) Az első alhipotézisem az, hogy minél több, hasonló erejű párt alkot egy pártrendszert, azaz minél frakcionalizáltabb a politikai tér, annál kevésbé valószínű, hogy az egyes pártok között átléphetetlen politikai árkok alakuljanak ki, így feltételezésem szerint annál kevésbé jellemző a pártos polarizálódás. A kevésbé frakcionalizált pártrendszerű országokban, például ahol egy nagyon erős párt van, és gyengébb ellenzék, vagy ahol két nagy tömb küzd egymással a hatalomért, nincs sok lehetőség „középutas” megoldásokra, a választó vagy az egyik, vagy a másik oldalra áll, ez pedig a pártos elfogultság erősödéséhez vezethet. Bár nagyon kevés erre vonatkozó eredményt ismerünk, például Mishler és Rose összefüggésbe hozzák az alacsony pozitív pártidentitási arányt a lengyel pártrendszer fragmentáltságával (Rose & Mishler, 1998, p. 221). Ismét meg kell jegyezni, hogy Downs (1957) logikája alapján ezzel ellentétesen is lehet érvelni, sőt, Downs hatása révén ez a fajta feltételezés a szakirodalomban elterjedtebb, mint az itt bemutatott. A frakcionalizáltabb rendszer – erősebb (ideológiai) polarizáció összefüggést több szerző is meggyőződéssel képviseli, amennyiben ez a feltételezés helytálló, akkor pedig valószínűbb lenne, hogy a frakcionalizáltabb rendszerek pártos értelemben is polarizáltabbak. Az empirikus kutatások eredményei ezen a téren viszont vegyesek: bár léteznek olyan kutatások, amelyek alátámasztják a frakcionalizáció és a polarizáció

közötti, Downs (1957) által feltételezett pozitív összefüggést, olyanokat is találunk, amelyek semmilyen összefüggést nem találtak a két mutató között (Dalton, 2008; Wang, 2014). Kérdés, hogy a frakcionalizáltság és a demokrácia minősége között önmagában van-e valamilyen összefüggés, de Wang (2014) például etéren sem talált szignifikáns hatást.

Ennek a kérdésnek a vizsgálatára a pártok effektív számát és a Rae-indexeket használom mind a választási eredmények, mind a parlamenti mandátumarány szintjén, mindkét esetben fordított irányú kapcsolatra számítok.³⁶ A pártok effektív száma a pártverseny koncentrációját mérő mutatószám. A mutató közgazdaságtani alapja a piaci koncentráció mérésére használt Herfindahl-Hirschman index (Rhoades, 1993), amit főként a versenyjog területén használnak. A mutatóval a közgazdaságtan az egy adott ágazaton belüli verseny koncentrációját méri, politikai megfelelőjét, a pártok effektív számának mutatóját Laakso és Taagepera dolgozták ki (1979), ez pedig egy adott ország pártrendszerének a koncentrációját méri. Mind a Rae-féle frakcionalizáltság index, mind pedig a Laakso-Taagepera féle, pártok effektív száma mutató kiszámolható a választási versengésben részt vevő pártokra és a parlamentbe jutott pártokra is, itt a mutatók parlamenti pártokra számolt változatait fogom használni.

A frakcionalizáltságot mérő Rae-index számítási módja a *parlamentbe jutott pártok mandátumaránya szerint*:

$$Rae\ index_{leg} = 1 - \sum_{i=1}^m s_i^2$$

A pártok effektív számát pedig a Rae-index felhasználásával a következőképpen adhatjuk meg a *parlamenti mandátumarányra* vonatkoztatva:

$$Pártok\ effektív\ száma_{leg} = \frac{1}{1 - Rae_{leg}}$$

³⁶ Lijphart Rae indexét nem használja, csak a pártok effektív számát Laakso és Taagepera alapján. A két mutató egymással jellemzően nagyon erősen korrelál, ezen a mintán például $r=0,93$ a két változó közötti korrelációs együttható.

A többségi-konszenzusos rendszerek közötti különbségek egy fontos eleme az aránytalanság, azaz a választási eredmények és a mandátumarány közötti különbség mértéke. Ezt alapvetően befolyásolja a választási rendszer többségi vagy arányos jellege, viszont nem kizárólag az intézményi szabályoktól függ. Azt feltételezem (H1/B), hogy az aránytalanabb rendszerek pártos értelemben polarizáltabbak, mint az arányosabbak.

Az aránytalanság számítására a Gallagher indexet (Gallagher, 1991) használom, amelyet a fenti mutatók felhasználásával a következő módon írhatunk le:

$$\text{Aránytalanság}_{Gall} = \sqrt{\frac{1}{2} \sum_{i=1}^m (v_i - s_i)^2}$$

Végül vizsgálom a részben a fenti változókból létrehozott, lijpharti első dimenzió hatását. Tehát a harmadik, H1/C alhipotézisem az, hogy a Lijphart-féle többségi demokrácia mutató első dimenziója fordított irányú összefüggésben áll a pártos polarizáltsággal.

A lijpharti első dimenziót a CPDS projekt keretein belül létrehozott proxy változóval mérem. Minél *alacsonyabb* ez a mutató, annál inkább *többségi* az adott ország politikai berendezkedése. A változó „lfirstp” néven szerepel a CPDS adatbázisaiban, a következő négy mutató standardizált (*z-scored*) összegének 10 éves, standardizált (*z-scored*) mozgó átlaga alapján számolják:

- Az pártok effektív száma a parlamentben: Pártok effektív száma_{leg}
- A választási rendszer arányossága: -1(Aránytalanság_{Gall})
- A minimális győztes/egypárti kormányok hiánya (Vannak minimális győztes/egypárti kormányok=0)
- Kormányok átlagos hivatali ideje: átlagosan évente hányszor változott a kormány összetétele?

7.1.2. A DEMOKRÁCIA MINŐSÉGE

H2. A demokrácia minősége és a politikai közösség pártos polarizáltsága között negatív kapcsolatot feltételezek. Mivel az irodalom nem foglal állást abban a kérdésben, hogy melyik változó hat a másikra (lásd pl. azokat a vélekedéseket, melyek szerint az erős pártos kötődések egyszerre alapfeltételei és indikátorai a jó demokratikus működésnek) a

későbbiekben mindkét oksági irányt vizsgálni fogom. A disszertációm következő nagy fejezetében, amelynek során a pártos polarizáció demokráciára gyakorolt lehetséges hatásait vizsgálom, részletesebben írok a kettő közötti kapcsolat mindkét oksági irányának lehetőségéről. Itt megelepszem annak a megfogalmazásával, hogy bár elsőre egyértelműnek tűnhet, hogy az oldalak közötti mély véleménykülönbségek a politikai és gazdasági helyzet állapotára vonatkozóan nem járulnak hozzá a jó demokratikus működéshez, az is ésszerű feltételezés, hogy a rosszabb minőségű demokratikus működés hozzájárul az ilyen fajta megosztottságok kialakulásához és fennmaradásához. Így valószínűsíthető, hogy a két jelenség között körkörös az oksági összefüggés.

Mivel a disszertáció egyik fő feltételezése, hogy a pártos polarizáció hozzájárul a demokráciák minőségének romlásához, az itt következő elemzésben mindenképpen ésszerű kontrollváltozóként használni a demokrácia minőségét. Ilyen módon elkerülhető az, hogy a két változó közötti feltételezett összefüggés miatt a pártos polarizáció becslésére tervezett modellek esetleg a rosszabb minőségű demokratikus működést becsüljék. A demokrácia minőségét a demokráciával való választói elégedettségéből (ESS adatok alapján), a Transparency International korrupció érzékelési indexéből és a Freedom House sajtószabadság indexéből létrehozott főkomponenssel mérem. A főkomponens a felhasznált változóban rejlő információ több mint 80%-át egyesíti.

7.1.3. A GAZDASÁGI HELYZET

A pártos polarizáció és a gazdasági működés összefüggésével kapcsolatos feltevéseket a vonatkozó fejezetben fejtem ki részletesebben. *Röviden: H3: a két jelenség között fordított irányú kapcsolatot feltételezek.* Viszont, bár valószínűnek tartom, hogy valamekkora mértékben ezek hatása kölcsönös is lehet egymásra, a demokrácia minőségéhez hasonlóan a gazdasági helyzettel kapcsolatosan is az a feltételezésem, hogy a pártos polarizációnak ezek a vonások alapvetően nem meghatározói, hanem következményei – emiatt szentelek a disszertációmban e két kérdés részletes vizsgálatának egy-egy teljes fejezetet. Az itt következő elemzésben így független változóként felhasználok az egy főre jutó GDP-vel mért gazdasági teljesítményt, egyes modllváltozatokban pedig a gazdasági növekedés nagyságát is.

Ezen a ponton érdemes felhívni a figyelmet a független változók közötti valószínű összefüggésekre. Az irodalom eredményei alapján ugyanis feltételezhető, hogy a jobb demokratikus működés, a jobb gazdasági teljesítmény és a konszenzusos politikai működésmód eleve összefüggenek egymással. Bár Lijphart nagyon óvatos ebben a kérdésben, egyértelműen azt találja, hogy az eredményei alapján “nincs ok arra, hogy a konszenzusos demokráciát alacsonyabb rendűnek tartsuk a többséginél, akár a rendszer stabilitását, akár a demokratikus működés minőségét tartjuk szem előtt” (Lijphart, 1989, p. 48) ugyanis Dahl poliarchia tesztjének eredményeivel összehasonlítva viszonylag erős szignifikáns összefüggést talál a demokrácia minősége és a politikai rendszer konszenzusossága között. A hatást az első dimenzió okozza: az első dimenzió értéke erősen korrelál a demokrácia dahl-i minőségével ($r=0,61$), míg a második dimenzió esetében az összefüggés nem szignifikáns. Azaz, a nyugati demokráciák közül a kétpárti politikai versenyű, főként stabil, minimális többségi kormányok által irányított, nagy választási aránytalansággal működő rendszerek jellemzően gyengébb demokratikus mutatókkal rendelkeztek, mint a konszenzusosabbak.

A későbbi vizsgálatok pedig azt mutatták, hogy a konszenzusos jellegű berendezkedések gazdasági szempontból is jobban teljesítenek és felelősebb kormányzást folytatnak, mint a többségiék (Crepaz, 1996). Más kutatók igyekeztek alternatív magyarázatokkal előállni (L. Anderson, 2001; Armingeon, 2002) vagy elméleti szempontból megkérdőjelezni (Kaiser, Lehnert, Miller, & Sieberer, 2002) Lijphart eredményeit. Ezek eredményeit összegezve elmondható, hogy a fékek és ellensúlyok, a korporatizmus és a politika tárgyalásos jellege a Lijphartot kritizáló szerzők eredményei szerint is jobb minőségű kormányzást és jobb gazdasági működést eredményez, mint ezeknek a vonásoknak a hiánya, és a vita a szerzők között inkább abban áll, hogy pontosan mely intézményi vonásokra koncentrálnak a felsoroltak közül. Ezek miatt az összefüggések miatt az különösen nagy figyelmet kell fordítani többváltozós elemzés során a multikollinearitás kérdésére.

7.1.4. IDEOLÓGIAI POLARIZÁCIÓ ÉS A (KONVENCIONÁLIS MÓDSZERREL MÉRT) PÁRTOSSÁG

A fogalom és mérési módszer viszonyára vonatkozó fejezetekben kifejtettem, hogy a polarizációval vagy pártossággal foglalkozó szerzők túlnyomó többsége a nagyon

különböző mérési módszerek ellenére a választóközönség ideológiai polarizáltságához és az egy adott párthoz való közel állás elterjedtségéhez ugyanazokat a következményeket szokta társítani: azokat, amelyeket ez az írás pártos elfogultságként, országos szinten pedig pártos polarizációként tart számon. Emiatt mindkét változót kontrollváltozóként szerepeltetem az elemzésben.

Az ideológiai polarizáció hatása abból a szempontból különösen érdekes, hogy alátámaszthatja vagy gyengítheti annak a kiinduló feltevésnek az elfogadhatóságát, amely feltevésen a mérési módszer megalkotása tulajdonképpen alapul. Nevezetesen, hogy a kormányt és ellenzékét támogató választók értékeléseinek a különbségeit alapvetően a két csoport politikai elfogultságaival, nem pedig a két csoport preferenciáinak, elképzeléseinek a különbségével magyarázza. Azaz, amennyiben a jobb-bal ideológiai polarizáltságot arra nézve megfelelő mérőszámnak tekintjük, hogy a választóknak mennyire különböznek a preferenciái az ország és a gazdaság kívánatos működésére vonatkozóan, akkor az ideológiai polarizáció és a pártos polarizáció kapcsolatának vizsgálata közelebb visz minket a pártos polarizáció fogalom helyes értelmezéséhez.

A konvencionális módszerrel mért pártosság hatására – a módszerrel kapcsolatos aggályaimból fakadóan – nincs hipotézisem. *Az ideológiai polarizációról viszont azt feltételezem, H4. hogy pozitívan függ össze a pártos polarizáció nagyságával.*

A fenti hipotéziseket a 13. táblázat foglalja össze, egyben itt láthatóak a felhasznált mérési eszközök és az adatok forrásai is. A következő fejezetben a vizsgált változók kapcsolatát a pártos polarizációval először kétváltozós módszerrel vizsgálom.

13. táblázat. A pártos polarizáció becslésére használt független változók mérési eszközeinek és forrásainak bemutatása.

	<i>Változó</i>	<i>Mérőeszköz</i>	<i>Adatok forrása</i>
1. <i>Intézményi jellemzők</i>	Többségi-konszenzusos jelleg	Lijphart-i első dimenzió	CPDS
	Választási aránytalanság	Gallagher index	CPDS
	Többpárti pártverseny	Pártok effektív száma	CPDS
		Pártrendszer frakcionalizáltsága	CPDS
2. <i>Demokrácia minősége</i>	Több változóból képzett demokrácia változó	A választói elégedettség, a korrupciós index és a sajtószabadság index főkomponense	CPDS, TI, FH
3. <i>Gazdasági helyzet /teljesítmény</i>	Gazdasági teljesítmény	GDP/fő; Gazdasági növekedés	CPDS
4. <i>Ideológiai megosztottság</i>	A bal-jobb megosztottság erőssége	ESS adatok alapján saját számítás: a bal-jobb skálán a magukat bal-(0-4) és jobboldalra (6-10) sorolók medián pozíciójának különbsége	
5. <i>Pártosság</i>	Konvencionális pártosság-változó	Az egy adott párthoz közel állók aránya	ESS

7.2. Kétváltozós elemzés

A 14. táblázat mutatja be a pártos polarizáció és a becsléséhez használt független változók közötti korrelációs kapcsolatokat. A korrelációs számítások során az egyik korábban bemutatott probléma (a megfigyelések nem függetlenek egymástól) enyhítése érdekében klasztereztem a standard hibákat. Ezzel a módszerrel kevesebb szignifikáns összefüggés várható, mint ha nem alkalmaznánk semmilyen kiigazítást.

14. táblázat. A pártos polarizáció korrelációs kapcsolata a független változókkal.

	<i>Lijphart 1. dimenzió</i>	<i>Frakcionálizáltság</i>	<i>Pártok effektív száma</i>	<i>Aránytalanság</i>	<i>GDP/fő</i>	<i>Demokrácia (3)</i>	<i>Pártosság (párthoz közel állók)</i>	<i>Ideológiai polarizáció</i>
Pártos polarizáció	Korr. -0,443**	-0,589***	-0,557***	0,238**	-0,392***	-0,542***	-0,125*	0,343**
N	122	122	122	122	122	117	122	122

***p<0,01; **p<0,05, *p<0,1. A standard hibák klaszterezve országonként.

Látható, hogy a pártos polarizáció minden vizsgált intézményi és gazdasági változóval a feltételezettnek megfelelő irányú kapcsolatban áll, és az összefüggések statisztikailag szignifikánsak. Az ideológiai polarizációval való kapcsolata szintén a feltételezettnek megfelelően pozitív és szignifikáns, bár a kapcsolat viszonylag gyenge, a pártosság konvencionális módszerrel mért változatával pedig – ahogy azt korábban, a módszer

bemutatása során már láthattuk – a pártos polarizáció igen gyenge, de szignifikáns negatív összefüggésben áll.

Meglepő lehet, hogy a legerősebb összefüggéseket a pártos polarizáció és a politikai intézményrendszert jellemző változók között találjuk: a pártos polarizáció mértéke negatívan és közepesen szorosan függ ugyanis össze a lijpharti többségi demokrácia első dimenziójával, a frakcionalizáltsággal és a pártok effektív számával. Viszonylag erős továbbá a demokrácia minősége és a pártos polarizáció közötti kapcsolat is. Ezzel szemben az aránytalanság, az egy főre jutó GDP mértéke és az ideológiai polarizáció kapcsolata a polarizációval gyengébb, de nem jelentéktelen mértékű.

A politikai intézményi változók egymással való szoros összefüggése miatt a többváltozós elemzésben közülük vagy a lijpharti mutatót, vagy az egymás között legkevésbé hasonló mutatókat, az effektív pártok számát és a Gallagher-féle aránytalansági mutatót ($r = -0,505$) használok. A bemutatott független változókon kívül egyes modellekben a lekérdezési éveket is szerepeltetem kontrollváltozóként. Long és Ervin (2000) amellett érvelnek, hogy viszonylag kicsi mintákra vonatkozó többváltozós modellek esetében (mint amilyen ez a kutatás is) és a hibatagok korrelációjának feltételezhetősége mellett helyesebb a standard hibáknak az országonként való klaszterezése helyett heteroszkedaszticitás konzisztens kovariancia mátrix (HC3) megoldást alkalmazni a standard hibák megbecslésére. A modellek együtthatóit ez nem változtatja meg, viszont azok szignifikancia szintjeit befolyásolja, így esetleg más változók hatása lesz szignifikáns, mint az országokra klaszterezett standard hibák létrehozása során. A továbbiakban mindkét megoldást alkalmazni fogom.

7.3. Többváltozós elemzés

A 15. és 16. táblázatok mutatják a pártos polarizáció becslésére készült modellek eredményeit. A legtöbb változót tartalmazó modell így épül fel:

$$\text{Pártos polarizáció} = \beta_0 + \beta_1 \text{Aránytalanság}_i + \beta_2 \text{Effektív pártok száma}_i + \beta_3 \text{Egy főre jutó GDP}_i + \beta_4 \text{Demokrácia minősége}_i + \beta_5 \text{Pártosság}_i + \beta_6 \text{Ideológiai polarizáció}_i + \sum \beta_7 \dot{E}v_i + \varepsilon_i$$

15. táblázat. A pártos polarizáció nagyságát magyarázó, HC3 hibatag korrekciójú OLS becslések.

	1. modell	2. modell	3. modell	4. modell	5. modell
Függő változó: pártos polarizáció					
Lijphart első dimenzió		-0,035***			
		(0,01)			
Aránytalanság	0				
	(0,002)				
Effektív pártok száma	-0,03***		-0,03***	-0,03***	-0,037***
	(0,006)		(0,005)	(0,005)	(0,006)
Egy főre jutó GDP	0	0	0		0
	(0)	(0)	(0)		(0)
Demokrácia minősége	-0,06***	-0,052**	-0,059***	-0,056***	
	(0,018)	(0,021)	(0,017)	(0,017)	
Pártosság	0,149*	0,182**	0,149*	0,155*	0,062
	(0,089)	(0,09)	(0,088)	(0,084)	(0,078)
Ideológiai polarizáció	0,016	0,021	0,016	0,013	0,036
	(0,034)	(0,039)	(0,034)	(0,031)	(0,026)
2005	0,007	-0,003	0,007	0,006	-0,006
	(0,028)	(0,029)	(0,028)	(0,028)	(0,03)
2007	-0,034	-0,042	-0,034	-0,034	-0,021
	(0,026)	(0,029)	(0,026)	(0,026)	(0,034)
2009	0,017	0,018	0,017	0,017	0
	(0,028)	(0,031)	(0,028)	(0,028)	(0,035)
2011	0,043	0,028	0,043	0,044	0,054*
	(0,028)	(0,03)	(0,028)	(0,028)	(0,031)
2013	0,052	0,037	0,052*	0,053*	0,038
	(0,031)	(0,033)	(0,031)	(0,031)	(0,034)
Konstans	1,124***	0,958***	1,124***	1,152***	1,222***
	(0,162)	(0,196)	(0,163)	(0,134)	(0,149)
N	117	117	117	117	122
R ²	0,53	0,45	0,53	0,53	0,42

***p<0,01; **p<0,05, *p<0,1.

Két olyan magyarázó változó van, amelyek hatása teljesen egyértelmű, a demokrácia minősége és a pártok effektív száma. Az első három modell alapján egyértelmű, hogy a többségi-konszenzusos vonások közül a sokpárti politikai verseny az, ami a legnagyobb hatással van a pártos polarizáció mérséklésére, minél többpárti egy adott országban a politikai versengés, annál kevésbé polarizált pártos szempontból. Az R^2 értékek különbségei is jól mutatják, hogy a lijpharti első dimenzió, bár a hatása szignifikáns, a pártok effektív számához képest kevésbé jelentős hatású, a választási rendszer aránytalanságának pedig semmilyen hatása nincsen.

16. táblázat. A pártos polarizáció nagyságát magyarázó, HC3 hibatag korrekciójú OLS becslések. A standard hibák a 9. és a 10. modellben országonként klaszterezve.

	6. modell	7. modell	8. modell	9. modell	10. modell
<i>Függő változó: Pártos polarizáció</i>					
<i>Effektív pártok száma</i>	-0,031*** (0,005)	-0,029*** (0,005)	-0,029*** (0,006)	-0,030*** (0,005)	-0,029*** (0,005)
<i>Egy főre jutó GDP</i>	0 (0)	0 (0)	0 (0)	0 (0)	0 (0,005)
<i>Demokrácia minősége</i>	-0,049*** (0,016)	-0,063*** (0,015)	-0,062*** (0,018)	-0,059*** (0,018)	-0,062*** (0,019)
<i>Pártosság</i>		0,172 (0,081)	0,09 (0,093)	0,149 (0,097)	0,09 (0,108)
<i>Ideológiai polarizáció</i>	0,027 (0,031)		0,024 (0,036)	0,016 (0,014)	0,024 (0,017)
<i>2005</i>	0,003 (0,029)	0,007 (0,028)		0,007 (0,022)	
<i>2007</i>	-0,032 (0,026)	0,033 (0,025)		-0,034 (0,025)	
<i>2009</i>	0,016 (0,029)	0,017 (0,027)		0,017 (0,028)	
<i>2011</i>	0,04 (0,029)	0,043 (0,027)		0,043* (0,024)	
<i>2013</i>	0,043 (0,032)	0,056 (0,032)		0,052 (0,031)	
<i>Konstans</i>	1,138*** (0,16)	1,199 (0,059)	1,105*** (0,171)	1,124*** (0,078)	1,105*** (0,084)
<i>N</i>	117	117	117	117	117
<i>R²</i>	0,52	0,48	0,53	0,53	0,48

***p<0,01; **p<0,05, *p<0,1.

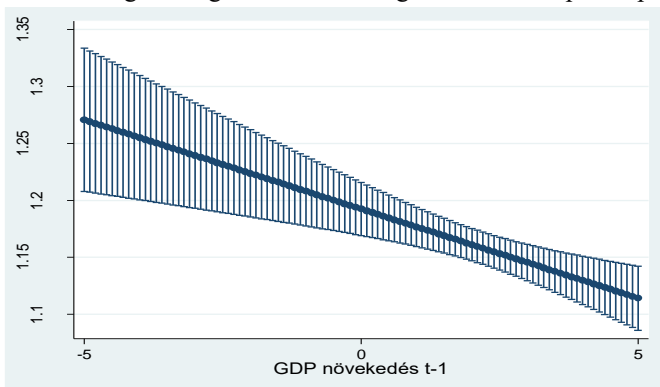
A demokrácia minőségének a hatása szintén egyértelműen negatív. A modellek tanúsága szerint a jobb minőségű demokratikus működés mérsékli a pártos polarizációt. A 3-as és az 5-ös számú modellek vizsgálatából kiderül, hogy a többi kontrollváltozó mellett a demokrácia minősége az összes magyarázott hatás mintegy ötödéért felelős, mivel az elhagyásával a modell magyarázóereje 53%-ról 42%-ra csökken.

Meglepő eredmény ezzel szemben, hogy az országok gazdasági helyzete a pártos polarizációra a többi változó mellett semmilyen hatással nem bír. A regressziós együtthatója a legtöbb esetben nulla, az elhagyásával a modell magyarázóereje semennyit nem romlik, a többi változó hatásának nagyságára vagy szignifikancia szintjére sincs hatással.

Szintén nincs szignifikáns hatása egyik modellváltozatban sem az ideológiai polarizációnak, ami, ha lehet, még a gazdasági teljesítmény hatása hiányánál is meglepőbb eredmény, mivel a szakirodalom az ideológiai polarizációt rendszeresen kapcsolatba hozza a pártos polarizációval. Bár feltételezhetnénk, hogy a pártosság és az ideológiai polarizáció mértéke összefügg, és hogy esetleg a pártosság hatásának kontrollja miatt nem szignifikáns az ideológiai polarizáltság hatása, de a 6-os és 7-es számú modelleket összehasonlítva kiderül, hogy nem ez a helyzet: az ideológiai megosztottság hatása akkor sem lesz szignifikáns, ha elhagyjuk a független változók köréből a pártosságot. Visszatérve a fejezet elején megfogalmazott kérdéshez, úgy tűnik, hogy a pártos polarizáció és az ideológiai polarizáció között (bár a korrelációs vizsgálat szerint van közöttük statisztikailag szignifikáns együttmozgás) jelentősek a különbségek. A többváltozós elemzésekben az ideológiai polarizáció egy esetben sem magyarázta szignifikánsan a pártos polarizáció varianciáját. Ez azt mutatja, hogy az, hogy mekkorák a közpolitikai-ideológiai különbségek a választók preferenciáiban, csak sokadlagos jelentőségű a pártos polarizáció kialakulásában. Ezek az eredmények erősítik a dolgozat kiinduló feltevését, miszerint a nagy elégedettségbeli különbségek a választótáborok között inkább az elfogultság jeleként, mintsem a táborok egymástól igen különböző preferenciáinak jeleként értelmezhetőek.

A gazdasági *helyzet* hatására vonatkozó eredményekkel szemben a 17. táblázat azt mutatja, hogy a *GDP növekedés* mértéke szignifikáns mértékben hat a pártos polarizáció nagyságára. Azaz, bár a gazdasági fejlettség *szintje* nem hat a polarizáció nagyságára, a gazdasági helyzet *változása* igen. Az eredmények az elemzés kulcsváltozója hatására nézve változatlanok, akkor is, ha HC3 hibatag korrekciót használunk, vagy ha bármely másik független változót elhagyjuk a modelltől. Az egy évvel korábbi GDP növekedés hatásának nagyságát (a második modell szerint) a pártos polarizáció mértékére a 13. ábra szemlélteti.

13. ábra. A gazdasági növekedés marginális hatása a pártos polarizációra.



17. táblázat. A pártos polarizáció nagyságát magyarázó OLS becslések országonként klaszterezett standard hibákkal.

	<i>1. modell</i>	<i>2. modell</i>	<i>3. modell</i>
	OLS becslés országonként klaszterezett r. st. hibákkal	OLS becslés országonként klaszterezett r. st. hibákkal	OLS becslés országonként klaszterezett r. st. hibákkal
<i>Függő változó: Pártos polarizáció</i>			
<i>Reál GDP növekedés $t-1$</i>	-0,014*** (0,004)	-0,016*** (0,004)	-0,015*** (0,004)
<i>Pártok effektív száma</i>	-0,04*** (0,005)	-0,04*** (0,005)	-0,042*** (0,007)
<i>Egy főre jutó GDP</i>	0 (0)	0 (0)	-0,001*** (0)
<i>Korrupciós index</i>	-0,019 (0,012)	-0,019 (0,012)	
<i>Pártosság</i>	0,195** (0,088)	0,21** (0,089)	0,13* (0,066)
<i>Ideológiai polarizáció</i>	0,023 (0,024)	0,027 (0,023)	0,047** (0,019)
<i>2005</i>		0,032 (0,024)	0,025 (0,025)
<i>2007</i>		0,024 (0,039)	0,017 (0,039)
<i>2009</i>		0 (0,032)	-0,004 (0,034)
<i>2011</i>		0,05* (0,027)	0,049* (0,027)
<i>2013</i>		0,015 (0,029)	0,006 (0,032)
<i>Konstans</i>	1,308*** (0,134)	1,27*** (0,136)	1,139*** (0,1)
<i>R²</i>	0,49	0,51	0,5
<i>N</i>	122	122	122

***p<0,01; **p<0,05, *p<0,1.

Látható, hogy a hatás nem túlzottan nagy, mivel 1-2%-os GDP növekedés nem okoz jelentős változást, viszont azt tekintve jelentős, hogy ha jelentős a növekedés, akkor (a többi kontrollváltozót átlagosnak feltételezve) nem várható, hogy a választóközönség akár csak közepesen polarizálódjon, míg ha visszaesik a gazdasági teljesítmény, a polarizáltság közepes-magas szintje szinte biztosra vehető.

18. táblázat. Az elemzés válaszai a pártos polarizáció okaival kapcsolatos hipotézisekre.

<i>Hipotézisek</i>	<i>Kapcsolat feltételezett iránya</i>	<i>Kétváltozós elemzés eredménye</i>	<i>Többváltozós elemzés eredménye</i>
1. <i>Intézményi jellemzők</i>	Többségi-konszenzusos jelleg	–	–
	Választási aránytalanság	+	nincs hatás
	Többpárti pártverseny	–	–
2. <i>Demokrácia minősége</i>	–	–	–
3. <i>Gazdasági helyzet</i>	GDP/fő	–	nincs hatás
	Gazdasági növekedés	–	–
4. <i>Ideológiai megosztottság</i>	+	+	nincs hatás
5. <i>Pártosság</i>	nincs	-	+

A fejezet hipotéziseire adható válaszokat a 18. táblázat összegzi. Összességében a többváltozós elemzés igazolja az első hipotézist, amely a többségi berendezkedést a pártos polarizáció egyik okának feltételezte, bár ezen belül is különösen a frakcionalizált politikai tér, az effektív pártok magas száma járul hozzá a polarizáció csökkenéséhez – ami ellentétes Downs (1957) ezzel kapcsolatos híres feltevésével, és az azt hivatkozási pontként kezelő későbbi munkák felfogásával. A többségi vonásokon belül a választási aránytalanság a kétváltozós elemzésben gyenge kapcsolatban állt a polarizáltsággal, míg a többváltozós modellekben ez a hatás el is tűnt.

A második, a pártos polarizáció és a demokrácia minősége között kapcsolatot feltételező hipotézist az elemzés szintén határozottan igazolta: a demokrácia minőségének a javulása a modellek szerint szignifikáns mértékben csökkenti a pártos polarizáció nagyságát.

Érdekes módon viszont az ideológiai megosztottságok nem hatnak érdemben egy ország pártos polarizáltsága mértékére. Ez az eredmény támogatja a dolgozat pártos polarizáció értelmezését, ami választótáborok közti különbségeket alapvetően az elfogultsággal, nem pedig a közpolitikai-ideológiai preferenciák eltéréseivel magyarázza. És, bár erre vonatkozóan nem fogalmaztam meg hipotézist, vegyes eredményeket találtam a pártosság tradicionális mérőszámának szerepével kapcsolatosan: a pártosság érdemben hozzájárul ugyanis az itt bemutatott modell magyarázóerejéhez, hatása pedig a pártossággal foglalkozó szakirodalom feltevéseinek megfelelően pozitív. Viszont ez a hatás nem igazán robusztus – a modellek mintegy felében szignifikáns csak, ráadásul ellentétes irányú a kétváltozós elemzésben kimutatott, gyenge, de szignifikáns negatív irányú kapcsolattal. Ezek alapján az eredmények alapján tehát nem lehet egyértelműen válaszolni arra a kérdésre, hogy a konvencionális mérési módszerrel mért pártosság milyen összefüggésben is áll a pártos polarizáció nagyságával.

A legmeglepőbb eredményeket talán a gazdasági teljesítmény hatásával kapcsolatosan találtam. A harmadik hipotézisnek a gazdasági *helyzetre* vonatkozó feltételezését az eredmények alapján elvethetjük: a modellek arról árulkodnak, hogy a gazdasági fejlettség nem befolyásolja a polarizáció mértékét. Ezzel szemben (és a gazdasági fejlettségre is kontrollálva) viszont a *gazdasági visszaesés* érdemben növeli a pártos polarizációt, míg a *gazdasági növekedés* az eredmények szerint csökkenti azt.

8. A PÁRTOS POLARIZÁCIÓ POLITIKAI KÖVETKEZMÉNYEI

A disszertációm utolsó két elemző fejezetében azt vizsgálom meg, hogy milyen gazdasági és politikai jellemzőkkel áll összefüggésben a pártos polarizáció, mik lehetnek az okai és a következményei annak, ha egy társadalom erősen polarizált. Arra keresem a választ, hogy a politikai polarizáció a demokratikus politikai rendszerek működésének minőségével milyen összefüggésben áll, összességében inkább kedvező vagy kedvezőtlen hatású-e az erős pártos polarizáció?

Léteznek olyan társadalmi és gazdasági eredmények, amelyeket a modern politikatudomány és a modern közgazdaságtan egyértelműen kedvezőbbnek, jobbnak tart más vonásoknál. Számos olyan változó van, amelyek esetében nagyon széles körű az egyetértés atéren, hogy mi számít jobb eredménynek, bár nem minden, a későbbiekben vizsgált változó eredményei értelmezhetőek egyértelműen a kedvező-kedvezőtlen normatív kategóriák mentén. Gazdasági szempontból például az alacsonyabb munkanélküliséget, a magasabb egy főre jutó GDP-t és magasabb GDP növekedést, az alacsonyabb államadósságot, alacsonyabb költségvetési hiányt és alacsonyabb inflációt³⁷ nem csupán „más”, hanem egyértelműen jobb eredményként tartjuk számon, mint a magasabb munkanélküliséget, alacsonyabb egy főre jutó GDP-t, stb. Ezt az értelmezést a dolgozatban követni fogom, és ennek mintájára az „egyértelműen jobb” demokratikus politikai eredmények közé sorolom az emberi és politikai jogok minél jobb érvényesülését, a sajtószabadság magasabb szintjét, a magasabb választói elégedettséget vagy a korrupció alacsony szintjét. A megközelítésem tehát ebből a szempontból normatív, de véleményem szerint nem nagyobb mértékben, mint amennyire a mai közgazdaságtani és politikatudományi munkák túlnyomó többsége: „a több jobb” elvet tartja szem előtt az olyan elsődleges javakkal való ellátottság terén (Rawls, 1997, p. 124), mint a jövedelem, vagyon, szabadság és jogok.

Azt, hogy egy polarizált (vagy annak érzékelt) politikai környezetben az érvek és a tények kevésbé számítanak, mint a politikai elköteleződések, több kutatás is megerősíti (Anduiza et al., 2013; Blais et al., 2010; Shani, 2006; Shapiro & Bloch-Elkon, 2008). A

³⁷ Az elemzés során eltekintek attól, hogy egyes esetekben származhatnak gazdasági problémák a lista elméletileg preferált végéhez eső értékekből is, például a rendkívül alacsony inflációból.

polarizált politikai közeg tehát, úgy tűnik, hogy beszűkíti a politikai kérdésekről való gondolkodás terét, rontja a politikai véleménynyilvánítás minőségét, egyszerű velük- vagy-ellenük kérdésre redukálja a politikai kérdésekben való állásfoglalás dilemmáját. Ezekből az eredményekből az következik, hogy a polarizált rendszerekben bármilyen ésszerű alap mentén történő elszámoltatásra kevesebb esély van, mint egy nem polarizált rendszerben (Achen & Bartels, 2016), ami demokratikus és gazdasági értelemben is gyengébb teljesítményt valószínűsít. Ezek alapján a hipotéziseim a pártos polarizáció mind lehetséges gazdasági, mind lehetséges politikai következményeire vonatkozóan szkeptikusak. Elsőként a politikai rendszer működésére, a demokrácia minőségére vonatkozó hatásokat tárom fel, majd a következő fejezetben rátérek a polarizáció lehetséges gazdasági hatásainak vizsgálatára.

8.1. Hipotézisek a pártos polarizáció és a politikai működés kapcsolatára vonatkozóan

A pártos polarizáció és a politikai működés kapcsolatára vonatkozó hipotéziseket és a hozzájuk tartozó mérési eszközöket az alfejezet végén található 19. táblázat összegzi, ezt megelőzően az egyes változókra vonatkozóan egyenként mutatom be a hipotéziseket.

8.1.1. A DEMOKRÁCIA MINŐSÉGE

A kutatások a demokrácia minőségét többféle módon, többféle mechanizmuson keresztül kapcsolatba hozzák a pártosság és a polarizáció mértékével, ezen a téren egymással szöges ellentétben álló vélekedéseket is találunk.

A pártokhoz való erős kötődés eredetileg úgy tűnt fel a szakirodalomban, mint a működő demokráciák egy fontos vonása Converse (1969). Így a pártosság és a demokrácia stabilitása a szakirodalom egy jelentős része szerint pozitív kapcsolatban állnak egymással, és a pártosság erősödése elengedhetetlen lenne az újabb demokráciák polgárainak választói attitűdjeiben ahhoz, hogy a demokrácia megerősödhessen ezekben az országokban.

A pozitívumok között tartják számon a pártosság mobilizáló hatását, és azt is, hogy a pártos szavazók jobban érdeklődnek a politika iránt. Egy másik, igen gyakran emlegetett érv, hogy a pártok iránti elköteleződés megvédi a választót az antidemokratikus, populist,

rendszerellenes mozgalmaktól, míg egy gyenge pártkötődésekkel bíró társadalomban könnyebben hatalomra kerülhetnek ilyen erők (Achen, 2002; Almond & Verba, 1989; Tóka, 2005). Más szerzők mellett például Achen (2002) is kiemeli, hogy Hitler hatalomra jutásában milyen nagy szerepe volt a német társadalom gyenge pártos elköteleződéseinek. Eszerint a tradíció szerint a pártos kötődés (és ezen belül a saját oldal iránti elfogultság) a demokratikus működés egyik alapeleme, és így a sikeres demokratizálódás egy indikátora. Ezen érvek alapján aggodalomra ad okot, hogy az újabban demokratizálódott országokban a pártok iránti kötődések számos kutatás szerint gyengék (Dalton & Weldon, 2007; Gherghina, 2014; Rose & Mishler, 1998; Tóka, 2005)³⁸. Összefoglalva, az irodalom állásfoglalása meglehetősen egységes azt tekintve, hogy az egészséges demokratikus működéshez szükséges, hogy a választóknak erős pártkötődéseik legyenek. A pártosság és a demokrácia stabilitása eszerint pozitív kapcsolatban állnak egymással, és a pártosság erősödése elengedhetetlen lenne az újabb demokráciák polgárainak választói attitűdjeiben ahhoz, hogy a demokrácia megerősödhessen ezekben az országokban.

Ennek az összefüggésnek a megfogalmazásakor az irodalom egy jelentős része egy nagyon lényeges szempontot gyakran figyelmen kívül hagy, mégpedig, hogy egy adott párt iránti pozitív elköteleződés általában nem önmagában áll, hanem gyakran egy másik párt iránti erősen negatív attitűddel társulva jelentkezik. A pártosság előnyös vonásait hangsúlyozó kutatások egy nagyon jelentős része ezzel nem foglalkozik, és kizárólag a pozitív pártos kötődésekre koncentrálnak (rámutatnak viszont ennek fontosságára például Enyedi & Todosijević, 2009; Klingemann & Wattenberg, 1992; Rose & Mishler, 1998). Bár a pozitív pártkötődéseket vizsgáló szerzők gyakran idézik Almond és Verba (1963, 86) érvelését a pártosság áldásos hatásainak bemutatása kapcsán: *“open and moderate partisanship, then, are essential to a stable democracy”*; mégis igen kevesen foglalkoznak érdemben azzal, hogy hogyan is kellene értelmezni és mérni a kötődések *„open”* és *„moderate”* voltát. Illetve, elfeledkeznek arról, hogy pozitív kötődések melletti

³⁸ Dalton és Weldon például így írnak a fiatalabb demokráciák helyzetéről a kérdés kapcsán: *„this presents a bit of a chicken and the egg problem: partisanship will strengthen in new democracies when there are stable democratic party systems, but stable democratic party systems are partially built on widespread partisanship”*; *„if elites can build a functioning party system, then partisanship should follow. The difficulty will be in building and sustaining democratic elections - but if they build it, the citizens will come”* (Dalton & Weldon, 2007, p. 192).

állásfoglaláson túl már Almond és Verba is rávilágítottak a negatív pártos kötődések lehetséges káros hatásaira, mondván, hogy a „túl ellenséges pártosság veszélyeztetheti az ellenzék elfogadását, és a választási eredmények elutasításához vagy figyelmen kívül hagyásához is vezethet” (Almond & Verba, 1989, p. 123). Így végül általában a saját bevallásuk szerint egy párt mellett elkötelezettek aránya és az országok demokratikus működésének minősége között pozitív, lineáris összefüggést valószínűsítene.

Ugyanakkor számos kutatás felhívja a figyelmet arra, hogy a pártkötődés politikai érdeklődést növelő hatása nem tekinthető egyértelmű előnynek, ha az érdeklődés és tájékozódás növekedésével az emberek nem tesznek szert tényszerűen pontosabb tudásra (Jerit & Barabas, 2012; Kuklinski et al., 2000; Shani, 2006; Shapiro & Bloch-Elkon, 2008). A pártkötődés véleménytorzító hatását vizsgáló kutatások alapján ugyanis egyértelműen ez a kép rajzolódik ki. Az elkötelezettebbek, érdeklődőbbek több tájékozódás után inkább csak jobban megerősödnek a saját pártjuknak kedvező vélelmekben, akkor is, ha azok a valóságtól esetleg teljesen elrugaszkodott vélelmeken alapulnak. Azaz, bár általában érvényes, hogy a pártosabb választók jobban érdeklődnek és többet informálódnak – mint ahogy az előző fejezet eredményei is ezt mutatják – viszont kétséges, hogy ez mennyire hat pozitívan a demokrácia minőségére, ha a pártosabb, érdeklődőbb választók a kötődéseik miatt kevésbé alkalmasak a lehető legobjektívebb tények helyes érzékelésére, mintha alig érdeklődnének és tájékozódnának.

Ugyanígy, lehetséges, hogy a pártos választók a „külső kihívással”, azaz új, esetleg antidemokratikus mozgalmakkal szemben nagyobb védettséget élveznek. Viszont az is feltételezhető, hogy ugyanilyen „védettek” attól is, hogy fel- és elismerjék a másik politikai oldal esetleges jó teljesítményét, vagy belássák, hogyha a saját oldalukhoz tartozó politikusok rosszul teljesítettek. Mindez pedig nem vezet a rendszer jobb demokratikus működéséhez.

Az éles pártos megosztottságok negatív hatásai a demokratikus működésre nézve a *korruptió elterjedtségén* keresztül is megmutatkozhatnak. Egy olyan országban, ahol fontos szempont a (gazdasági) döntéseknél, a pozíciók kiosztásánál, hogy ki milyen politikai oldalon áll, valószínűsíthető, hogy az aktuális győztes pártján állók ennek inkább a haszonélvezői, míg az aktuális hatalmon lévőket nem támogatók inkább kárvallottjai, és ez a politikai korrupciós helyzetekre is érvényes. De ez csupán a „racionális” alapokon

álló magyarázat, az összefüggést a saját politikai oldalhoz való erős csoportkötődés, és a másik oldallal szembeni ellenszenv is magyarázhatja. Polarizált környezetben ugyanis a korrupció elleni harc is eredménytelenebb lehet, hiszen a választók ilyen esetben nem igazán nyitottak a saját politikai oldaluk kritizálására, vagy arra, hogy belássák, hogy az általuk támogatott politikusok hibáztak. A szavazók Anduiza, Gallego és Muñoz (2013) spanyol mintán készült kísérleti kutatásai szerint a korrupciós esetekről való vélemény kialakításakor is hajlandóak nagyon rugalmasan gondolkodni az eset súlyosságáról, aszerint változtatva a véleményüket, hogy ki követte el az esetet. Ha a saját politikai oldal egyik politikusa korrupt, akkor automatikusan nem tartják az esetet olyan súlyosnak³⁹.

Az összefüggés körkörös is lehet: az is feltételezhető, hogy a korrupt rendszerek polarizáltabbá teszik a választóközönséget, például azon keresztül, hogy mélyül a szakadék a választópolgárok két tábora között azon a téren, hogy hogyan gondolkodnak a korrupciós ügyekről és a kormányzó elit által elkövetett visszaélésekről. Ez viszont ismét visszahathat a korrupció szintjére, mivel a csökkentésének az egyik legfontosabb alapfeltétele, hogy a korrupciós esetekkel szemben a politikai elit határozottan lépjen fel, és – akárki is követi el őket – ne mutasson velük szemben elnézést (Tanzi, 1998). Ahogy szinte minden összefüggés esetében, az irodalomban az itt feltételezettel ellentétes hipotéziseket és eredményeket is találunk: Brown, Touchton, és Whitford (2011) érvelése szerint a politikai oldalak közötti nagy ideológiai távolság hozzájárul ahhoz, hogy az elit tagjai sikeresen ellenőrizzék egymás tevékenységét, és ez visszaszorítja a korrupt gyakorlatokat. Eredményeik azt mutatják, hogy az *ideológiai* polarizáció mértéke fordított összefüggésben áll a korrupciónak a választótábor által érzékelt szintjével.

A pártosságról szóló irodalom egy jelentős részével szemben azokkal értek egyet, akik az erős pártos kötődésekben a demokráciára nézve inkább veszélyt látnak, még akkor is, ha egyes eredmények szerint a megosztott környezetnek is lehetnek kedvező hatásai. Különösen akkor, ha a pozitív pártkötődés a másik fél iránti negatív vélekedésekkel társul, azaz ha a választók pártos alapon polarizálódnak, az elköteleződések torzítják a választók politikai tudását, felülírhatják a józan érveket, így kérdésessé teszik a választóközönség

³⁹ Érdemes felhívni a figyelmet arra, hogy nincs különösebb okunk azt feltételezni, hogy ez az összefüggés kizárólag az „egyszeri állampolgárookra” vonatkozik, és azokra nem, akiknek esetleg épp a korrupciós esetek feltárása vagy a korrupt személyek megbüntetése lenne a feladatuk.

elszámoltatásra való képességét. *Összefoglalva, H1: azt feltételezem, hogy a demokrácia minőségével negatív kapcsolatban áll a pártos polarizáció szintje.* A demokrácia minőségét a következő mutatókkal mérem: 1) a demokrácia minősége az intézmények szempontjából, 2) a politikai/emberi jogok szempontjából, és 3) a választók átlagos elégedettsége az adott ország demokratikus működésével, 4) a sajtószabadság mértékével és 5) a korrupció szintjével. Ez utóbbi három változó előnye, hogy az első kettővel szemben nem ordinális mérési szintű (és ráadásul a vizsgált országok körében nagyon kicsi szórást mutató) változók, hanem magas mérési szintűek és még a vizsgált európai demokráciák körében is viszonylag nagy szórásúak, tehát a két demokrácia indexnél (Freedom House és Polity IV) jóval finomabb mutatók.

A korrupciós index bevonása a demokrácia minőségét mérő mutatók körébe elsőre meglepetést kelthet, viszont a korrupciós mutatók nagyon erősen összefüggenek a demokrácia minőségével és egy ország demokratikus kultúrájával. (Gupta, Davoodi, & Alonso-Terme, 2002) a korrupció szintjét magyarázó eredményeik robusztusságának tesztelésekor a korrupció szintjét mérő változót a demokrácia minőségével helyettesítették.

Az országok demokratikus működésének minőségének két további jellemzőjét is vizsgálom, bár nem használom őket a demokrácia minőségének mérésére: a demokratikus tapasztalat hosszát és a választási részvétel arányát. A demokratikus tapasztalat hosszát gyakran kapcsolatba hozzák a demokrácia minőségével, esetenként a kettőt azonosítják is egymással (pl. Gupta et al., 2002), viszont, mivel az esetemben a kifejezetten a minőséget becsülő változók ugyanilyen könnyen összegyűjthetőek voltak, nem láttam indokoltnak a demokratikus évek *számával* becsülni a demokrácia *minőségét*. A demokratikus évek számát így a demokrácia minőségének becslése során kontrollváltozóként alkalmazom, azzal a feltételezéssel, hogy a demokratikus évek száma pozitívan függ össze a demokrácia minőségével. A választási részvételnek pedig kettős szerepet szánok: a demokrácia minőségére ható tényezők vizsgálatakor kontrollváltozóként fogom alkalmazni, viszont önállóan is vizsgálom a részvétel és a pártos polarizáció összefüggését.

8.1.2. VÁLASZTÁSI RÉSZVÉTEL

Bár a részvétel nagysága önmagában nem jelent jó demokratikus működést, és a túl intenzív részvétel elméletileg ugyanolyan súlyos problémákat okozhat, mint a részvétel hiánya (lásd pl. Hirschman, 1970) a politikai részvétel változásait kutatók túlnyomó része a demokratikus működésre nézve előnyösnek tartja a nagyobb mértékű választói részvételt, és ezzel szemben aggasztó jelnek az alacsony részvételt, a választók politikai döntések iránti közönyét. Anélkül, hogy ennek a vitának a részleteibe belebonyolódnék, és hogy az összefüggést minden körülmények között, univerzálisan érvényesnek tartanám, elfogadom, hogy van valamilyen pozitív kapcsolat a részvétel nagysága és a demokratikus működés minősége között – az itt vizsgált demokrácia-változók esetében például a korrelációs együtthatók gyenge-közepes, és jobbra szignifikáns összefüggéseket mutatnak (kivéve a Polity IV indexét).

Ha a politikai részvétel és a pártos elfogultság/polarizáció közötti összefüggést vizsgáljuk, azt találjuk, hogy a meglévő szakirodalmi eredmények és feltételezések alapján nem egyértelmű az összefüggés megléte és iránya. A pártosság és a mobilizálhatóság összefüggése a választói viselkedés kutatásának legkorábbi ismert összefüggései közé tartozik (Almond & Verba, 1989; Campbell et al., 1960), és az erős pártos kötődések illetve a polarizált környezet az utóbbi évek kutatásainak egy része szerint is élénkíti a választókat és növeli a választási részvételt (Abramowitz & Saunders, 2008; Dalton & Weldon, 2007, p. 180; Hetherington, 2008). Érveik szerint az adott politikai oldal intenzív támogatása (és esetleg az ellentétes politikai oldallal szembeni intenzív ellenérzések) mobilizálják a választókat, és motivációt nyújtanak a részvételre. A disszertáció egyéni adatokat elemző fejezetében a modellek szintén konzisztensen azt mutatták, hogy a politikai érdeklődés és a politikai elfogultság pozitívan függnek össze egymással.

Mások viszont ezzel szemben a polarizált politika kiábrándító jellegét hangsúlyozzák, és a választói részvételi kedv csökkenését, a politikai érdeklődés hanyatlását hozzák a polarizációval összefüggésbe (Ansolabehere, Iyengar, & Simon, 1999; Fiorina et al., 2008). Az eredmények szerint a részvétel csökkenésében kulcsszerepet játszik, ha a szembenálló oldalak erős negatív kampányt folytatnak egymás ellen. Eszerint, bár egyéni szinten az elköteleződés általában magasabb részvételhez vezethet, egy olyan

környezetben, ahol az erős elköteleződések miatt a közösség megosztottá válik, éppen hogy alacsonyabb részvételre számíthatunk.

Úgy vélem, hogy ez az érdekes ellentmondás megérdemli, hogy a választói részvétel nagyságát ne tekintsük egyszerűen egy, a demokratikus működés minőségét jellemző (még kevésbé annak helyettesítésére használható) változónak, még akkor sem, ha a kettő között van valamilyen pozitív kapcsolat. Mivel ezzel a kérdéssel foglalkozik a pártosság/polarizáció irodalmának egy igen lényeges szelete, érdemesnek tartom egy részletesebb elemzésben is megvizsgálni a két változó összefüggését. Emiatt a választási részvétel és a polarizáció viszonyára vonatkozóan önállóan is megfogalmazok hipotézist: *H2: azt feltételezem, hogy a pártos polarizáció a szavazókat kiábrándító, a politikától eltávolító hatása miatt csökkenti a választói részvételt.* A pártos polarizáció és a politikai működés kapcsolatára vonatkozó hipotéziseket és a hozzájuk tartozó mérési eszközöket a 19. táblázat összegzi.

19. táblázat. A pártos polarizáció és a politikai rendszer működésére vonatkozó hipotézisek operacionalizálása és a mérési eszközök forrása.

<i>Hipotézisek</i>	<i>Mérési eszköz</i>	<i>Adatok és források</i>
<i>1. A pártos polarizáció negatívan hat a demokrácia minőségére</i>	Demokrácia indexek	Az intézmény-rendszer demokratikusságának szintje Polity IV demokrácia indexe (Center for Systemic Peace, 2014) (1-10; 10=teljesen demokratikus)
		A politikai jogok és emberi jogok érvényesülése Freedom House indexe (Freedom House, 2016) (1-7; 1=teljesen demokratikus)
	Választói elégedettség	A demokrácia működésével való átlagos választói elégedettség ESS (0-10; 10=teljesen elégedett)
	Sajtószabadság	Sajtószabadság-index Freedom House sajtószabadság-indexe (Freedom House, 2016) (országok helyezése a listán, 1=legsabadabb)
	Korrupció	Korrupció érzékelési index (CPI) Transparency International, országok helyezése a korrupciós listán (Transparency International, 2016) (1=legkevésbé korrupct)
<i>2. A pártos polarizáció csökkenti a részvételt</i>	Politikai részvétel	A választáson részt vevők aránya a lekérdezést megelőző legutóbbi választásokon CPDS (százalék)
<i>Kontrollváltozó</i>	Demokratikus tapasztalat	Demokratikus intézményi keretek között töltött évek száma 1945-től Polity IV adatai felhasználásával, saját számítás (Center for Systemic Peace, 2014)

8.2. Kétváltozós elemzés

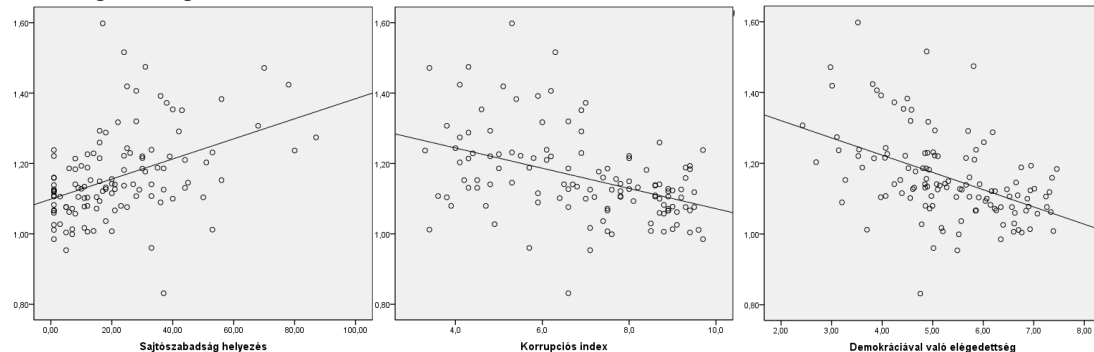
A politikai működésre vonatkozó változók és a politikai polarizáció korrelációs kapcsolatait a 20. és 21. táblázatok, valamint – a magas mérési szintű mutatók összefüggéseit ábrázolva – a 14. ábra mutatja. A 20. táblázat szerint a 122 ország- esetet egy mintaként kezelve azt láthatjuk, hogy csaknem minden változó a feltételezett irányú, szignifikáns kapcsolatban áll a pártos polarizációval.

20. táblázat. A demokratikus működést jellemző változók és a pártos polarizáció kapcsolata a 122 ország mintáján.

Pártos	Freedom House demokrácia index	Polity IV demokrácia indexe	TI korrupciós index	Demokráciával való átlagos elégedettség	Sajtószabadság (helyezés)	Hány év telt el 1946 óta demokratikus keretek között	Választási részvételi arány
Pearson Korr.	,260***	-,082	-,431***	-,469***	,429***	-,343**	-0,101
N	122	120	122	122	120	122	122

*** $p < 0,01$ ** $p < 0,05$ * $p < 0,1$. A standard hibák országonként klaszterezve.

14. ábra. A pártos polarizáció összefüggése (1) a sajtószabadság, (2) a korrupció és (3) a demokráciával való elégedettség mértékével.



Azaz, a polarizáltabb országokban jellemzően alacsonyabb a demokráciával való átlagos elégedettség, rosszabbak a sajtószabadság- és demokrácia mutatók, és elterjedtebb a korrupció, továbbá, a rövidebb demokratikus tapasztalattal bíró országok polarizáltabbak. A korrelációs együtthatók gyenge-közepes erősségű kapcsolatokat mutatnak.

Két változó esetében nincs szignifikáns összefüggés, az intézményi környezetet vizsgáló Polity IV demokrácia index és a választási részvételi arány esetében. A Polity IV indexe esetében a kapcsolat a feltételezettnek megfelelő irányú, de nem szignifikáns. A mérésenként végzett korrelációs vizsgálatok hasonló képet mutatnak, bár a mérésenkénti 20 körüli elemszám miatt kevesebb a szignifikáns összefüggés. Leszámítva a választási

részvétel korrelációs együtthatóit (melyek hatásának iránya változó, viszont többnyire nagyon gyenge kapcsolatot mutat, és egy esetben sem szignifikáns) csak egy olyan esetet találunk, amikor a kapcsolat iránya a feltételezethez képest ellentétes: ez a 2004-es hullám esetében a sajtószabadság és a pártos polarizáció közötti összefüggés, mely nem szignifikáns, de a feltételezettel ellentétben negatív irányú. Ezek az eredmények azt mutatják, hogy a demokrácia minőségének számos megközelítéssel való mérése esetén is fordított irányú összefüggést találunk a pártos polarizációs és a demokratikus működés minősége között.

21. táblázat. A demokratikus működést jellemző változók és a pártos polarizáció kapcsolata ESS hullámonként.

	ESS hullám	<i>Freedom House demokrácia index</i>	<i>Polity IV demokrácia index</i>	<i>TI korrupciós index</i>	<i>Demokráciával való átlagos elégedettség</i>	<i>Sajtószabadság (helyezés)</i>	<i>Hány év telt el 1946 óta demokratikus keretek között</i>	<i>Választási részvételi arány a lekérdezést megelőző választásokon</i>
Pártos polarizáció	2002	Korr. 0,23 N 18	-0,060 18	-0,460* 18	-0,277 18	0,678*** 17	-0,308 18	0,213 18
	2004	Korr. 0,436** N 21	-0,218 20	-0,201 21	-0,165 21	-0,146 20	-0,143 21	0,147 21
	2006	Korr. 0,122 N 18	-0,142 18	-0,343 18	-0,481** 18	0,291 18	-0,413 18	-0,12 18
	2008	Korr. 0,342 N 23	-0,138 23	-0,406* 23	-0,512** 23	0,423** 23	-0,279 23	-0,223 23
	2010	Korr. 0,089 N 20	-0,054 20	-0,620*** 20	-0,504** 20	0,631*** 20	-0,463** 20	-0,333 20
	2012	Korr. 0,328 N 22	-0,017 21	-0,501** 22	-0,601*** 22	0,404* 22	-0,467** 22	n.a.

***p<0,01 **p<0,05 *p<0,1. A standard hibák országoként klaszterezve.

Az eredmények konzisztensek, akár az intézményi jellemzők, akár a politikai- és emberi jogok vagy a sajtószabadság érvényesülését, akár a választók demokráciával való elégedettségét, akár a korrupció elterjedtségét tekintjük. Ezzel szemben a kétváltozós elemzés nem mutat semmilyen egyértelmű viszonyt a választási részvétel és a polarizáció között. Az egyértelmű összefüggés hiánya végső soron tükrözi a polarizáció és részvétel viszonyára vonatkozó kutatási eredmények közötti ellentmondásokat. Mindenesetre, a kétváltozós szinten egyértelmű igazolódott, hogy a pártos polarizáció és a demokrácia működésének a minősége között fordított irányú kapcsolat van, viszont nem jutottunk közelebb annak megválaszolásához, hogy a polarizáció hogyan hathat a demokratikus politika egy igen fontos elemére, a részvételre.

8.3. Többváltozós elemzés

A többváltozós elemzés során a pártos polarizáció hatását vizsgálom a demokrácia minőségére a szakirodalom által megfogalmazott kontrollváltozók bevonása mellett. A jó demokratikus működés meghatározói között a szerzők többsége *kulturális, intézményi és gazdasági* okokat is vizsgál. Ezt szem előtt tartva az elemzés a következő független változókat tartalmazza a pártos polarizáción kívül:

A gazdasági fejlettség. A demokrácia és a gazdasági működés minősége számos feltételezés szerint együtt jár, bár az, hogy ezek a vonások pontosan hogyan is függenek össze, a mai napig nem egyértelműen tisztázott. A témában kiterjedt kutatásokat végző Barro (1996, 1999) például a feltevés régi gyökereire utalva „arisztotelészi-lipset-i” hipotézisként hivatkozik arra a feltevésre, hogy a demokrácia létrejöttéhez bizonyos gazdasági fejlettség szükséges. A feltevést a legtöbb komparatív vizsgálat eredménye megerősíti (pl. Bollen & Jackman, 1985). Burkhart és Lewis-Beck (1994) több mint 2000 megfigyelést tartalmazó adatbázisuk elemzése alapján szintén azt találják, hogy a gazdasági fejlődés következménye a demokrácia minőségi javulása, viszont szerintük az összefüggés fordítva nem érvényes: a demokrácia szerintük nem okoz gazdasági sikereket.

Az ő eredményeikkel szemben számos más eredmény utal viszont a kettő közötti fordított kapcsolatra is, azaz, hogy a virágzó gazdaságnak fontos meghatározója a demokratikus intézményrendszer – azon belül is főként a kiszámítható, pártatlan jogi intézményrendszer, a magántulajdon és egyéb alapvető jogok védelme (Acemoglu & Robinson, 2012, 2005). Acemoglu és Robinson munkái szerint az inkluzív politikai és gazdasági intézmények léte ugyanúgy összefüggésben áll egymással és egymás létét erősíti, mint ahogy egymást erősítik a kizsákmányoló politikai és kizsákmányoló gazdasági intézmények. A szerzők e két scenárióra mint a politikai és gazdasági intézmények „ördögi körére” és „angyali körére” hivatkoznak. Mindenesetre, a demokrácia és a gazdasági teljesítmény összefüggése a közgazdaságtan és a politikatudomány leggyakrabban vitatott kérdései közé tartozik, és ez a vita vélhetően a következő években sem jut majd nyugvópontra. Mivel a kutatási kérdésem a pártos polarizáció és a demokrácia viszonyára irányul, nem pedig a demokrácia minősége és a

gazdasági fejlettség összefüggésére, így a gazdasági fejlettséget kontrollváltozóként szerepeltetem a modellben, anélkül, hogy a demokratikus működés és a gazdasági teljesítmény összefüggéseinek részleteiben elmélyednék.

Protestantizmus. A kulturális meghatározók között gyakran vizsgálják a vallás és a gyarmati múlt (vagy kifejezetten a brit gyarmati múlt) hatását (Barro, 1999; Bollen & Jackman, 1985; Clague, Gleason, & Knack, 2001), és általában pozitív kapcsolatot találnak e változók és a demokrácia minősége között. Mivel a gyarmati múlt utóbbi vizsgálata az európai országok mintáján nem releváns, itt csak a vallás szerepével tudunk foglalkozni. Barro (1999), Bollen és Jackman (1985, p. 31) a demokrácia kulturális meghatározói között vizsgálják Max Weber, Schumpeter majd őket követően sok más kutató feltevését is, miszerint a protestantizmus – főként az egyéni felelősségre helyezett hangsúlya miatt – olyan kulturális háttérrel nyújt, ami mind a kapitalizmus, mind a demokrácia kialakulását és működését segíti. Az eredményeik határozottan megerősítik ezt a nézetet, azt találják, hogy ha egy adott országban magas a protestánsok aránya, az empirikusan igazolhatóan jobb demokratikus működéshez vezet. Azt, hogy egy országban domináns-e a „protestáns etika”, az ESS negyedik (tehát az összes hullám közül a középső) hullámának vallási hovatartozás változója szerint döntöttem el (amely országok ebben nem vettek részt, azok esetében pedig az alapján a hullám alapján, amelyikben részt vettek). Protestáns országnak jelöltem dummy változóval azokat az országokat, amelyekben a megkérdezettek több mint harmada, vagy a vallási hovatartozást megjelölni tudók több mint fele protestáns vallásúnak tartotta magát.

Demokratikus tapasztalat. A demokrácia működése, ahogy a fejezet elején is bemutattam, függ attól is, hogy mennyire régiek az adott ország demokratikus hagyományai. Ez egyrészt az intézményrendszer működőképességét is mutatja, másrészt egyfajta helyettesítő változója lehet a demokratikus állampolgári kultúra (Almond & Verba, 1989) erősségének is. A hosszabb demokratikus tapasztalat feltételezhetően demokratikusabb működési móddal jár együtt.

Választási részvétel. Bár a fejezet korábbi részében kifejtettek szerint a magas választási részvételt nem tekintem a jó demokratikus működés szinonimájának, elfogadom, hogy a kettő között van kapcsolat, és hogy a magas részvétel alapvetően jó demokratikus működésre utal, míg a nagyon alacsony a demokrácia szempontjából

részvétel fenyegetést jelenthet, jövőbeli kihívásokat jelezhet előre. Ezért a legutóbbi választások választási részvételének mértékére is kontrollálok a modellekben.

8.3.1. A FÜGGŐ VÁLTOZÓ ÉS A MODELLEK

A többváltozós elemzés során a függő változót főkomponens elemzéssel hozom létre, melyhez az első részben bemutatott demokrácia indexeket, a demokráciával való választói elégedettséget, a korrupciós indexet és a sajtószabadság indexet használom fel. Mivel a Freedom House és a Polity IV demokrácia indexei az európai mintán kis szóródást mutatnak, és meglehetősen durva mérőszámok, a becsléseket úgy is elvégzem, hogy a főkomponens elemzésbe csak a másik három, magas mérési szintű mérőszámot vonom be. A főkomponens elemzéshez a változókat úgy alakítottam át, hogy minden esetben a magasabb értékek mutassanak jobb demokratikus teljesítményt, tehát a Freedom House demokrácia indexének és a sajtószabadság indexnek megfordítottam a skálázását.

A függő változó két változatát a továbbiakban Demokrácia(3) és Demokrácia(5) elnevezéssel jelölöm, a számok a bennük részt vevő változók számára utalnak. A Demokrácia(3) mutató a három input változóban rejlő információ több mint 80 százalékát tartalmazza, míg a Demokrácia(5) változó esetében az információvesztés – a várakozásokkal összhangban – nagyobb, így ez az arány csak mintegy 59%. A Polity IV demokrácia indexe az a változó, ami a legkevesebb közös vonást mutatja az összes többivel. Az elemzésből kizártam három kiugró értéket, a 2007-es magyar, a 2009-es szlovén és a 2013-as litván adatokat.

Az OLS regressziók becsléseit a 22. táblázat mutatja. A legtöbb magyarázó változót tartalmazó modellek a következőképp épülnek fel:

$$\begin{aligned} \text{Demokrácia minősége} = & \beta_0 + \beta_1 \text{Pártos polarizáció}_i + \beta_2 \text{Demokratikus évek száma}_i + \beta_3 \text{Egy} \\ & \text{főre jutó GDP}_i + \beta_4 \text{Protestáns ország}_i + \beta_5 \text{Pártosság}_i + \beta_6 \text{Választási részvétel}_i + \sum \beta_7 \text{Év}_i \\ & + \varepsilon_i \end{aligned}$$

Az első dolog, ami szembeötlő, hogy a kulcsváltozó, a pártos polarizáció hatása minden modellváltozat szerint meglehetősen magas megbízhatósági szinten szignifikáns, és a feltételezettnek megfelelően negatív irányú. Ezen nem változtat, hogy

- 1) függő változóként mind az öt bemutatott demokrácia-minőség változó, vagy csak a három, magas mérési szintű változó főkomponensét szerepeltetjük,
- 2) bevonjuk-e dummy változókként a lekérdezés évét

3) milyen hibátag-korrekciós módszert alkalmazunk (HC3 módszert vagy országonként klaszterezett robusztus standard hibákat).

Minden modell igen erős magyarázó erejű, a demokrácia minősége varianciájának 73-80%-át magyarázzák, ami csökkenti annak valószínűségét, hogy a modelltől esetleg fontos magyarázó változókat hagytam ki, és hogy az itt látható összefüggéseket valamely nem vizsgált harmadik változó okozza. A multikollinearitás a modellekben tolerálható mértékű, bár az egy főre jutó GDP és a demokratikus évek száma VIF értékei viszonylag magasak. Az egy főre jutó GDP és a demokratikus évek száma viszonylag erősen összefügg, ez jól látható abból is, hogy a demokratikus évek számának a kizárása semmilyen érdemleges hatással nem jár a 3. modell R^2 értékére, és a benne maradó szubsztantív magyarázó változók hatásának nagyságára vagy szignifikancia szintjére. Ugyanezt az összefüggést tovább vizsgálva, de egy más szemszögből nézve igen érdekes eredmény, hogy ezek szerint *a demokratikus évek számának a demokrácia minőségére nézve nincs önálló hatása*, ez a változó csak akkor válik szignifikánssá, ha a gazdasági teljesítményt mutató, egy főre jutó GDP változót kihagyjuk a modelltől, a szerepeltetése nem ad hozzá a modellhez, és nem változtat a kimutatott összefüggéseken sem.

A többi magyarázó változó ezzel szemben a feltételezettnek megfelelő, és többnyire szignifikáns hatással van a demokrácia minőségére: a gazdasági teljesítmény hatása egyértelműen pozitív, a protestáns többség hatása szintén. A választási részvétel szintén a várakozásoknak megfelelő pozitív kapcsolatban áll a demokrácia minőségével, viszont a kapcsolat a modellváltozatok csak egy kisebb hányadában szignifikáns.

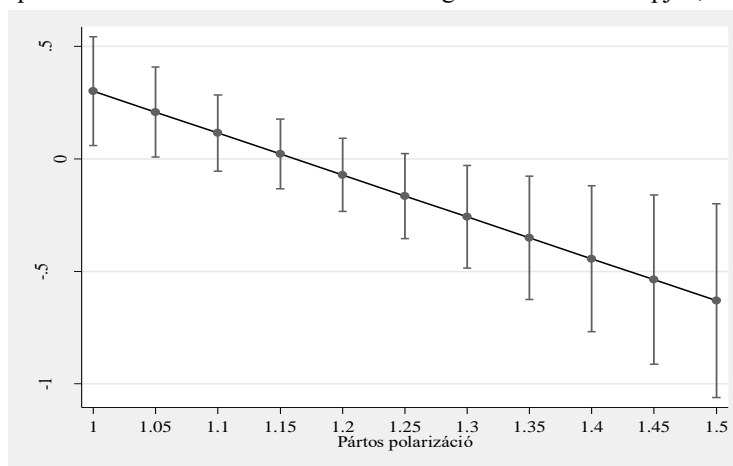
A pártos polarizáció hatását a demokrácia minőségére a 15. ábra szemlélteti. Ahogy a korrelációs kapcsolatokról is következtetni lehetett, a modell becslése a közepesen és kevésbé polarizáltabb országokra pontosabb, a nagyon erősen polarizált országok esetében a hibahatárok nagyobb tartományt fednek le.

22. táblázat. A demokrácia minőségét becsülő többváltozós modellek.

	1. modell	2. modell	3. modell	4. modell	5. modell	6. modell	7. modell
	<i>OLS becslés, HC3 robusztus standard hibákkal</i>	<i>OLS becslés, országonként t klaszterezett st. hibákkal</i>	<i>OLS becslés, országonként t klaszterezett st. hibákkal</i>	<i>OLS becslés, HC3 robusztus standard hibákkal</i>	<i>OLS becslés, HC3 robusztus standard hibákkal</i>	<i>OLS becslés, országonként t klaszterezett st. hibákkal</i>	<i>OLS becslés, országonként t klaszterezett st. hibákkal</i>
	Függő változó: Demokrácia(3)			Függő változó: Demokrácia(5)			
Pártos polarizáció	-1,967*** (-0,524)	-1,967*** (0,612)	-1,862*** (0,599)	-1,697*** (-0,490)	-1,531** (0,592)	-1,697** (0,694)	-1,531** (0,709)
<i>Demokratikus évek</i>	-0,001 (-0,005)	-0,001 (0,01)		-,004 (-0,587)	-0,002 (0,006)	-0,004 (0,012)	-0,002 (0,012)
<i>GDP/fő</i>	0,018*** (-0,003)	0,018** (0,007)	0,018*** (0,004)	,019*** (-0,006)	0,019*** (0,004)	0,02** (0,009)	0,019** (0,009)
<i>Protestáns ország</i>	0,474*** (-0,113)	0,474** (0,23)	0,473** (0,215)	,448*** (-0,004)	0,448*** (0,123)	0,448* (0,24)	0,448* (0,239)
<i>Választási részvétel</i>	0,008** (-0,004)	0,008 (0,006)	0,007 (0,006)	,007* (-0,121)	0,006 (0,004)	0,007 (0,006)	0,006 (0,006)
2005			0,067 (0,098)		0,108 (0,134)		0,108 (0,086)
2007			-0,053 (0,095)		0,042 (0,154)		0,042 (0,106)
2009			-0,052 (0,108)		-0,126 (0,18)		-0,126 (0,153)
2011			-0,217 (0,134)		-0,124 (0,173)		-0,124 (0,148)
2013			-0,004 (0,122)		-0,017 (0,175)		-0,017 (0,161)
<i>Konstans</i>	-0,244 (-0,765)	-0,244 (0,929)	-0,261 (0,872)	-0,490 (-0,004)	-0,591 (0,846)	-0,49 (1,043)	-0,591 (1,064)
R²	0,79	0,79	0,8	0,73	0,73	0,73	0,73
N	117	117	117	115	115	115	115

***p<0,01 **p<0,05 *p<0,1. Minden számítás esetében: Prob >F=0,000.

15. ábra. A pártos polarizáció hatása a demokrácia minőségére a 3. modell alapján, 95%-os hibahatárral.



A pártos polarizáció politikai rendszerre gyakorolt lehetséges hatásai közül az első hipotézis a demokrácia minőségére vonatkozott, ezzel kapcsolatban mind a kétváltozós, mind a többváltozós elemzés eredményei alátámasztják a feltételezéseket. A második feltevés a pártos polarizáció és a választási részvétel viszonyára vonatkozott, és etéren a kétváltozós elemzés semmilyen érdemleges kapcsolatot nem mutatott ki. A politikai hatásokat vizsgáló fejezetet egy erre a hipotézisre választ kereső többváltozós elemzéssel zárom.

8.3.2. A PÁRTOS POLARIZÁCIÓ HATÁSA A VÁLASZTÁSI RÉSZVÉTELRE

Az elemzés függő változója (a 23. táblázat 6. modelljét kivéve) nem a lekérdezést megelőző utolsó választásokon mért választási részvétel, mivel a modell oksági logikája szerint a lekérdezéshez legközelebb eső, sőt lehetőség szerint azt követő választási eredményeket kellene vizsgálni. Ezért azt a megoldást alkalmaztam, hogy két évet hozzáadtam minden ESS lekérdezés évéhez, és azokat a választásokat vettem alapul az elemzésben, amelyek ezekben a két évvel későbbi időpontban a legutóbbi választások voltak az adott országban. Ezzel a módszerrel a lekérdezéshez időben átlagosan közelebbi, és sok esetben azt követő választások részvételi adatait tartalmazza a függő változó.⁴⁰

A kontrollváltozók körét Blais (2006) munkája alapján határoztam meg, aki elemzően és számos kritikai megjegyzéssel élve foglalta össze a választási részvétel nagyságát becsülő irodalom legfontosabb eredményeit, feltételezéseit. Blais egyik fő megállapítása, hogy a szakirodalom konzisztens eredményekkel bír arra nézve, hogy 1) a gazdagabb országokban nagyobb a részvétel, mint a szegényekben, 2) a kisebb országokban nagyobb a részvétel, mint a nagyobbakban, 3) a szorosabb választásokon nagyobb a részvétel, mint ahol kevésbé szoros végeredmény várható, és 4) a kötelező szavazás szintén növeli a részvételt.

⁴⁰ Egy modellváltozatot (6. modell) elkészítettem a lekérdezést megelőző utolsó választások eredményeire is, mivel a 2013-as adatbázis esetében a fenti módszerrel létrehozott változóra a felhasznált adatbázis még nem tartalmazott értékeket, így a lekérdezésekhez közelebbi adatokban nagyobb az adathiány. Az eredmények a két esetben igen hasonlóak.

Ezek az eredmények viszont Blais (2006) szerint nagyon sok kérdést fel is vetnek, mivel az oksági mechanizmus több esetben messze nem világos, illetve a 3. és 4. pont esetében nehéz pontosan meghatározni, hogy milyen részletek is számítanak igazán részvétel-növelőnek, ami a mérhetőséget is nagyban befolyásolja. (Pl. a kötelező szavazásnál egy ilyen fontos részletkérdés, hogy mekkora a büntetés az elmulasztása esetén, és mennyire kényszerítik ki a szabály betartását; a végeredmény szorossága kapcsán pedig felvetődik a kérdés, hogy ez hogyan mérhető arányos rendszerekben, és hogy pártok, pártszövetségek vagy potenciálisan megköthető koalíciók között értelmezzük-e a szoros eredményt.)

Európai mintákon az eredmények szintén konzisztensek arra nézve, hogy az arányos és többpárti rendszerekben nagyobb a részvétel, bár az eredmények viszonylag gyenge hatásról árulkodnak. Tehát a rendszer aránytalanságával némileg csökkenő, míg a pártok számának emelkedésével növekvő részvételre számíthatunk.

Mivel a mintámban csak európai országok szerepelnek, azokat a változókat is érdemesnek tartottam a pártos polarizáció hatásának becslése során bevonni, amelyek a világ más országaiban nem mutattak a részvétellel szignifikáns összefüggést. Az adatok elérhetősége és ezen megfontolások alapján a következő változókat szerepeltetem kontrollváltozóként az elemzésben:

Az országok nagysága. Az országok nagyságán itt nem a földrajzi kiterjedést, hanem a népességszámot értem. A népességszám a feltételezések szerint negatívan függ össze a választási részvétellel.

A kötelező szavazás. Bár a kötelező szavazás, ahogy fentebb is említettem, különböző mértékű kötöttséget jelenthet az ilyen szabályokkal bíró országokon belül az alapján, hogy milyen szankciókkal jár a nem szavazás, és hogy kiszabják-e egyáltalán ezeket a büntetéseket a nem szavazókra, a „kötelező szavazás” intézmény meglétét vagy hiányát egy dummy változóval mértem. Európában valamilyen formában kötelező a szavazás Luxemburgban, Belgiumban, Cipruson és Görögországban (Birch, 2013).

Gazdasági fejlettség. A gazdasági fejlettség feltételezhetően magasabb választási részvételi arányokkal jár együtt. A gazdasági fejlettséget az egy főre jutó GDP-vel mérem.

A pártok száma. A többpárti politikai verseny az európai kontextusban Jackman (Jackman, 1987) kutatásai szerint a választási kedvet csökkentő, míg az arányosság a

választási részvételt pozitívan befolyásoló tényezők egyike volt. A pártok számát a Laakso-Taagepera (1979) féle „pártok effektív száma” mutatóval mérem.

Arányosság. A választási rendszer arányosságát egy bevett aránytalansági mutatóval, a Gallagher-indexszel mérem.

Lekérdezés éve. A lekérdezés évének dummy változóját kontrollváltozóként szerepeltetem a modellekben.

Az eredményeket a 23. táblázat foglalja össze. A modellváltozatokban konzisztensen nincs hatása a lekérdezési év dummyknak, az adott ország népességszámának és a többpárti pártversenynek, azaz a pártok effektív számának, így ezek nélkül a változók nélkül is megbecsültem a modelleket. Az elhagyásuk sem a többi változó szignifikancia szintjeit, sem a modellek magyarázóerejét nem érintette érdemben. A modellekben nincs zavaró multikollinearitás, különösen akkor nem, ha kihagyjuk az irrelevánsnak bizonyult magyarázó változókat. A többi kontrollváltozó hatása tankönyvszerű: a gazdagabb országokban, az arányosabb rendszerekben, és azokon a helyeken, ahol kötelező szavazni, magasabb a részvétel.

23. táblázat. A pártos polarizáció és egyéb magyarázó változók hatása a választási részvételre.

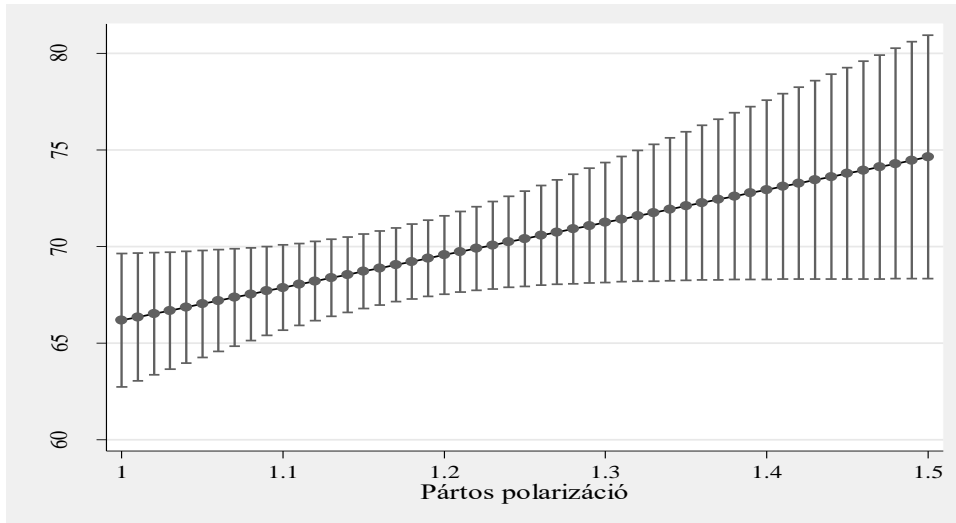
	1. modell	2. modell	3. modell	4. modell	5. modell	6. modell ^b
<i>OLS becslések HC3 korrekcióval, függő változó: Választási részvétel</i>						
Pártos polarizáció	21,149*	20,562*	18,638**	18,461**	17,57^a	15,485*
	(11,35)	(10,992)	(9,18)	(9,3)	(10,647)	(8,367)
<i>GDP/fő</i>	0,138***	0,14***	0,139***	0,136***	0,142***	0,135***
	(0,035)	(0,034)	(0,033)	(0,034)	(0,033)	(0,033)
<i>Kötelező szavazás</i>	16,098***	15,639***	15,964***	16,517***	16,657***	17,652***
	(3,637)	(3,677)	(3,457)	(3,474)	(3,642)	(2,854)
<i>Választási aránytalanság</i>	-0,861***	-0,729***	-0,733***	-0,859***	-0,852***	-0,804***
	(0,189)	(0,173)	(0,173)	(0,188)	(0,189)	(0,192)
<i>Pártok effektív száma</i>	0,359	0,256			0,108	0,021
	(0,719)	(0,726)			(0,653)	(0,613)
<i>Népességszám</i>	0			0	0	0
	(0)			(0)	(0)	(0)
2005	0,396	0,418	0,434	0,419		
	(3,36)	(3,392)	(3,369)	(3,343)		
2007	-1,267	-1,047	-1,049	-1,257		
	(3,596)	(3,568)	(3,549)	(3,585)		
2009	-3,364	-3,292	-3,238	-3,285		
	(3,502)	(3,484)	(3,461)	(3,478)		
2011	-4,01	-3,997	-3,776	-3,704		
	(3,659)	(3,673)	(3,596)	(3,589)		
<i>Konstans</i>	31,569*	32,728*	36,303***	36,568***	34,64**	38,253***
	(17,592)	(16,978)	(12,63)	(12,932)	(15,928)	(13,452)
<i>R²</i>	0,51	0,51	0,51	0,51	0,5	0,51
<i>N</i>	100	100	100	100	100	117

***p<0,01 **p<0,05 *p<0,1. Minden számítás esetében: Prob >F=0,000.

^a p=0,102^b A modell függő változója a lekérdezést megelőző választásokon mért részvétel.

A kulcsváltozó, a pártos polarizáció hatása viszonylag erős, a modelleken keresztül konzisztensen szignifikáns (vagy épp a szignifikancia szint határán áll), viszont a feltételezettel szemben a hatása pozitív. Ez az eredmény a polarizáció kiábrándító, az embereket a politikától elfordító hatását feltételező hipotézist egyértelműen cáfolja. A pártos polarizáció választási részvételre gyakorolt hatását a 16. ábra mutatja. Az ábrán jól látható, hogy a pártos polarizáció hatása a választási részvételre (hasonlóan ahhoz a hatáshoz, mint amit a fejezet első felében a polarizációnak a demokrácia minőségére gyakorolt hatása esetében láthattunk) azokban az esetekben becsülhető pontosabban, amikor a polarizáltság nem túlzottan erős, hanem gyenge vagy közepesen erős mértékű.

16. ábra. A pártos polarizáció hatása a választási részvételre. A modell független változóként a pártos polarizációt, a választási aránytalanságot, a kötelező szavazást és az ország gazdasági teljesítményét (GDP/fő) tartalmazza. $R^2=0,49$; $N=117$; $\text{Prob} > F = 0,000$.



Az eredmények szerint minél megosztottabb pártos értelemben egy ország, annál magasabb a választási részvétel, ha a leggyakrabban használt kontrollváltozók hatását figyelembe vesszük. A fenti változókra kontrollálva, egy nem polarizált (1-es pártos polarizációs értékű) és egy erősen polarizált (1,3-as pártos polarizációs értékű) ország között a választási részvételben mintegy 5-6%-os különbséget okoz átlagosan a polarizáltságuk különbsége. Az eredmény tehát nem csak statisztikailag szignifikáns, hanem valóban számottevő.

8.3.3. ÖSSZEGZÉS

A fejezet eredményeit összefoglalva elmondható, hogy a pártos polarizáció és a demokratikus működés összefüggése egyértelműen fordított irányú: minél nagyobb a politikai táborok közötti értékelésbeli különbség a politikai valóságra nézve, annál rosszabb a demokrácia minősége az adott országban. Az erre vonatkozó feltevés a kétváltozós kapcsolatokat vizsgálva egyértelműen igazolódott igaz, mivel konzisztensen fordított irányú kapcsolatokat találtunk a demokrácia változatos minőségi jellemzői között, a demokráciával való állampolgári elégedettségtől kezdve az emberi és politikai jogok és a sajtószabadság érvényesülésén keresztül a korrupció érzékelt nagyságáig.

A többváltozós elemzés viszont, ha lehet, még kevesebb kételyt hagyhatott arra nézve, hogy a pártos polarizáció negatívan hat a demokrácia működésére, mivel a változatos statisztikai megoldásokkal kivitelezett, több féle kontrollváltozó csoporttal becsült, és minden esetben igen erős magyarázóerejű modellek konzisztensen a feltételezett irányú kapcsolatot mutatták a két jelenség között. A modellek által mutatott hatások ráadásul magas megbízhatósági szinten szignifikánsak és volumenükben jelentősek.

Ezekhez az eredményekhez képest némileg zavarba ejtő, hogy a választási részvételre vonatkozóan határozott igazolást találtam arra nézve, hogy *a polarizáció növeli a részvételt*. Ez az eredmény ellentétes az itt megfogalmazott hipotézissel, viszont a szakirodalom több korábbi feltételezésének és eredményének megfelel, és ezeken felül összhangban áll a disszertációm egyéni szintű meghatározókat vizsgáló fejezetében foglaltakkal. A politikai táborok közötti éles megosztottságok nem kiábrándítják, hanem ezek szerint részvételre ösztönzik a választókat. Eszerint, ha a választási részvétel és a demokrácia minősége között pozitív kapcsolatot képzelünk el, *a pártos polarizációnak van olyan hatása, ami segíti a demokratikus működést*, még akkor is, ha összességében a demokrácia minőségére gyakorolt hatása ezzel szemben egyértelműen negatív. Ez az eredmény összefüggésbe hozható az egyéni szinten talált hatásokkal, azaz, hogy a pártosabb egyének jobban érdeklődnek a politika iránt. Ez az eredmény nagy mértékben árnyalja a pártos polarizáció demokratikus működésre gyakorolt negatív hatásairól szóló eredményeket. Azt mutatja, hogy van empirikus alapja és bizonyos részigazsága annak a feltevésnek is, hogy a pártosság/polarizáció előnyös a demokratikus működés szempontjából, még akkor is ha, *összességében* a pártos polarizáció demokráciára gyakorolt hatása negatív.

9. A PÁRTOS POLARIZÁCIÓ ÉS A GAZDASÁGI TELJESÍTMÉNY ÖSSZEFÜGGÉSE

A gazdasági teljesítmény és a polarizáció összefüggése igen sokrétű lehet, és többféle plauzibilis magyarázat is létezik a kettő közötti kapcsolatra. Bár elvétve találunk olyan eredményeket, amelyekből következtethetnénk arra, hogy a polarizációnak lehetnek pozitív hatásai a kormányzati működésre, és ezen keresztül vagy ezen belül a gazdasági működésre is (Brown et al., 2011; Levendusky, 2010; Spoon & Klüver, 2015), a „szkeptikus álláspont” képviselői többségben vannak. A domináns, szkeptikusabb érvelést elfogadva *azt feltételezem, hogy a pártos polarizáció gyengébb gazdasági teljesítménnyel áll összefüggésben.*

A magyarázat felvezetését rendhagyó módon az alternatív hipotézis bemutatásával kezdem, mivel ez bizonyos értelemben az egyszerűbb magyarázat, amivel a sztenderd, közgazdasági szemléletű megközelítés magyarázza a polarizáció és a gazdasági teljesítmény viszonyát. E racionális megközelítés során a választók ideológiai preferenciáinak eloszlásából vonhatunk le következtetéseket. Ha a választók ideológiai preferenciái nem normál, hanem U alakú (de legalábbis a normálnál jóval lapultabb) eloszlásúak, akkor az egyes választói csoportok nagyon eltérően gondolkodnak arról, hogy mi lenne a kívánatos cél, amit egy kormánynak el kellene érnie, illetve milyen módon kellene azt elérnie.

Tehát, ha egy társadalomban nagy különbségek vannak a politikai értékek, preferenciák, vélemények között, akkor nehéz a választók nagy részét kielégítő kormányzást folytatni, mert nagyon eltérő eredményeket tartanak ideálisnak. Downs (1990) elmélete szerint az ilyen helyzet egyértelműen nehezíti a hatékony működést. Szerinte a normál eloszlású preferenciák járulnak hozzá leginkább a hatékony demokratikus működéshez, míg nem normál preferencia eloszlás esetében a demokrácia hatékonysága romlik. Enyhébb esetekben Downs feltételezése szerint a polarizáció „csupán” közpolitikailag instabil és hatékonytalan kormányzást eredményez, hiszen a közpolitikai megoldások folyton a két szélsőség között ingadoznak, de ez Downs szemében még egy enyhébb lehetséges következmény: súlyosan polarizált rendszerekben ugyanis, ahol a választói preferenciák eloszlása nem csak lapultabb a normálhoz képest, hanem U alakú, az olyan szélsőséges kimenetek is valószínűbbé válnak, mint például

egy polgárháború (1990, pp. 1003–1004). A megosztottság és a lassú növekedés azért járhatnak együtt eszerint az érvelés szerint, mert nagy a „policy volatilitás”, azaz az egymást váltó kormányok gyakran a korábbiaktól nagyon eltérő intézkedéseket vezetnek be. Így a változó irányú közpolitikai reformötletek csökkentik a kormányzás hatékonyságát, mivel a reformok és átszervezések mindig tetemes mennyiségű tranzakciós költséggel járnak, a gazdasági szereplők számára pedig az ország nem tud kiszámítható gazdasági környezetet teremteni (Frye, 2002, pp. 309–310). Ezt az elméletet teljes mértékben alátámasztják Frye empirikus eredményei (2002, 2010), aki a posztkommunista térséget vizsgálva arra jutott, hogy a választóközönség politikai preferenciái minél inkább leírhatóak egy kommunista utódpart és egy antikommunista part kétosztatú versenyeként, annál lassabb a gazdasági növekedés. Eredményei alapján Frye a politikai polarizáltságot a növekedés egyik meghatározó hátráltató tényezőjének tekinti.

A második (pártidentitás-alapú) megközelítés nem a választói preferenciákat feltételezi adottnak, hanem a politikai elköteleződéseket, a párt- vagy politikai tábor-identitást, és az ezekből fakadó elfogultságokat. A választók (köz)politikai preferenciáit tehát nem tartja alapértelmezettnek, hanem ezekből a politikai elköteleződésekből származtatja. Bár a párthovatartozás véleményformáló hatása régről ismert jelenség, mégis az utóbbi évtized kutatásai világítottak rá jobban, hogy a pártos elköteleződések a politikai tényérzékelésben és a politikai véleményalkotás terén is jelentős különbséget hoznak létre a különböző táborokhoz tartozó választók gondolkodásában (pl. Achen & Bartels, 2016; Anduiza et al., 2013; Bafumi & Shapiro, 2009; Broockman & Butler, 2014; Druckman et al., 2013; Jacobson, 2010; Jacoby, 1988; Shani, 2006; Shapiro & Bloch-Elkon, 2008). Ennek az irányzatnak a kiinduló feltevései élesen szemben állnak a fentebb ismertetett racionális elmélet feltevéseivel, hiszen a racionális megközelítés a közpolitikai preferenciákat tekinti oknak, a pártpreferenciát pedig okságnak, míg a pártidentitás-alapú érvelés fordítva. Viszont ezt a perspektívát elfogadva a racionális érvelés eredményével végső soron megegyező következtetésre juthatunk a polarizáció várható hatásait illetően.

Ugyanis, ha valahol erős a választók pártos elfogultsága, az azt jelenti, hogy a tényeket egy erős pártos szűrőn keresztül érzékelik, és az információt szintén erős pártos „nyomás” alatt dolgozzák fel. Az erős pártos polarizáció egyértelműen rontja az

állampolgárok tény-érzékelésre, minőségi véleményformálásra és érveken nyugvó vitára való képességeit (Anduiza et al., 2013; Blais et al., 2010; Shani, 2006; Shapiro & Bloch-Elkon, 2008). Emiatt az feltételezhető, hogy a polarizáltabb rendszerek kevésbé képesek hatékonyan elszámoltatni a kormányokat, mint a kevésbé polarizáltak. A „sziklaszilárd politikai lojalítások” ugyanis „képtelenné tehetik a választópolgárokat arra, hogy jobb teljesítményre ösztönözzék a kormányon levőket” (Tóka, 2005, p. 26) mivel az egyes pártok mögött álló elkötelezett, szilárd, és a versengő politikai oldallal szemben erős ellenérzéseket tápláló táborok nem motiválják kellőképpen a pártokat a jobb teljesítményre. Ugyanis, „ha a saját tábor szavazataira mindenképpen számíthat a kormány, a bizonytalanok aránya jelentéktelenre zsugorodik, míg a másik oldal szavazataiért folytatott küzdelem reménytelen, mi ösztönzi a kormányzó pártot választási ígéreteket betartására? Mi motiválja a hatékony és felelős, a közérdeknek megfelelő kormányzásra?” (Körösenyi, 2012, p. 301). Mivel egy politikailag elfogult közegben inkább a politikai elfogultságok legalább annyira döntenek egy kormány hatalmon maradásáról, mint a kormányzás minősége, az esetleges rosszabb kormányzati teljesítmény és rosszabb gazdasági mutatók esetében is nagyobb eséllyel hatalmon maradhat egy kormány, ha a támogatói nagyon elfogultak, és nem hajlandóak másik pártra szavazni. Ahogy Iyengar, Sood és Lelkes (2012, p. 428) fogalmazzák “a pártos torzítás a gazdasági körülmények értékelése terén ahhoz vezet, hogy a szavazók nem ismerik el, ha a másik oldal hivatali ideje alatt a gazdaság növekszik, viszont nem büntetik a saját oldaluk képviselőit, ha gyanús a gazdasági teljesítményük”. Ezek szerint feltételezhető, hogy a pártok iránt elfogult táborok, a politikailag polarizált választóközönség határozottan nem járulnak hozzá a demokratikus rendszerek kormányzati hatékonyságának növekedéséhez, mivel rontják a szavazók képességét a rossz teljesítményt nyújtó kormányok elszámoltatására.

Tehát, akár a választók preferenciáit tekintjük adottnak, és ezek következményének a pártválasztást, akár a pártidentitást tekintjük adottnak, és ebből származtatjuk a választói preferenciákat, a táborok közötti erős vélemény polarizáció mindkét érvelés szerint gyengébb gazdasági eredményekhez vezet. A dolgozatomban amellet foglalom állást, hogy a negatív hatásokért alapvetően nem az ideológiai különbségek, hanem a politikai táborok pártos elfogultsága a felelős.

Annak megállapítására, hogy melyik érvelés fogadható el inkább (ha érvényesül egyáltalán a polarizáció bármely típusa és a gazdasági hatékonyság között feltételezett összefüggés) a pártos és az ideológiai polarizációt is szerepeltetni fogom a többváltozós modellek független változói között. Mivel a pártos polarizáció mutatóiban megjelenő véleménykülönbségeknek nem ismerjük az eredetét, önmagában ennek a mutatónak a használata nem világítaná meg kellően, hogy melyik érvelés fogadható el inkább, viszont az ideológiai polarizáció beemelésével kontrollálhatunk a választói preferenciák különbözőségének mértékére. Természetesen a két jelenség egyszerre is jelentkezhet, de ez messze nem szükségszerű: ezt mutatja, hogy a pártos polarizáció és az ideológiai polarizáció mutatói egymással csak gyenge kapcsolatban állnak (lásd 5. táblázat).

A kérdés vizsgálatakor mindenesetre a fordított okság eshetőségét is figyelembe kell venni. A gazdasági hatékonyság és a polarizáltság között ugyanis úgy is lehet összefüggés, ha az oksági irány épp ellenkező: eszerint a gazdasági problémák, az ezekből eredő elégedetlenség és feszültségek is okozhatnak nagy véleménybeli különbségeket a társadalomban. Az is ésszerű magyarázat lenne ugyanis, hogy azokban az országokban, ahol a gazdasági helyzet kedvezőbb, eleve kisebbek a feszültségek, kisebb a pártkötődésekből fakadó politikai megosztottság. A kétféle érvelés akár egyszerre is teljesülhet, és a polarizáltság és a hatékonytalan gazdasági működés körkörös is hathat egymásra, akár valamely harmadik tényezőt keresztül is. A fordított oksági viszony valószínűségét mindenesetre igen nagymértékben csökkenti, hogy a pártos polarizáció okainak feltárása során a többváltozós modellekben a gazdasági teljesítmény jellemzően nem hatott szignifikánsan a polarizáció nagyságára.

A polarizáció lehetséges gazdasági hatásait először kétváltozós elemzéssel vizsgálom, majd az éves GDP növekedését becsülő többváltozós modellekkel vizsgálom, melyekben a pártos polarizáció a magyarázó változók között szerepel. Azt feltételezem, hogy számos tényezőre kontrollálva is, a pártos polarizáció erősödése mellett alacsonyabb gazdasági növekedés várható. A kétváltozós elemzésben a gazdasági növekedés mellett más gazdasági mutatókat is felhasználok az elemzés során, mint az egy főre jutó GDP, az infláció, a költségvetés egyensúlya, a hosszú lejáratú államkötvények kamatszintje és a

munkanélküliség. Ezek a mutatók a többváltozós modellekben is szerepelnek, mint kontrollváltozók.

9.1. Kétfváltozós elemzés

Először kétfváltozós elemzéssel, az országok szintjén végzett korreláció számítással elemzem a pártos polarizáció és a gazdasági teljesítmény közötti kapcsolatot.

A standard hibák országokra való klaszterezése és a viszonylag alacsony elemszám ellenére a legtöbb összefüggés magas megbízhatósági szinten ($p < 0,01$) szignifikáns, a pártos polarizáció és a gazdasági eredményesség közötti kapcsolat pedig a változókon átívelően, konzisztensen negatív, az erősebb polarizáció minden változó esetében gyengébb gazdasági teljesítménnyel áll összefüggésben (24. táblázat).

24. táblázat. A pártos és ideológiai polarizáció és a vizsgált gazdasági mutatók közötti korrelációs kapcsolat.

	<i>Egy főre jutó GDP</i>	<i>Reál GDP növekedés</i>	<i>Infláció</i>	<i>Költségvetési hiány</i>	<i>Államkötvények kamata</i>	<i>Munkanélküliség</i>
<i>Pártos polarizáció</i>	-0,392***	-0,176**	0,250*	-0,285***	0,406***	0,362***
<i>Ideológiai polarizáció</i>	-,558***	-0,075	,294***	-,246**	,311**	,264**
<i>N</i>	122	122	122	122	121	122

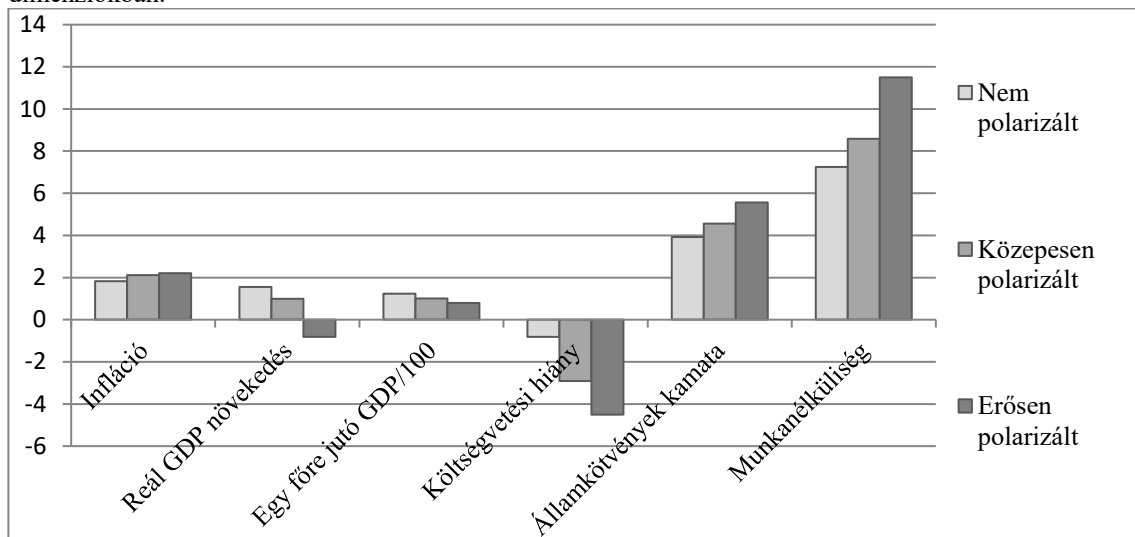
*** $p < 0,01$ ** $p < 0,05$ * $p < 0,1$. A standard hibák országonként klaszterezve.

A korrelációs mutatók alapján elmondható, hogy az erősebb pártos polarizáció nagyobb költségvetési hiánnyal, magasabb hosszú lejáratú államkötvény kamatokkal, magasabb munkanélküliségi rátával, kisebb ütemű GDP növekedéssel és kisebb egy főre jutó GDP-vel függ össze.

A kulcsváltozóra vonatkozóan az összefüggések jobb szemléltetéséhez három csoportba soroltam az országokat, nem polarizált, közepesen polarizált és erősen polarizált csoportokat képezve. A csoportok közötti határok meghúzásakor – amennyire ez egy folytonos skála három értékű, ordinális skálává alakítása esetében lehetséges – igyekeztem leképezni az eredeti változó eloszlását.⁴¹ Ezt követően ábrázoltam ezeknek a csoportoknak az átlagos eredményeit az öt vizsgált gazdasági mutató terén (17. ábra).

⁴¹ A kategóriák beosztása: 1,12-es pártos polarizációs érték alatt nem polarizált, N=47, 1,12-1,24-es érték között közepesen polarizált, N=52, 1,24 fölött erősen polarizált, N=20.

17. ábra. A pártos polarizáltságuk alapján három csoportba sorolt országok átlaga a vizsgált gazdasági dimenziókban.



Az eredmények konzisztensek, akár az infláció nagyságát vizsgáljuk, akár a költségvetési hiányt, a hosszú lejáratú államkötvények kamatát vagy a munkanélküliséget. Azaz, a pártos értelemben polarizáltabb országok gazdasági teljesítménye *minden itt vizsgált dimenzióban* elmarad a közepesen vagy nem polarizált országok teljesítményétől, és a csoportok közti különbség az ANOVA vizsgálat szerint csak az infláció esetében nem szignifikáns.

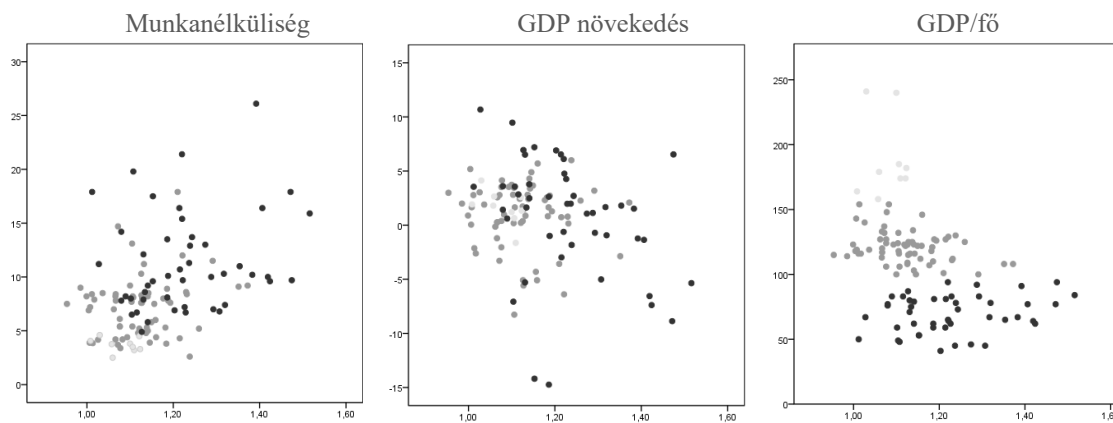
Az országokat K-középpontú klaszterezési eljárással is három csoportba rendeztem. Ekkor a klaszterképző változók a pártos polarizáció és az itt bemutatott gazdasági mutatók. Az algoritmus 9 esetet sorolt a nem polarizált, és egyben a legjobb gazdasági mutatókkal rendelkező, 64-et a közepesen polarizált és közepes gazdasági mutatókkal rendelkező, és 45-öt az erősen polarizált, gyenge gazdasági mutatókkal bíró kategóriába. Az így kialakított csoportok között ANOVA módszerrel vizsgálva a különbségeket az látható, hogy a különbségek ebben az esetben is magas megbízhatósági szinten ($p < 0,01$) szignifikánsak, egy változó, a GDP növekedés kivételével (25. táblázat).

A pártos polarizáció és három gazdasági változó kapcsolatát ábrázolja a 18. ábra, az ország-esetek klasztertagsága szerint. A klaszterek világosan elkülöníthetőek egymástól az egy főre jutó GDP terén, a másik két mutató esetében vegyesebb a kép, a leginkább polarizált/leggyengébb gazdasági teljesítményű klaszter eredményeinek nagy szórása miatt.

25. táblázat. A klaszterelemzés végeredménye, a három csoport klaszterközéppontjai a pártos polarizáltság és a gazdasági teljesítmény mentén.

	<i>Nem polarizált</i>	<i>Közepesen polarizált</i>	<i>Erősen polarizált</i>
<i>Pártos polarizáció</i>	1,08	1,12	1,23
<i>Egy főre jutó GDP az EU átlag százalékában</i>	189	121	69
<i>Reál GDP növekedés</i>	1,63	0,98	0,65
<i>Munkanélküliség</i>	3,69	7,23	11,39
<i>Infláció</i>	1,37	1,64	2,67
<i>Költségvetési hiány</i>	7,62	-1,94	-4,99
<i>Hosszú lejáratú államkötvények kamata</i>	2,93	3,76	5,80
<i>N</i>	9	64	45

18. ábra. A pártos polarizáció és három gazdasági mutató összefüggése a mintában, a klasztertagság szerint. ○=nem polarizált/erős gazdasági teljesítmény, ○=közepesen polarizált/közepes gazdasági teljesítmény, ○=erősen polarizált/gyenge gazdasági teljesítmény.



Az itt vizsgált gazdasági mutatók, bár gyakran összefüggenek, messze nem helyettesíthetők egymással. Az itt vizsgált mintában például az infláció és a költségvetési hiány nagysága vagy az infláció és a munkanélküliség *semmilyen* statisztikai kapcsolatban nem állnak egymással. A kétváltozós elemzés alapján kijelenthető, hogy a pártos polarizáció szintje a gazdasági teljesítménnyel negatív összefüggésben áll: minél polarizáltabb egy ország, átlagosan annál alacsonyabb a gazdasági teljesítménye, az itt vizsgált minden gazdasági mutató szerint. Az itt látható eredmények tehát arra utalnak, hogy a pártos polarizáció hatása nem szelektív az egyes gazdasági mutatókra vonatkozóan, azaz nincs olyan átváltás (például alacsonyabb növekedés, viszont emellett mérsékeltebb infláció, vagy alacsonyabb növekedés mellett magasabb foglalkoztatottság) ami alapján azt valószínűsíthetnénk, hogy a polarizáció hatása vegyes, és bizonyos gazdasági mutatókat vizsgálva a hatása kedvező, másokra nézve pedig kedvezőtlen. Erre a kérdésre a többváltozós elemzés végén még visszatérek.

Az alternatív hipotézis kulcsváltozójára, az ideológiai polarizációra vonatkozóan a fenti korrelációs vizsgálat (24. táblázat) azt mutatja, hogy az összefüggések hasonlóak, bár a korrelációs kapcsolatok több esetben némileg gyengébbek, illetve kevésbé szigorú megbízhatósági szinten szignifikánsak, mint a pártos polarizáció esetében. Különösen igaz ez a GDP növekedésre, amellyel az ideológiai polarizáltság mértéke nem függ össze érdemben. Ezt leszámítva nincs igazán lényeges eltérés a két polarizáció változó és a gazdasági teljesítmény változók összefüggései között.

9.2. *Többsváltozós elemzés*

Az, hogy milyen tényezők lehetnek a gazdasági növekedés meghatározói, a közgazdasági gondolkodás egyik legrégebbi kérdései közé tartozik. Acemoglu, Johnson és Robinson (2005) három gyakran említett tényezőcsoport, a földrajzi tényezők, a kultúra és az intézmények szerepét összehasonlítva amellet érvelnek, hogy ezek közül a politikai/gazdasági intézmények a szerepe a legjelentősebb. (Ezek közé az alapvető intézmények közé sorolható a demokratikus működés és a magántulajdon stabil védelme is.) A többsváltozós modell felépítésekor nagy mértékben támaszkodtam Timothy Frye (Frye, 2002, 2010) gazdasági növekedést becselő modelljeire. Számos növekedést magyarázó munkától eltérően – viszont ehhez a kutatáshoz hasonlóan – Frye kutatásai középpontjában is az állt, hogy a politikai tényezők hogyan hatnak a növekedésre, a polarizáció és a választási ciklusok hatását vizsgálta. Azaz, a kutatása kulcsváltozója szintén a politikai polarizáció volt, nem pedig egy alapvetően gazdasági modellhez használta a politikai tényezőket kontrollváltozóként.

A többsváltozós modellek függő változója az éves GDP növekedés. Kontrollváltozóként a következő változókat szerepeltetem:

Az egy főre jutó GDP mértékét. A növekedés mértéke ésszerű, hogy függhet attól az alaptól, amelyhez képest a növekedést mérjük. Frye (2002) és Barro (1996) eredményei konzisztensen azt mutatják, hogy ezzel kapcsolatosan a neoklasszikus megközelítés feltételezései helytállóak, a gazdagabb országoknak jellemzően kisebb a növekedési rátája.

Az infláció mértékét. Az infláció nagysága és kívánatos gazdasági eredmények – például alacsony munkanélküliség vagy erős növekedés – között gyakran tapasztalható átváltás.

Azaz, ahhoz, hogy gazdasági sikerről beszélhessük, szükséges, hogy úgy következzen be növekedés, vagy úgy csökkenjen a munkanélküliség, hogy közben az infláció stabilan mérsékelt szintű marad (Pereira, Maravall, & Przeworski, 1993). Ezért szükséges az inflációra kontrollálni a gazdasági növekedést vizsgáló modellekben.

A demokrácia minőségét. Ahogy azt az előző fejezetben is bemutattam, a demokrácia minősége és a gazdasági fejlettség pontos összefüggése a mai napig nem tisztázott, de vélhetően a kettő közötti oksági kapcsolat körkörös. Érdeemes felidézni erre vonatkozóan az Acemoglu és Robinson (2012) által leírt gazdasági-politikai „ördögi kör” és „angyali kör” modelljeit: feltételezésük szerint az inkluzív politikai és gazdasági intézmények léte ugyanúgy összefüggésben áll egymással, mint ahogy egymást erősítik a kizsákmányoló politikai és kizsákmányoló gazdasági intézmények.

Putnam (1993) végeredményében hasonló, de gondolatmenetében némileg különböző érveléssel az észak-olasz régiók gazdasági fejlettségének okait (a dél-olasz régiók elmaradottságát) hasonló okokra, a civil szereződések és a civil aktivitás meglétére (illetve hiányára) vezeti vissza. Ide kapcsolhatóak Drury, Kriekhaus és Lusztig (2006) eredményei is. Szerintük a korrupció és a demokrácia minősége (bár e két változó egymással is hatással van) nem önmagukban magyarázzák a gazdasági növekedést, hanem együttesen: a demokrácia az érvelésük szerint nem önmagában segít hozzá a nagyobb növekedéshez, hanem a korrupció negatív hatásainak mérséklésén keresztül. Eredményeik szerint ugyanis ugyanolyan mértékű korrupció rombolóbban hat egy kevésbé demokratikus ország növekedésére, mint egy demokratikusabbéra. Emiatt a demokrácia fejlesztése a kevésbé demokratikus és viszonylag korrupt országokban nem csak emberi jogi szempontból pártolható, hanem a demokrácia javulásával a korrupció gazdaságra gyakorolt káros hatásai is mérsékelhetőek lennének.

Bár az empirikus elemzések az elemzett minták összetétele alapján esetenként ettől eltérő eredményre jutottak (Barro (1996) szerint pl. a demokrácia erősödése csak a kevésbé demokratikus országok esetében hat pozitívan a gazdasági növekedésre, a demokratikusabbak esetében a hatása inkább negatív), meggyőző eredmények állnak rendelkezésre annak kapcsán, hogy a gazdasági fejlettség és a demokrácia között érdemi pozitív kapcsolat van. A demokratikusság mértékének megállapítására a Freedom House

demokrácia indexét használom, amelynek értéke az adatbázisban szereplő országokra 1; 1,5 vagy 2.

Az előző évi GDP növekedés mértékét. A társadalmi-gazdasági jelenségeket magyarázó modellekben gyakran használják a függő változónak az egyel korábbi évre vonatkozó (*lagged*) értékét kontrollváltozóként, sokszor úgy is, hogy nincs a kontrollváltozónak ésszerűen feltételezhető oksági hatása a függő változóra. Egy igen nagy hatású cikkében Achen (2000) amellett érvel, hogy ez a gyakorlat, a korábbi évek eredményére való kontrollálás gyakran valós hatású magyarázó változók hatását „teszi tönkre” a modellekben, amik így nem tűnnek szignifikáns hatásúnak.⁴² Rosszabb esetben még a szubsztantív változók hatásának az irányát is megváltoztatják, teljesen kontraintuitív összefüggéseket produkálva. Achen úgy véli, hogy például a közpolitikai irodalom egyik alapvetése, az inkrementális költségvetési politikai változások tézise is végső soron egy ebből fakadó statisztikai hibának tulajdonítható. Keele és Kelly (2006) viszont szimulációik eredményei alapján amellett érvelnek, hogy a legtöbb, politikai/gazdasági hatásokat vizsgáló alkalmazott kutatás tulajdonságainak (kis, 50-150 közötti elemszám, dinamikus modellek, mérsékelt autokorreláció a hibatagok között) megfelelő, ha OLS becslést használunk és kontrollálunk a függő változó t-1-es értékére. A regressziós becsléseket mindkét változatban elvégeztem, a függő változó korábbi évre vonatkozó értékének kihagyása esetén a pártos polarizáció hatása továbbra is szignifikáns és (az előzetes várakozásoknak és Achen (2000) érvelésének megfelelően) jóval nagyobb, mint az itt szereplő modellekben.

A korrupció szintjét. A korrupció gazdasági növekedésre gyakorolt káros hatásairól számos meggyőző eredmény áll rendelkezésre (Tanzi & Davoodi, 1998, 2001). Azokban az országokban, ahol a korrupció elterjedt gyakorlat, a gazdaság sok tényezőre kontrollálva is gyengébben teljesít. Jellemzően nem csak kisebb a gazdasági növekedés, de elterjedtebb a szegénység is, és nagyobbak a jövedelmi egyenlőtlenségek (Gupta et al.,

⁴² “Intuitively speaking, the problem is that when a lagged dependent variable is entered into regression equation with serial correlation, it acts as a proxy, picking up some of the effect of unmeasured variables. However, the autoregressive term does not conduct itself like a decent, well-behaved proxy. Instead, it is a kleptomaniac, picking up the effect, not only of excluded variables, but also of the included variables if they are sufficiently trended. As a result, the impact of the included substantive variables is reduced, sometimes to insignificance.” (Achen, 2000)

2002). A korrupció elterjedtsége sok féle módon fejtheti ki hatását a gazdasági eredményességre (Mauro, 1998; lásd pl. Tanzi & Davoodi, 1998), de a hatása szinte minden vonatkozó kutatás szerint egyértelműen negatív.

A fent bemutatott függő változók mellett az ESS hullámokhoz tartozó év dummy változókat is bevontam. Az év változók bevonása jelentősen javítja a modellek magyarázóerejét, viszont nem okoz súlyos multikollinearitást.⁴³ A modellek tehát a következőképpen épülnek fel:⁴⁴

$$\begin{aligned} \text{ReálGDPnövekedés}_{i(t+1)} = & \beta_0 + (\beta_1 \text{ReálGDPnövekedés}_{it} +) \beta_2 \text{PártosPolarizáció}_{it} + \\ & \beta_3 \text{IdeológiaiPolarizáció}_{it} + \beta_4 \text{EgyFőreJutóGDP}_{it} + \beta_5 \text{Infláció}_{it} + \\ & \beta_6 \text{DemokráciaMinősége}_{it} + \beta_7 \text{KorrupciósIndex}_{it} + \sum \beta_8 \text{Év}_{it} + \varepsilon_{it} \end{aligned}$$

A 26. táblázatban látható, hogy a pártos polarizáció minden modellváltozat szerint szignifikáns, negatív, és volumenében jelentős hatással van a gazdasági növekedésre, még az egy főre jutó GDP mértékére és az egy évvel korábbi GDP növekedés értékére kontrollálva is. A pártos polarizáción kívül ráadásul nincs is a modellekben más olyan

⁴³ Az országok bevonása dummy változók formájában a hasonló elemzésekben szintén gyakori, ez esetben viszont kirívó mértékű multikollinearitást okoz (a VIF-ek átlagértéke 10 feletti). Ezekben a modellekben a regressziós együtthatók értéke rendkívül hasonló az országoként klaszterezett standard hibákkal készült modellváltozatok együtthatóihoz.

⁴⁴ A Frye (2002) által használt modelltől ez a modell a következőkben tér el: 1) a polarizációt Frye módszerétől teljesen eltérően mérem, mivel Frye a két legnagyobb (posztkommunista és antikommunista) párt mandátumarányával mérte a polarizációt, míg az itt használt függő változó azt mutatja, hogy hányszor kedvezőbbek a kormánypártiak politikai értékelései, mint az ellenzékéiké. 2) Frye a demokrácia minőségét bináris módszerrel mérte, én pedig ordinális skálán, mivel Frye módszerével minden itt vizsgált eset 1-es értéket kapott volna. 3) hasonló okból nem használom a „háború” dummyt annak szűrésére, hogy az országban volt-e háború az adott időpontban (ami jelentősen visszaveti a gazdasági teljesítményt) mivel a vizsgált esetek egyikében sem volt háború a vizsgált időszakban. 4) Frye kontrollként használta a kormányzati kiadások nagyságát, de ennek a változónak minden modelljében elhanyagolhatóan kicsi, nem szignifikáns hatása volt. 5) az adatok eloszlása miatt Frye az infláció logaritmizált formáját használja, én ennek nem láttam szükségét. 6) Frye nem használja kontrollváltozóként a korrupció nagyságát, én viszont a feldolgozott szakirodalom állításai alapján igen, 7) Frye kontrollváltozóként használja a gazdaság nyitottságát, de eredményei szerint ennek hatása nem szignifikáns, a szakirodalom eredményei a nyitottság és a növekedés kapcsolatáról pedig vegyesek. A nyitottság bevonása az előzetes modellezés során nem változtatott érdemben az eredményeken, és a hatása nem volt szignifikáns.

szubsztantív magyarázó változó, amelynek a hatása mindkét modellváltozatban szignifikáns maradna.

26. táblázat. A reálértéken számolt GDP növekedés_{t+1} és a pártos polarizáció összefüggése.

<i>OLS becslések országonként klaszterezett robusztus standard hibákkal</i>			
	1. modell	2. modell	3. modell
<i>Függő változó: Reál GDP növekedés_{t+1}</i>			
<i>Pártos polarizáció</i>	-2,705** (1,047)		-2,608** (1,048)
<i>Ideológiai polarizáció</i>		0,320 (0,409)	0,248 (0,411)
<i>Reál GDP növekedés</i>	0,417*** (0,065)	0,437*** (0,059)	0,417*** (0,064)
<i>Egy főre jutó GDP</i>	0 (0)	0 (0)	0 (0)
<i>Infláció</i>	0,011 (0,11)	-0,063 (0,11)	-0,008 (0,115)
<i>Demokrácia minősége</i>	-0,98 (0,888)	-1,005 (0,9)	-1,025 (0,877)
<i>Korrupciós index</i>	-0,215 (0,137)	-0,117 (0,146)	-0,175 (0,144)
	<i>2005</i>	0,533 (0,349)	0,524 (0,373)
	<i>2007</i>	-2,85*** (0,329)	-2,876*** (0,325)
	<i>2009</i>	1,163 (0,611)	1,179* (0,622)
	<i>2011</i>	-3,594*** (0,406)	-3,626*** (0,397)
<i>Konstans</i>	8,366*** (2,24)	3,222 (3,045)	6,919** (3,365)
<i>Kiigazított R²</i>	0,7057	0,6955	0,7044

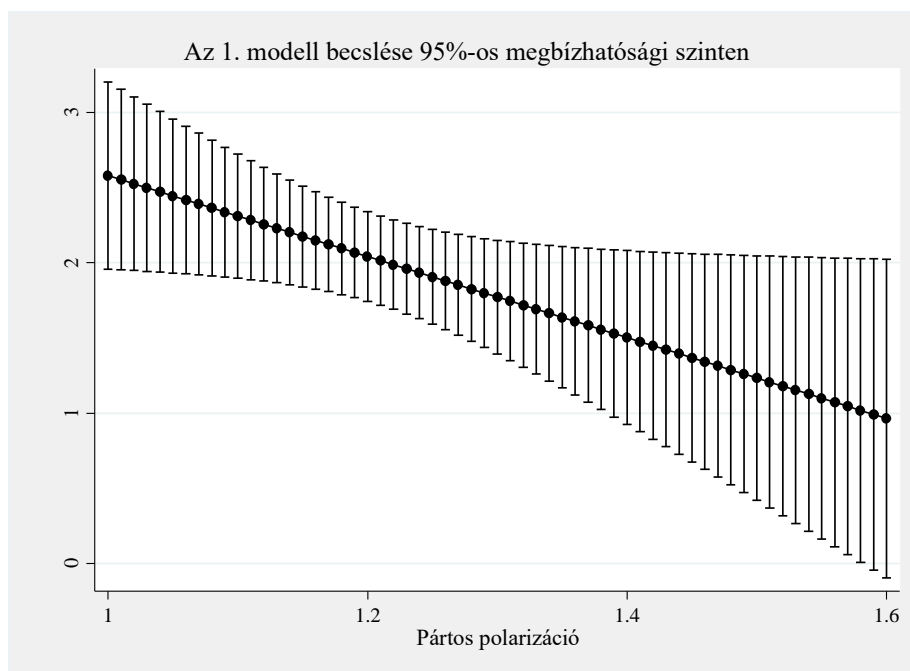
***p<0,01 **p<0,05 *p<0,1. Minden modell esetében: N=100; Prob > F= 0,000.

A pártos polarizáción kívül a modellekben csak a függő változó egy évvel korábbi értékének, a GDP növekedésnek van szignifikáns hatása a következő évi GDP növekedés nagyságára. Az egy főre jutó GDP, az infláció és a demokrácia minőségének hatása a feltételezettnek megfelelő irányú, de nem szignifikáns. Az ideológiai polarizáció hatása a növekedésre meglepő módon, a hipotézissel ellentétben pozitív, bár szintén nem szignifikáns. Azaz, a modellek alapján semmiféleképpen nem állítható, hogy az *ideológiai* polarizáció negatívan hatna a növekedésre, míg a pártos polarizáció hatása a feltételezettnek megfelelően negatív, a hatás pedig volumenében is igen jelentős. A modellek magyarázó ereje meglehetősen erős, mintegy 70%-ban magyarázzák a

következő évi GDP növekedés varianciáját, ez pedig nagymértékben csökkenti annak valószínűségét, hogy az összefüggést valamely nem vizsgált tényező okozza.

A hatás nagyságát az 19. ábra mutatja. Ezen az ábrán azt láthatjuk, hogy egy nagyon erősen polarizált ország, melynek pártos polarizációs mutatója 1,6 (ez megegyezik a 2007-es magyar eset értékével) éves gazdasági növekedése *ceteris paribus* átlagosan mintegy 1,6 százalékponttal alacsonyabb, mint egy egyáltalán nem polarizált országé, ahol az ország pártos polarizáció mutatója 1, tehát a kormánypártiak és az ellenzékiek elégedettsége a politikai helyzettel kapcsolatban nem tér el egymástól.

19. ábra. A pártos polarizáció marginális hatása a gazdasági növekedésre.



Ha ezek mellett a pártos polarizáció okait vizsgáló fejezet modelljeinek eredményeit is felidézzük – melyek szerint a gazdasági teljesítmény nem áll szignifikáns kapcsolatban a pártos polarizáció mértékével – még kevesebb kételyünk maradhat azt illetően, hogy a pártos polarizáció oka a rosszabb gazdasági teljesítménynek, mivel ezek az eredmények azt mutatják, hogy az oksági kapcsolat alapvetően nem az itt feltételezettel ellentétes irányú.

Az egy főre jutó GDP és a demokrácia minőségének hatása a feltételezettnek megfelelő irányú, de egyik esetben sem szignifikáns. A modellek magyarázó ereje meglehetősen

erős, ezek a modellek 68-72%-ban magyarázzák a következő évi GDP növekedés varianciáját.

A fent bemutatott összefüggés meglehetősen robusztus. Az irodalom fentebb ismertetett módszertani vitáit figyelembe véve a standard hibák országonkénti klaszterezése helyett egy másik korrekciós eljárással, HC3 hibatag korrekcióval is létrehoztam a modelleket, de ez nem változtatott érdemben a kulcsváltozók hatásának szignifikanciáján. A pártos polarizáció hatása nagyságrendileg és irányában szintén nem változik, és (országokként klaszterezett robusztus standard hibák mellett legalább $p < 0,1$ szinten) szignifikáns marad akkor is, ha egyenként kihagyjuk bármely másik gazdasági vagy politikai változót a modellből. Az eredmények akkor is rendkívül hasonlóak maradnak az itt bemutatottakhoz képest, ha az ideológiai polarizációt Körösenyi (2013) módszerét használva a szélsőséges és mérsékelt ideológiai pozíciót elfoglalók arányával mérjük.

A kiugrónak tekinthető, 2009-es szlovén és 2007-es magyar eseteket akár egyenként, akár együttesen hagyjuk el az elemzésből, csak javítunk a modell magyarázóerején és a kulcsváltozó hatásának p értékén. A hatás változatlan irányú és hasonló nagyságú, de nem szignifikáns, ha az év változókat hagyjuk ki (erre viszont nincs különösebb okunk, mivel a fentebb említettnek megfelelően nem okoznak zavaró multikollinearitást, viszont jelentősen pontosabbá teszik a becslést).

Az egy főre jutó GDP és a demokrácia minőségének hatása a feltételezettnek megfelelő irányú, de egyik esetben sem szignifikáns. Ha ezek mellett a pártos polarizáció okait vizsgáló fejezet modelljeinek eredményeit is felidézzük – melyek szerint a hosszú távú gazdasági eredményesség nem áll szignifikáns kapcsolatban a pártos polarizáció mértékével – kevés kételyünk maradhat azt illetően, hogy a pártos polarizáció oka a rosszabb gazdasági teljesítménynek, mivel ezek az eredmények azt mutatják, hogy az oksági kapcsolat alapvetően nem az itt feltételezettel ellentétes irányú.

A fent bemutatott összefüggés igen robusztus. A modellek egyikében sem tapasztalható zavaró multikollinearitás, és a becslési módszer miatt nem heteroszkedasztikusak. Az irodalom fentebb bemutatott módszertani vitáit figyelembe véve a standard hibák országonkénti klaszterezése helyett egy másik korrekciós eljárással, HC3 hibatag korrekcióval is létrehoztam a modelleket, de ez nem változtatott érdemben a kulcsváltozók

hatásának szignifikanciáján. A pártos polarizáció hatása nagyságrendileg és irányában szintén nem változik, és (országoként klaszterezett robusztus standard hibák mellett legalább $p < 0,05$ szinten) szignifikáns marad akkor is, ha egyenként kihagyjuk bármely másik gazdasági vagy politikai változót a modelltől. Az eredményekben az sem okoz semmilyen érdemi változást, ha az ideológiai polarizációt Körösényi (2013) módszerét használva a szélsőséges és mérsékelt ideológiai pozíciót elfoglalók arányával mérjük.

A kiugrónak tekinthető, 2009-es szlovén és 2007-es magyar eseteket akár egyenként, akár együttesen hagyjuk el az elemzésből, csak javítunk a modell magyarázóerején és a kulcsváltozó hatásának p értékén. A hatás változatlan irányú és hasonló nagyságú, de nem szignifikáns, ha az év változókat hagyjuk ki (erre viszont nincs különösebb okunk, mivel a fentebb említettnek megfelelően nem okoznak zavaró multikollinearitást, viszont jelentősen pontosabbá teszik a becslést).

Felmerülhet, hogy esetleg a GDP növekedésen kívül más gazdasági eredményekkel vizsgálva a kérdést esetleg eltérő kapcsolatot találunk a pártos polarizáltság és egy ország gazdasági teljesítménye között, de a kétváltozós elemzés során láthattuk, hogy a polarizáció minden vizsgált gazdasági eredményesség mutatóval hasonlóan függ össze. Minden jel arra mutat tehát, hogy a többváltozós elemzésben látható összefüggést nem a választott mérőszám és a polarizáció valamilyen esetleges, „véletlen” összefüggése okozza, hanem feltételezhetően a gazdasági teljesítmény más mérőszámaival folytatott vizsgálat is hasonló eredményre vezetne.

Hogy megbizonyosodjam arról, hogy ez a feltételezés helytálló, és az eredmények ebben az értelemben is robusztusak, a vizsgálatot a munkanélküliségi ráta változására vonatkozóan is elvégeztem. A munkanélküliség a gazdasági növekedéshez hasonlóan szintén egy, a gazdasági teljesítményt jól jellemző és könnyen értelmezhető mutató. Ráadásul az itt bemutatott gazdasági jellemzők közül a munkanélküliség áll a GDP növekedéssel a leggyengébb kapcsolatban ($r = -0,236$), tehát nem kell attól tartanunk, hogy a két változó vizsgálatokor valójában nagyon hasonló dolgokat mérünk.

A munkanélküliség változásának becslésére vonatkozó modellben a kulcsváltozó polarizációs mutatókon kívül kontrollváltozóként szerepeltetem a munkanélküliségi rátát, és a munkanélküliség meghatározóit vizsgáló szakirodalom eredményei alapján (Baccaro & Rei, 2007; Bassanini & Duval, 2006; Schmidt, 1986) az inflációt, a hosszú lejáratú

államkötvények kamatának nagyságát és a szakszervezeti sűrűséget (*union density*). Az infláció várhatóan negatív, az államkötvények kamata és a szakszervezeti sűrűség feltételezhetően pozitív kapcsolatban áll a munkanélküliséggel. Az eredményeket a 27. táblázat összegzi. A 4. modellből a szakszervezeti sűrűség változót elhagytam, mivel a változóra vonatkozóan viszonylag magas volt a hiányzó adatok aránya. Az elhagyása érdemben nem változtatta meg az eredményeket. Ezekon túl a modellek az év dummykat is tartalmazzák.

A modellek magyarázóereje viszonylag erős, és a modellekben a pártos polarizáció hatása a feltételezettnek megfelelő, statisztikailag szignifikáns és szubsztantív értelemben is jelentős: a gazdasági növekedésre vonatkozó modelleknél is említett példával számolva, az együtthatók azt mutatják, hogy egy nagyon erősen polarizált ország (melynek pártos polarizációs mutatója 1,6) munkanélküliségi rátája ceteris paribus átlagosan 1,4-1,5 százalékponttal magasabb, mint egy egyáltalán nem polarizált országé (melynek pártos polarizáció mutatója 1).

27. táblázat. A pártos polarizáció és más független változók hatása a munkanélküliségi ráta változására (következő évi munkanélküliségi ráta-az aktuális év munkanélküliségi rátája)

	1. modell	2. modell	3. modell	4. modell
	<i>OLS becslés országoként klaszterezett r. st. hibákkal</i>	<i>OLS becslés HC3 korrekcióval</i>	<i>OLS becslés országoként klaszterezett r. st. hibákkal</i>	<i>OLS becslés HC3 korrekcióval</i>
Függő változó: Munkanélküliség Δ				
Munkanélküliség	-0,115** (0,054)	-0,114** (0,048)	-0,109** (0,058)	-0,065 (0,058)
Pártos polarizáció	2,333** (1,104)	2,326* (1,269)		2,514** (1,054)
Ideológiai polarizáció	0,03 (0,35)		-0,013 (0,369)	
Infláció	-0,200** (0,076)	-0,195** (0,08)	-0,146** (0,069)	-0,229** (0,089)
Államkötvények kamata	0,417*** (0,099)	0,417 (0,182)	0,463*** (0,105)	0,331** (0,124)
Szakszervezeti sűrűség	-0,005 (0,004)	-0,005 (0,005)	-0,008** (0,004)	
2005	-0,633*** (0,204)	-0,635** (0,28)	-0,643*** (0,21)	-0,705** (0,265)
2007	-0,526 (0,346)	-0,528 (0,347)	-0,579 (0,361)	-0,479 (0,313)
2009	0,833*** (0,275)	0,836*** (0,281)	0,894*** (0,278)	0,574* (0,31)
2011	0,510* (0,287)	0,503 (0,458)	0,42 (0,292)	0,505* (0,297)
Konstans	-3,053 (1,877)	-2,921* -1,586	-0,438 (1,584)	-3,195** -1,194
N	81	81	81	100
R ²	0,59	0,59	0,56	0,53

***p<0,01 **p<0,05 *p<0,1. Minden modell esetében: Prob > F= 0,000.

Ezzel szemben az ideológiai polarizáció hatása nem szignifikáns, ráadásul változó előjelű a fenti két modellváltozatban. Az elhagyása érdemben nem változtat a több iváltozó hatásán, és a modell magyarázóerejét sem változtatja meg (2. modell) szemben a pártos polarizációéval (3. modell). A modellek egyikében sem tapasztalható zavaró multikollinearitás, és a becslési módszer miatt nem heteroszkedasztikusak. A *p* értékek a standard hibák országonként való klaszterezésével és HC3 hibatagkorrekció használatával is szignifikáns kapcsolatot mutatnak.

A munkanélküliségi ráta változását becslő modellek eredményei megerősítik az elemzés elméleti szempontból egyik legérdekesebb – és a dolgozat érvelése szempontjából különösen jelentős – eredményét. Nevezetesen azt, hogy az ideológiai megosztottságnak a pártos megosztottsággal szemben nem volt szignifikáns hatása egyetlen modellváltozatban sem a gazdasági teljesítményre, sőt, a regressziós modellekben még a hatás iránya sem volt a feltételezettnek megfelelő. Amennyiben elfogadjuk, hogy a jobb-bal skála megfelelő eszköz az ideológiai/közpolitikai álláspontok különbözőségének megragadására az európai társadalmakban, elmondható, hogy a pártos polarizáció hatása akkor is számottevő és szignifikáns, ha figyelembe vesszük a választói preferenciák ideológiai/közpolitikai különbözőségének mértékét. Ezek alapján úgy tűnik, hogy a gazdasági növekedést a downsi érvelésnek ellentmondóan nem az fékezi, ha a választók nagyon különböző elképzeléseket vallanak arról, hogy milyen a jól működő állam vagy gazdaság – hiszen ezekre a különbségekre kontrollálunk az ideológiai polarizáció szerepeltetésével – hanem az, ha egy ország lakói politikailag erősen elfogultak, azaz, ha a politikai táborok értékelései a jelen helyzetre vonatkozóan nagymértékben eltérnek egymásétól. Ugyanez az összefüggés érvényes a munkanélküliség növekedésére is.

Bár ez az elemzés nem fókuszált kifejezetten a magyar esetre, a kiugró mértékű pártos polarizációt mutató magyar adatok mindenképpen említést érdemelnek. Amire ezek alapján az eredmények alapján Magyarországra nézve következtethetünk (tekintve, hogy Magyarország több ESS hullám esetében is a minta pártos értelemben legpolarizáltabb országa volt), az pesszimizmusra ad okot a várható gazdasági eredményekkel kapcsolatban. A modell azt valószínűsíti, hogy az ország jelentősen jobb gazdasági teljesítményt lenne képes nyújtani, ha pártos értelemben nem lenne ennyire szélsőségesen megosztott. Azaz, a politikai táborok elfogultsága nem „csak” politikai értelemben káros, – például, hogy rontja a véleménynyilvánítás minőségét és a politikai viták színvonalát – hanem jelentős gazdasági károkat is okoz.

Összefoglalva, mind a kétváltozós, mind a többváltozós elemzések eredménye azt mutatja, hogy a pártos polarizáció gyengébb gazdasági teljesítménnyel áll kapcsolatban. A pártos polarizáció hatása a növekedésre és a munkanélküliségre is statisztikailag szignifikáns és volumenében is jelentős a becsült modellekben, az eredmények pedig

robosztusak. A modellek magyarázóereje erős, ami nagy mértékben csökkenti annak valószínűségét, hogy az összefüggést valamely nem vizsgált tényező okozza. Az oksági kapcsolat az eredmények szerint valamennyire körkörös, viszont, mivel a pártos polarizáció okainak feltárása során a többváltozós modellekben a gazdasági helyzet nem hatott szignifikánsan a polarizáció nagyságára, azt gondolhatjuk, hogy a kettő között nem áll fenn olyan erős, „negatív spirál” jellegű összefüggés, mint pl. a demokrácia minősége és a gazdasági teljesítmény között. Ezt valószínűsíti az is, hogy mindkét változónak viszonylag nagy a volatilitása. Tehát, bár kölcsönösen hathatnak egymásra, ez a körkörösség megtörhető, ha gazdasági fellendülés következik be.

10. ÖSSZEGZÉS

Dolgozatomban az egyéni szinten jelentkező pártos elfogultsággal és annak országos szintű megfelelőjével, a pártos polarizáció jelenségével foglalkoztam, összehasonlítván elemezve 30 európai demokrácia adatait a 2002-2012 közötti időszakban.

A disszertációnak három fő célja volt. *Elméleti célja* annak a feltárása, hogy a jelenség milyen tényezőkkel függ össze: azaz, a pártos polarizáció/pártos elfogultság kialakulásának egyéni és országos szinten milyen okai és milyen következményei vannak. Az ezzel kapcsolatos fő hipotézis az országok szintjére vonatkozott, azt feltételeztem, hogy a pártos polarizáció hatásai negatívak, mind az adott ország gazdasági, mind a politikai működésére nézve. Azaz, hogy a polarizáció hozzájárul ahhoz, hogy egy ország politikai működése kevésbé demokratikus, gazdasági működése pedig kevésbé eredményes legyen. Ezt a fő feltevést a kutatás eredményei egyértelműen alátámasztják.

A disszertációm *módszertani célja* az elméleti és leíró kérdésekre való válaszadást lehetővé tevő, új, a pártkötődés véleményalkotásra gyakorolt hatását a korábbi mérési módoknál jobban tükröző, nemzetközi összehasonlítás céljára használható módszer kidolgozása volt.

A disszertációm harmadik, *leíró célja* annak a kérdésnek a megválaszolása volt, hogy mennyire polarizált pártos értelemben a magyar politikai kultúra a többi európai országhoz képest. A kérdésfeltevést az indokolta, hogy a magyar közgondolkodásban határozott egyetértés van arra nézve, hogy a magyar politikai kultúra pártos értelemben

elfogult, viszont a tradicionális mérési módszerekkel mérve (amik elsősorban önbevalláson illetve a választási volatilitás nagyságának vizsgálatán alapulnak) a magyar választók nem tekinthetők pártosnak más európai országok választóihoz képest. A következőkben röviden összefoglalom, hogy milyen eredményei voltak a vizsgálataimnak a fenti három területen, és megfogalmazom az eredmények implikációit.

10.1. A módszertani innováció

A disszertációm alapvetően komparatív megközelítésű munka, viszont a magyar választók pártosságának általánosan feltételezett rendkívül magas szintje, és a témában született kutatásokban megmutatkozó mérsékelt, esetenként kifejezetten alacsony szintje között feszülő ellentmondás (2. fejezet) fontos kutatási motivációt nyújtott, hogy a választók pártos elfogultsága és a politikai közösségek pártos polarizáltsága mérésére új mérési módszereket dolgozzak ki.

A feltevésem az volt, hogy ha egy társadalom valamely vonásával kapcsolatosan annak tagjai, értelmisége és az adott vonás tanulmányozására szakosodott kutatók határozottan ugyanazt a véleményt képviselik (ez esetben, hogy a pártos elfogultság és a társadalom pártos megosztottsága Magyarországon rendkívül erős), viszont az empirikus eredmények ennek ellentmondanak, akkor valószínűbb, hogy az alkalmazott mérési eszközök nem megfelelőek a probléma megragadására, mint hogy a politikai közösség értékelése hibás.

Ebből kiindulva megvizsgáltam, hogy hogyan konceptualizálják a téma kutatói a pártosságot, milyen tartalmi elemeket tulajdonítanak neki, és a mérési módszerek ezekkel milyen viszonyban állnak (3. fejezet). Azt találtam, hogy a pártkötődés véleményalkotásra gyakorolt hatását a legtöbb kutató a pártosság lényegi elemének tekinti. Azaz, a legtöbb kutató a pártosságot úgy (is) értelmezi, mint egy pártkötődésből fakadó perceptuális szűrőt. A pártosság eszerint a politikai véleményalkotást, a politikai értékeléseket érdemben befolyásolja, a kedvelt politikai oldal irányába kedvező, míg a másik (vagy többi) politikai oldal irányába kedvezőtlen módon. A pártosságnak ezt a speciális vonását hívom pártos elfogultságnak, az országos szintű megjelenési formáját (a politikai oldalak közötti átlagos értékelésbeli különbség mértékét) pedig pártos polarizációnak. A konvencionális mérési módszerek áttekintése során arra a következtetésre jutottam, hogy bár a legtöbb kutató a pártosság lényegi vonásának tekinti a pártos elfogultságot, a mérési

módszerekben ez egyáltalán nem mutatkozik meg: a pártosság (és az ideológiai polarizáció) mérésére leggyakrabban használt eszközök nem tartalmaznak olyan elemet, ami utalna a pártos elfogultság erősségére (4.1. fejezet).

Az új módszer megalkotásakor (4. fejezet) azt az elvet követtem, hogy ha a pártos elfogultságról azt gondoljuk, hogy a politikai történések érzékelésére és értékelésére lényegesen hat, akkor a jelenség méréséhez 1) azonosítsunk olyan csoportokat a pártkötődéseket alapul véve, amelyek között ez a gondolkodásbeli különbség feltételezhető; 2) majd mérjük meg, hogy mennyire különböznek ezeknek a csoportoknak az értékelései. A nemzetközi összehasonlíthatóság miatt ezeket a csoportokat (politikai táborokat) minden elemzett országban egységesen az aktuálisan kormányon lévő pártok szavazói és az aktuálisan ellenzékben lévő pártok szavazói alkották. A politikai értékelések különbségét egy öt politikai elégedettségi változóra adott értékeléseket tartalmazó indexszel mértem, ami az ország demokratikus működésével való elégedettséget, az ország gazdasági helyzetével való elégedettséget, a kormány munkájával való elégedettséget, valamint az oktatás és az egészségügy működésével való elégedettséget tartalmazza. A létrehozott „pártos polarizáció mutató” a kormánypártiak politikai elégedettségi indexének az ellenzékiekéhez viszonyított nagyságát mutatja. Tehát azt mutatja meg, hogy az adott országban egy kormánypárti szavazó átlagos politikai elégedettsége hányszor magasabb, mint egy ellenzékié. Az egyéni szintű mérési módszer hasonló logikát követ, az egyéni pártos elfogultságot a másik politikai tábor politikai elégedettségének mediánjától való távolsággal mértem. A mutató szerint az a jelenség, hogy a kormánypártiak politikai téren szignifikánsan elégedettebbek, mint az ellenzékiek, az európai demokráciákat jellemző általános tulajdonság. A két csoport közötti szignifikáns különbség a kormánypártiak javára a mintában részt vevő országok mintegy 90%-át jellemezte.

Amellett érveltem, hogy a létrehozott módszer, bár egy erősen leegyszerűsítő megoldás, amely sokféle hiányossággal bír – a korábban leggyakrabban alkalmazott módszereknél sokkal pontosabban méri a társadalmak politikai elköteleződéseken alapuló szemléletbeli megosztottságát, a politikai táborok elfogultságát. Fő hiányosságai egyrészt abban ragadhatóak meg, hogy viszonylag messze kerül maguktól a pártoktól – ennek viszont, ahogy a módszer bemutatásakor kifejtettem, fogalmilag van alapja, hiszen a

'pártos' vagy 'partisan' kifejezéseket nem csak pártokra vagy pártok támogatóira vonatkoztatva használják, hanem szélesebb értelemben, csoportok, ügyek, politikai oldalak támogatóinak jellemzésére is, és általánosan e támogatók elfogultságának jelölésére.

Egy további hiányossága, hogy nem képes megragadni azt, hogy az oldalak közti különbségek miből fakadnak. Egyrészt, országos szinten csak a két politikai oldalhoz tartozók véleményének a távolságát tudjuk mérni, de azt nem, hogy melyik csoport véleménye áll közelebb a „torzítatlanhoz”. Azaz, csak azt tudjuk e mérőszámmal megmutatni, hogy a két tábor között milyen nagy a percepciók különbség, függetlenül attól, hogy ehhez a különbséghez melyik oldal elfogultsága mennyivel járul hozzá.

Másrészt, a létrehozott mérőszám önmagában azt sem képes megmutatni, hogy az értékelésbeli különbségek mennyiben fakadhatnak valóban elfogultságból, és mennyiben abból a természetes jelenségből, hogy más-más választói csoportok más eredményeket tartanak kívánatosnak, így más fajta demokratikus működéssel, vagy másfajta oktatási rendszerrel lennének például a használt 0-10-ig skálán 10-es mértékben elégedettek. Nem tudja tehát önmagában megmutatni, mekkora az elfogultság hatása, és ezzel szemben mekkora az a különbség, amit a kiinduló közpolitikai-ideológiai preferenciák különbsége okoz. Emiatt az elemzések során általánosan érdemes az ideológiai polarizáció mértékét kontrollváltozóként szerepeltetni, ami talán a legalkalmasabb eszköz annak megragadására, hogy egy társadalom tagjai mennyire vallanak különböző közpolitikai-ideológiai célokat. A dolgozat így kapott eredményei arra engednek következtetni, hogy ez a probléma nem jelentkezik túlságosan súlyos mértékben, és a politikai táborok közti értékelésbeli különbségeket lehet elsősorban az elfogultság jeleként, és nem pedig a választók közpolitikai preferenciáinak különbségeként értelmezni.⁴⁵

Az új módszer – mindezen hiányosságokat szem előtt tartva – a dolgozat elemző fejezeteiben véleményem szerint alkalmasnak bizonyult mind az egyéni, mind az országos szintű elemzésre.

⁴⁵ Ez abból látható, hogy a többváltozós statisztikai vizsgálat szerint az ideológiai polarizáció mértéke nem volt szignifikáns hatással a pártos polarizáció mértékére. Az, hogy az ideológiai preferenciák különbözőségének hatása kevésbé fontos, mint a pártos polarizációé, az pedig abból látható, hogy mindkét változó független változóként való szerepeltetése esetén az ideológiai polarizáltság mértéke nem volt szignifikáns hatással a gazdasági növekedésre.

10.2. *Leíró eredmények az európai országok pártos megosztottságáról*

A pártos polarizáció mérsékelt szintje tehát – szignifikáns, de nem túlzottan nagy mértékű különbség az ellenzéki és kormánypárti választótáborok között – az eredmények szerint az európai demokráciák általános jellemzője (7. fejezet). A magyar választók ehhez képest a vizsgált 2003-2013 közötti időszak hat ESS hullámának adatai alapján jellemzően a legpártosabbak közé tartoztak, és az időszak „abszolút rekordja”, is Magyarországhoz köthető, a 2007-es mérés során a magyar kormánypártiak mintegy 1,6-szer elégedettebbek voltak a politikai működéssel és a politika outputjaival, mint az ellenzékiek. Eszerint Magyarország minden kétséget kizáróan a pártos értelemben legpolarizáltabb választóközönségű országok közé tartozik. A magyarországihoz mérhető, kiugróan magas polarizáltságot Európában csupán Görögországban, Horvátországban és Cipruson találunk. Bár mérésenként viszonylag változékonyak az adatok, az erős polarizáltság főként a dél-európai országokra (Görögország, Ciprus, Franciaország, Spanyolország és Portugália), illetve néhány közép-kelet európai országra (Magyarországon kívül Csehország, Horvátország, Bulgária és Lengyelország) jellemző. A kelet-európai országok eredményei abból a szempontból különös figyelmet igényelnek, hogy bár az önbevallásos módszer szerint a kelet-európai választók jellemzően kevésbé pártosak, az új mérési módszer szerint ezek közül az országok közül kerülnek ki a pártos értelemben leginkább polarizáltak. Ez alapján valószínűsíthető, hogy a kelet-európai választók körében a pártkötődés számos szerző (Gherghina, 2014; Rose & Mishler, 1998) feltételezésével szemben esetleg nem kialakulatlan, hanem inkább eltitkolt, vagy legalábbis nem bevallott választói attitűd. Az észak- és nyugat-európai polarizációs mutatók ezeknél az eredményeknél mérsékeltőbb megosztottságot mutatnak, és az eredmények jellemzően jóval kevésbé változékonyak mérésenként, mint az erősen polarizált országokban.

Az új mérési módszer eredményei tehát visszatükrözik a magyar közgondolkodás és a társadalomkutatók egybehangzó feltételezéseit a pártos elfogultság erősségére vonatkozóan. Az eredmények tehát empirikus bizonyítékot szolgáltatnak arra nézve, hogy Magyarországon a pártkötődés európai összehasonlításban is rendkívül erősen hat a választók politikai véleményformálásra.

10.3. A pártos polarizáció okai és hatásai

10.3.1. EGYÉNI SZINTŰ OKOK

A pártos polarizáció okainak feltárását a választók szintjén kezdtem vizsgálni. Ennek során arra voltam kíváncsi, hogy milyen tényezők járulnak hozzá a választók politikai elfogultságának magas szintjéhez. A vonatkozó szakirodalom eredményei alapján a kor, a nem, az ideológiai beállítódás, a politikai érdeklődés, a politikai tájékozottság és az iskolázottság lehetséges hatását vizsgáltam. Az elemzés a pártosságra vonatkozó szakirodalom legrégebb óta ismert, és azóta is számos kutatási eredmény által megerősített összefüggéseit igazolta, ugyanis a létrehozott új módszerekkel, több modellváltozattal tesztelve a kérdéseket, a módszereken és modellváltozatokon átívelően konzisztens eredményt találtam arra nézve, hogy az életkor és a politikai érdeklődés növelik a politikai elfogultságot. Ennek a fejezetnek talán a legkevésbé meglepőek az eredményei, de mégis fontosak, mivel ezek az elemzések az új módszer tesztjének tekinthetőek. A fejezet eredményei abban az értelemben megnyugtatóak, hogy az eredmények harmonizálnak a pártossággal kapcsolatos legrobusztusabb korábbi eredményekkel. A politikai ideológiai beállítódás hatása – a szakirodalom erre vonatkozó feltevéseivel és eredményeivel szemben, amelyek a jobboldali-konzervatív nézeteket kapcsolatba hozták az erősebb elfogultsággal – egyik elemzési módszer szerint sem volt az európai országokon átívelően szignifikáns.

A politikai tájékozottság és az iskolázottság szerepe az elfogultság kialakulásában vagy megerősödésében kevésbé egyértelmű. A kétváltozós elemzések általában azt mutatják, hogy az elfogultság szintje az iskolázottsággal és a tájékozottsággal is pozitívan függ össze, viszont e tényezők hatása a többváltozós elemzésben eltűnik, elveszik a politikai érdeklődés bevonásakor, sőt egyes modellekben ez a hatás *szignifikáns negatív összefüggéssé* alakul. Ezeket az egyéni változókat aggregáltan vizsgálva egy rendkívül érdekes eredményre bukkantam, mégpedig, hogy az összefüggés az egyéni szinthez képest országos szinten fordított hatású. Tehát azokra az országokra, amelyekben magasabb az iskolázottság átlagos szintje, magasabb átlagosan az érdeklődés a politika iránt, és

átlagosan többet tájékozódnak az emberek, kevésbé jellemző, hogy pártos értelemben polarizáltak lennének.

Ezek az eredmények demokráciaelméleti szempontból reményre adnak okot a témával foglalkozó szerzők (Achen & Bartels, 2016; Shani, 2006) pesszimista következtetéseivel szemben, akik szerint az iskolázottsági szint és a politikai tájékozódás összefüggése a pártos elfogultsággal aláássa azokat a feltételezéseket, hogy a jobb minőségű demokráciához a választói tájékozottság és iskolázottság növelésén keresztül vezethetne az út. Ezzel szemben az eredményeim szerint, bár az érdeklődőbbek, iskolázottabbak és tájékozottabbak valóban elfogultabbak voltak az én elemzésem szerint is a kevésbé érdeklődő, kevésbé iskolázott és politikai témákban kevesebbet tájékozódó választóknál, a politikai tájékozódás és az iskolázottság a politikai érdeklődésre való kontrollálás mellett nem növelték egyértelműen az elfogultságot, sőt a hatásuk így több modellváltozat szerint is szignifikánsan negatív volt. Ráadásul a tájékozottság, iskolázottság és érdeklődés *átlagos szintje országonként* szignifikánsan negatívan függött össze az ország politikai táborai között jelenlévő elfogultság mértékével. Azaz, úgy tűnik, hogy önmagában sem a tájékozottság, sem az iskolázottság nem növeli az elfogultságot, ezek inkább a politika iránti érdeklődésen keresztül hatnak. Ezek az eredmények tehát pl. Achen és Bartels (2016) feltételezésével szemben nem ássák alá azok feltevéseit, akik a képzésben és tájékoztatásban látják a jobb demokratikus működés kulcsát.

Az egyéni szintű elemzés mindenestre visszaigazolta a pártossággal foglalkozó szakirodalom legrégebbiről ismert összefüggéseit, a választott elemzési módszerektől függetlenül, a korábbi eredményekkel összhangban azt találtam, hogy a pártos elfogultság a politikai érdeklődés növekedésével és az életkor előre haladtával erősödik. Ez az eredmény azt mutatja, hogy – a közös elméleti kiindulópontnak megfelelően – valóban van egy közös metszete, közös magja az általam mért jelenségnek és azoknak a jelenségeknek, amelyeket a pártosság tradicionális mérési módszereivel mérhetünk, a mérési módszerek egymáshoz képesti lényegi különbségei ellenére is.

10.3.2. ORSZÁGOS SZINTŰ OKOK

A 8. fejezetben arra kerestem választ, hogy egy-egy ország politikai és gazdasági jellemzői mennyiben meghatározó tényezői a pártos polarizáció nagyságának. Azaz: mitől

polarizált egy ország politikai közössége? Azt feltételeztem, hogy a többségi demokráciák pártos értelemben polarizáltabbak, mint a konszenzusosak, a szegényebb országok polarizáltabbak, mint a gazdagabbak, a rosszabb gazdasági teljesítmény nagyobb polarizáltsággal jár együtt, a kevésbé demokratikus országok polarizáltabbak, mint a demokratikusabbak, az ideológiaiak polarizáltak pártos értelemben is polarizáltabbak, illetve, hogy ahol (a konvencionális mérési módszerrel mért értelemben) pártosabb a választóközönség, ott a pártos polarizáció is erősebb.

Az eredmények szerint a többségi berendezkedés valóban erősebb pártos polarizációval jár. A vizsgált intézményi vonások közül egyértelműen a polarizációt növeli a többségi vonások közül a frakcionalizáltság alacsony szintje, az, ha a politikai versengés kevés számú releváns párt részvételével zajlik. Azaz, minél inkább jellemző az, hogy több hasonló erősségű párt verseng a politikai színtéren, annál kevésbé rendeződik a választóközönség politikailag elfogult táborokba. Ez az eredmény határozottan ellentmond például a politikai polarizáció és a kétpárti verseny közötti, Downs (1957) által feltételezett összefüggésnek, ugyanis Downs azt feltételezte, hogy a kétpárti verseny valószínűtlenné teszi a politikai táborok polarizálódását.

Szintén egyértelmű a pártos polarizáció és a demokratikus működés minősége közötti fordított irányú összefüggés: a gyengébben teljesítő demokráciák egyértelműen polarizáltabbak. Ellenben egyértelműen nincs szignifikáns hatása a gazdasági fejlettségnek és a választóközönség ideológiai polarizáltságának. Mindkettő meglepő, az irodalom feltételezéseivel ellentétes eredmény, de különösen az meglepő, hogy a többi jellemzőre kontrollálva a bal-jobb skálán mért ideológiai polarizáció nem függ össze a táborok közti elfogultságot mérő pártos polarizációval.

A gazdasági növekedés hatása a gazdasági helyzetével szemben viszont minden modellváltozatban szignifikáns és negatív, azaz a visszaesés hatása egyértelműen polarizálja a politikai táborok véleményét.

Érdekes eredmény, hogy a pártos polarizációra az ideológiai polarizáció mértéke egyetlen modellváltozatban sem volt szignifikáns hatással, tehát azt mondhatjuk, hogy a választótáborok pártos polarizáltságát azok ideológiai-közpolitikai nézeteinek különbözősége nem befolyásolja érdemben. Hasonló mondható el a hagyományos

módszerrel mért pártosságról is, ami, bár a pártos polarizációnak esetenként szignifikáns magyarázó változója volt, a kettő közötti összefüggés nem volt robusztus.

10.3.3. HATÁSOK

A disszertációm utolsó két fejezetében a pártos polarizáció hatásait vizsgáltam. A fő feltevésem az volt, hogy a pártos polarizáció hatása káros a politikai és a gazdasági működésre is, tehát, hogy kevésbé demokratikus politikai működést és gyengébb gazdasági eredményeket okoz. Az elemzések mindkét feltevést alátámasztják.

Az okokról szóló eredményeket is figyelembe véve úgy tűnik, hogy a demokrácia minősége és a pártos polarizáció hatása egymásra körkörös: a rosszabb demokratikus működés polarizációt okoz, és az erős pártos megosztottság gyengébb demokratikus működéshez vezet. Ezzel szemben a polarizációnak van egy pozitívnak értékelhető vonása is a demokratikus működésre: az egyéni szint eredményeit is ide kapcsolva, a politika iránti érdeklődést fokozó hatásán keresztül a polarizáció számos más magyarázó változó hatására kontrollálva érdemben növeli a választási részvételt.

Abban a vitában tehát, hogy a pártos elfogultság jó-e vagy rossz-e a demokratikus működés szempontjából, összességében az eredmények egyértelműen a szkeptikus álláspont véleményét támasztják alá, viszont az optimista álláspont képviselőinek abban a rész kérdésben igazat kell adnunk, hogy a pártos elfogultságok valóban mobilizálják a választóközönséget, fenntartják a politikai érdeklődést, és magasabb választási részvételhez vezetnek.

A gazdasági működésre vonatkozó eredmények, ha lehet, még egyértelműbbek: az okok és a következmények elemzése során arra jutottam, hogy a pártos polarizáció egyértelműen rosszabb gazdasági eredményekkel áll kapcsolatban, a gazdasági eredményesség minden vizsgált dimenziójában. A többváltozós modellekben pedig számos más, bevett magyarázó változó hatására kontrollálva is egyértelműen szignifikáns hatása volt a polarizációnak a gazdasági növekedésre és a munkanélküliségi rátára egyaránt.

Érdemes megjegyezni, hogy bár az irodalomban gyakran feltűnik az a nézet, hogy a mérsékelt pártos elfogultságnak egy sor pozitív hozadéka van, és csak a szélsőségesen pártos (itt mondhatnánk, pártos értelemben szélsőségesen polarizált) attitűdök károsak, az

adatok vizsgálata során semmi nem utalt arra, hogy akár a pártos polarizáció és a demokratikus működés, akár a pártos polarizáció és a gazdasági működés között ilyen kapcsolat lenne. Azaz, sem a kétváltozós ábrák nem mutattak a lineáris (vagy legalábbis a monoton növekvő/csökkenő) függvényformától eltérő jellegű összefüggést, sem a regressziós modellek illeszkedése és egyéb tulajdonságai nem utaltak a fentieknek megfelelő, pl. négyzetes kapcsolatra. Ha vannak is a pártos elfogultság mérsékelt szintjének bizonyos pozitív hatásai ahhoz képest, mintha a választók teljesen elfogulatlanok lennének, ezeket a dolgozatban használt empirikus eszközök nem tudták megfigyelni, megragadni. Így a pártos elfogultság pozitív hatásairól szóló elméleteknek ellentmondóan a dolgozat egyértelműen arra a megállapításra jut, hogy minél kisebb az elfogultság/polarizáltság, annál jobb.

Amire ezek alapján az eredmények alapján és a pártos polarizáció okait feltáró fejezet alapján következtethetünk Magyarországra nézve – tekintve, hogy Magyarország több ESS hullám esetében is a minta legpolarizáltabb országa volt – az egyrészt pesszimizmusra, másrészt viszont némi optimizmusra is okot ad. Pesszimizmusra ad okot, hogy a pártos polarizáció szintje alapján gyengébb gazdasági teljesítmény várható annál, amire egyébként vélhetően az ország képes lenne, és ami más magyarázó változók szerint valószínűsíthető eredmény lenne. Az sem szívderítő, hogy ha tartósan alacsony marad a növekedés, vagy stagnál a gazdaság, akkor a modellek eredménye szerint a polarizáció fennmaradására kell számítanunk. Bizakodásra adhat viszont okot az, hogy a pártos polarizáció és a gazdasági teljesítmény között mindezek ellenére mégsem figyelhető meg olyan csapdaszerű, körkörös oksági kapcsolat, ami hosszú távon meghatározná egy ország eredményességét, mivel az egy főre jutó GDP mértéke nem befolyásolta a pártos polarizáció mértékét az ezt vizsgáló modellekben. Ez arra utal, hogy – még a többi tényező változatlansága esetén is – elméletileg viszonylag könnyen megtörhető a gyenge gazdasági teljesítmény és az erős pártos polarizáció közötti ördögi kör, ha a gazdasági helyzet előnyösen változik.

MELLÉKLETEK

1. melléklet: Az adatbázisok építésének folyamata

1) Az ESS adatbázisok kutatási dokumentációi alapján meghatároztam minden elemzett ország minden lekérdezésére vonatkozóan, hogy mikor zajlott a lekérdezés.

2) A CPDS kormány összetételre vonatkozó adatbázisában (Armingeon, Isler, Knöpfel, & Weisstanner, 2016) mind a 144 ország-esetre vonatkozóan meghatároztam, hogy a lekérdezések időintervalluma során mely pártok voltak kormányon és ellenzékben. Ekkor mérlegeltem azt is, hogy áll-e fenn olyan tényező, amely alapján az adott ország-esetet, vagy egy eseten belül egy bizonyos párt szavazóit indokolt-e kizárni az elemzésből (lásd 3. táblázat.)

3) "Átváltó" adatbázist készítettem az ESS és a CPDS eltérő pártnév-használata miatt, mivel a két adatbázis vegyesen és következtelenül használja a pártok eredeti és angol nyelvű elnevezéseit, illetve az eredeti és angol nyelvű pártnevek mozaikszó-változatait.

4) Az így nyert információt összegezve ESS hullámonként új változót hoztam létre aszerint, hogy a "Melyik pártra szavazott?" kérdés alapján a válaszadó kormányzatinak vagy ellenzékinek besorolt pártra szavazott-e. Azokat a megkérdezetteket, akik a "nem szavazott", "nem válaszol", vagy "nem volt választásra jogosult" kategóriákat választották, kizártam az elemzésből.

5) Az ország szintű elemzéshez ezután az ESS adatfelvételi időpontjainak megfelelő CPDS adatbázisokat vettem alapul, ezeket egy egységes adattáblába rendeztem, és kiegészítettem a méréseket megelőző és a méréseket követő két-két év gazdasági és politikai adataival. Végül mindezt kiegészítettem az ESS vizsgálni kívánt változóinak az országokénti átlagértékeivel, illetve a következő szervezetek nyilvánosan hozzáférhető ország-indexeivel: Transparency International, Polity IV, Freedom House.

2. melléklet: A pártos polarizáció mérésére létrehozott változó néhány alternatívájának korrelációs kapcsolatai

		<i>netmean_9</i>	<i>relmean_9</i>	<i>relmean_5</i>	<i>relmed_5</i>	<i>netmed_9</i>	<i>relmed_9</i>	<i>factmean_9</i>
<i>netmean_9</i>	Korr.	1	,911	,899	,849	,970	,866	,999
<i>relmean_9</i>	Korr.	,911	1	,953	,924	,898	,976	,906
<i>relmean_5</i>	Korr.	,899	,953	1	,969	,884	,922	,893
<i>relmed_5</i>	Korr.	,849	,924	,969	1	,847	,905	,842
<i>netmed_9</i>	Korr.	,970	,898	,884	,847	1	,903	,970
<i>relmed_9</i>	Korr.	,866	,976	,922	,905	,903	1	,861
<i>factmean_9</i>	Korr.	,999	,906	,893	,842	,970	,861	1
	N	122	122	122	122	122	122	122

Megjegyzések: Minden összefüggés szignifikáns $p < 0,001$ szignifikanciaszinten.

A rövidítések feloldása:

netmean_9:

Egy átlagos kormánypárti és egy átlagos ellenzéki véleménye közötti (nettó) különbség a kilenc politikai bizalmi-elégedettségi változóból képzett index terén.

relmean_9:

Hányszor jobban bízik és elégedettebb átlagosan egy kormánypárti szavazó, mint egy ellenzéki a kilenc politikai bizalmi és értékelési változóból képzett indexen mérve.

relmean_5:

Hányszor elégedettebb átlagosan egy kormánypárti szavazó, mint egy ellenzéki az öt politikai értékelési változóból képzett indexen mérve. (Ez a dolgozatban a pártos polarizáció mérőszáma.)

relmed_5:

Hányszoros különbség van átlagosan a kormánypárti és az ellenzéki szavazók medián véleménye terén az öt politikai értékelési változóból képzett indexen mérve.

netmed_9:

A kormánypárti és ellenzéki szavazók véleményének mediánja közötti (nettó) különbség a kilenc politikai bizalmi és értékelési változóból képzett indexen mérve.

relmed_9:

Hányszoros különbség van átlagosan a kormánypárti és az ellenzéki szavazók medián véleménye terén a kilenc politikai bizalmi és értékelési változóból képzett indexen mérve.

factmean_9:

Egy átlagos kormánypárti és egy átlagos ellenzéki véleménye közötti (nettó) különbség a kilenc politikai bizalmi és értékelési változóból képzett faktoron mérve.

A számításokban a parlamentbe, a politikusokba, a jogrendszerbe és a rendőrségbe vetett bizalom változók, illetve a kormánnyal, a demokrácia működésével, a gazdasági teljesítménnyel, az oktatással és az egészségüggyel való elégedettséget mutató változók szerepelnek. Minden változó egy tizenegy fokozatú, 0-10 közötti skálán volt mérve.

3. melléklet

Az országos szintű elemzésekben használt változók leíró statisztikái

	N	Min.	Max.	Átlag	Szórás
Pártos polarizáció	122	0,83	1,6	1,16	0,12
Sajtószabadság helyezés	120	1	87	21,78	18,63
Freedom House demokrácia index	122	1	2	1,08	0,24
TI korrupció érzékelési index	122	3,3	9,7	6,94	1,85
Politikai elégedettség index átlaga	122	2,42	7,07	5	1,1
Hány év telt el 1946 óta demokratikus keretek között	122	6	67	42,77	20,63
Ideológiai polarizáció (1)	122	3,97	6,59	4,73	0,56
Ideológiai polarizáció (2)	122	0,14	0,48	0,26	0,07
Azok aránya, akik közel érzik magukat egy párthoz	122	0,22	0,75	0,49	0,12
Egy főre jutó GDP vásárlóerő paritáson, az EU átlag százalékában	122	41	241	105,29	37,18
Rae frakcionalizáltság indexe	122	0,5	0,88	0,72	0,1
Pártok effektív száma	122	1,98	8,43	4,05	1,42
Gallagher index	122	0,35	22,9	5,72	4,55
Lijphart első dimenziója	122	-2,47	2,46	0,08	1,05
Reál GDP növekedés	122	-14,74	10,68	0,85	4,14
Reál GDP növekedés t+1	100	-6,62	10,41	2,19	2,58
Infláció	122	-4,5	8	2,05	1,63
Költségvetési hiány/többlet	122	-14,88	17,12	-2,41	5,12
Hosszú lejáratú államkötvények kamata	121	0,95	15,75	4,49	2,12
Szakszervezeti sűrűség	81	7,6	95,6	33,89	21,36
Munkanélküliségi ráta	122	2,5	26,1	8,54	4,21
Az aktuális és a következő év munkanélküliségi rátája közötti különbség (Munkanélküliség Δ)	100	-4	6,6	0,2	1,39
Választási részvétel a lekérdezést követő második évhez képesti utolsó választásokon	100	39,2	91,9	68,79	13,06
Választási részvétel a legutóbbi választásokon	122	39,2	91,9	68,84	13,03
A másik oldal mediánjától való távolság országos átlaga	122	-0,53	1,02	0,38	0,26

4. melléklet

*Az egyéni szintű elemzésben használt független változók leíró statisztikai ország-
esetenként*

Ország/év változó		Kor	Oktatásban töltött évek száma	Politikai tájékozódás (tv, rádió, újság) átlagokkal becsülve	Politikai érdeklődés (1-4; 4=nagyon)	Jobb-bal ideológiai pozíció (Jobb=0; bal=10)	Nők aránya a mintában
Austria2003	Átlag	44,76	12,35	1,05	2,67	4,65	52,46%
	Szórás	16,42	3,05	0,59	0,91	1,85	
Austria2005	Átlag	41,13	11,96	0,99	2,55	4,60	53,36%
	Szórás	17,27	2,84	0,56	0,86	1,95	
Austria2007	Átlag	41,70	12,50	1,05	2,54	4,77	53,75%
	Szórás	17,34	2,90	0,59	0,86	2,01	
Belgium2003	Átlag	44,83	12,20	0,97	2,31	4,83	48,50%
	Szórás	18,29	3,56	0,60	0,90	2,05	
Belgium2005	Átlag	45,17	12,29	0,87	2,31	4,87	50,84%
	Szórás	18,31	4,00	0,57	0,91	1,96	
Belgium2007	Átlag	46,11	12,10	0,97	2,31	4,94	53,28%
	Szórás	18,65	3,68	0,56	0,90	2,01	
Belgium2009	Átlag	46,46	12,67	0,95	2,38	4,93	50,91%
	Szórás	18,73	3,66	0,61	0,89	1,95	
Belgium2011	Átlag	46,76	12,68	0,98	2,34	4,98	51,88%
	Szórás	18,86	3,74	0,62	0,92	1,94	
Belgium2013	Átlag	47,33	12,96	0,44	2,33	5,04	51,26%
	Szórás	19,08	3,86	0,29	0,90	1,98	
Bulgaria2007	Átlag	47,63	11,21	0,87	2,28	4,28	60,04%
	Szórás	17,27	3,35	0,69	0,93	2,71	
Bulgaria2009	Átlag	49,25	11,03	0,82	2,30	4,98	56,24%
	Szórás	17,32	3,52	0,68	0,95	2,61	
Bulgaria2011	Átlag	50,69	11,39	0,87	2,35	5,51	55,12%
	Szórás	17,53	3,53	0,63	0,92	2,36	
Bulgaria2013	Átlag	52,48	11,46	0,61	2,43	5,19	56,94%
	Szórás	16,73	3,49	0,44	0,93	2,57	
Croatia2009	Átlag	43,67	11,95	0,85	2,02	5,30	57,04%
	Szórás	16,80	3,67	0,64	0,93	2,47	
Cyprus2007	Átlag	44,26	11,57	0,83	2,27	5,10	52,63%
	Szórás	16,94	3,65	0,59	0,92	3,03	
Cyprus2009	Átlag	44,69	11,74	0,74	2,36	5,04	48,62%
	Szórás	17,76	4,00	0,51	1,03	3,03	
Cyprus2013	Átlag	45,94	12,07	0,46	2,14	5,16	56,57%
	Szórás	17,87	4,03	0,34	0,99	3,01	
Czech Republic2003	Átlag	49,19	12,54	1,06	2,20	5,45	49,11%
	Szórás	17,26	3,03	0,60	0,77	2,38	
Czech Republic2005	Átlag	45,63	12,23	0,89	1,96	5,42	52,76%
	Szórás	17,65	2,31	0,63	0,73	2,52	
Czech Republic2011	Átlag	44,01	12,70	0,77	1,89	5,43	49,01%
	Szórás	17,20	2,47	0,56	0,76	2,43	
	Átlag	45,49	12,73	0,48	1,93	5,29	48,98%

Ország/év változó		Kor	Oktatásban töltött évek száma	Politikai tájékozódás (tv, rádió, újság) átlagokkal becsülve	Politikai érdeklődés (1-4; 4=nagyon)	Jobb-bal ideológiai pozíció (Jobb=0; bal=10)	Nők aránya a mintában
Czech Republic2013	Szórás	17,06	2,38	0,37	0,75	2,53	
Denmark2003	Átlag	46,43	13,19	1,24	2,72	5,54	49,27%
	Szórás	17,64	3,66	0,63	0,77	1,99	
Denmark2005	Átlag	46,87	13,27	1,21	2,74	5,47	51,45%
	Szórás	17,80	3,63	0,66	0,80	1,97	
Denmark2007	Átlag	49,58	13,17	1,21	2,80	5,40	50,96%
	Szórás	17,50	5,13	0,61	0,81	2,14	
Denmark2009	Átlag	49,26	12,64	1,24	2,90	5,31	50,37%
	Szórás	18,07	4,69	0,62	0,77	2,16	
Denmark2011	Átlag	48,48	13,30	1,17	2,85	5,20	48,67%
	Szórás	18,47	5,30	0,65	0,82	2,15	
Denmark2013	Átlag	48,70	13,01	0,56	2,87	5,34	49,45%
	Szórás	19,02	5,20	0,34	0,76	2,37	
Estonia2005	Átlag	47,23	11,93	1,09	2,25	5,15	58,87%
	Szórás	19,56	3,55	0,62	0,80	1,91	
Estonia2009	Átlag	47,78	12,44	1,21	2,41	5,19	57,62%
	Szórás	19,24	3,35	0,74	0,81	2,02	
Estonia2013	Átlag	49,41	12,66	0,50	2,29	5,45	57,98%
	Szórás	19,50	3,33	0,32	0,80	2,06	
Finland2003	Átlag	45,63	11,96	1,12	2,42	5,62	52,00%
	Szórás	18,49	3,90	0,57	0,79	2,02	
Finland2005	Átlag	47,27	12,29	1,12	2,40	5,76	53,12%
	Szórás	18,64	4,09	0,60	0,79	2,02	
Finland2007	Átlag	48,39	12,41	1,15	2,43	5,72	51,53%
	Szórás	19,04	4,25	0,64	0,79	2,02	
Finland2009	Átlag	47,97	12,85	1,14	2,46	5,72	50,93%
	Szórás	18,76	4,14	0,65	0,79	2,01	
Finland2011	Átlag	48,83	12,94	1,11	2,42	5,71	51,49%
	Szórás	19,25	4,37	0,66	0,80	2,00	
Finland2013	Átlag	49,75	13,18	0,49	2,56	5,66	51,12%
	Szórás	18,88	4,22	0,34	0,78	2,04	
France2003	Átlag	45,32	11,96	1,02	2,30	4,72	53,11%
	Szórás	17,84	4,03	0,65	0,93	2,46	
France2005	Átlag	47,01	11,66	0,96	2,21	4,67	52,33%
	Szórás	17,84	3,98	0,63	0,91	2,30	
France2007	Átlag	45,77	12,55	0,91	2,39	4,79	51,26%
	Szórás	17,44	3,96	0,59	0,93	2,30	
France2009	Átlag	46,12	12,67	0,94	2,53	4,77	53,97%
	Szórás	18,44	3,96	0,62	0,90	2,27	
France2011	Átlag	47,58	12,45	0,97	2,39	4,71	52,34%
	Szórás	18,42	3,93	0,62	0,95	2,29	
France2013	Átlag	49,21	12,35	0,54	2,40	4,98	54,14%
	Szórás	18,17	3,83	0,38	0,94	2,53	
Germany2005	Átlag	46,60	12,91	1,02	2,62	4,55	52,62%
	Szórás	17,85	3,29	0,56	0,87	1,77	
Germany2007	Átlag	47,88	13,17	1,02	2,60	4,50	50,62%

Ország/év változó		Kor	Oktatásban töltött évek száma	Politikai tájékozódás (tv, rádió, újság) átlagokkal becsülve	Politikai érdeklődés (1-4; 4=nagyon)	Jobb-bal ideológiai pozíció (Jobb=0; bal=10)	Nők aránya a mintában
	Szórás	17,92	3,47	0,59	0,88	1,81	
Germany2009	Átlag	48,66	13,66	0,99	2,74	4,68	46,65%
	Szórás	17,40	3,46	0,53	0,82	1,85	
Germany2011	Átlag	47,04	13,17	0,95	2,68	4,65	48,52%
	Szórás	18,46	3,53	0,55	0,87	1,76	
Germany2013	Átlag	47,87	13,81	0,43	2,79	4,63	49,69%
	Szórás	18,55	3,44	0,28	0,81	1,88	
Greece2003	Átlag	47,68	9,83	0,73	2,07	5,69	55,87%
	Szórás	18,56	4,50	0,60	0,97	2,16	
Greece2005	Átlag	48,16	9,96	0,67	2,12	5,63	55,91%
	Szórás	18,37	4,56	0,54	0,95	2,23	
Greece2011	Átlag	46,07	11,28	0,68	1,96	5,14	55,62%
	Szórás	18,15	4,08	0,59	0,94	1,97	
Hungary2003	Átlag	46,14	11,65	1,00	2,37	4,95	51,99%
	Szórás	18,25	3,72	0,63	0,86	2,39	
Hungary2005	Átlag	46,63	11,84	0,94	2,26	4,95	58,01%
	Szórás	18,14	3,09	0,60	0,93	2,24	
Hungary2007	Átlag	48,00	11,90	0,92	2,29	5,41	57,72%
	Szórás	18,19	3,71	0,63	0,92	2,52	
Hungary2009	Átlag	47,48	12,04	0,88	2,20	5,57	53,65%
	Szórás	18,95	3,77	0,62	0,92	2,38	
Hungary2011	Átlag	47,59	12,69	0,82	2,21	5,98	54,18%
	Szórás	18,35	3,75	0,57	0,90	2,39	
Hungary2013	Átlag	47,20	12,35	0,39	1,94	5,41	55,15%
	Szórás	18,17	3,48	0,30	0,86	2,11	
Iceland2005	Átlag	44,50	13,24	1,13	2,70	5,09	52,46%
	Szórás	17,86	4,39	0,59	0,84	2,12	
Iceland2013	Átlag	44,14	14,49	0,44	2,63	5,34	50,19%
	Szórás	18,73	4,18	0,27	0,89	2,05	
Ireland2005	Átlag	45,49	12,73	1,18	2,28	5,26	57,47%
	Szórás	17,89	3,41	0,93	0,95	1,68	
Ireland2009	Átlag	45,73	13,99	1,15	2,54	5,15	52,71%
	Szórás	17,72	3,78	0,79	0,92	1,67	
Ireland2011	Átlag	43,08	13,77	1,19	2,16	4,97	53,69%
	Szórás	18,25	3,42	0,86	0,98	1,72	
Ireland2013	Átlag	44,82	14,15	0,46	2,26	5,15	51,81%
	Szórás	17,63	3,39	0,36	0,95	1,74	
Italy2003	Átlag	46,49	10,67	0,89	2,08	4,84	55,17%
	Szórás	17,78	4,88	0,58	0,93	2,33	
Latvia2009	Átlag	48,27	12,28	0,88	2,26	5,79	62,10%
	Szórás	18,53	3,36	0,70	0,76	2,50	
Lithuania2011	Átlag	48,13	12,93	0,78	2,21	5,09	65,95%
	Szórás	18,74	3,80	0,56	0,77	2,13	
Lithuania2013	Átlag	45,03	12,64	0,44	1,90	4,92	56,38%
	Szórás	18,23	2,98	0,35	0,75	2,17	
Luxembourg2003	Átlag	41,05	12,32	1,07	2,31	4,92	53,07%
	Szórás	17,72	3,99	0,87	0,98	2,15	

Ország/év változó		Kor	Oktatásban töltött évek száma	Politikai tájékozódás (tv, rádió, újság) átlagokkal becscülve	Politikai érdeklődés (1-4; 4=nagyon)	Jobb-bal ideológiai pozíció (Jobb=0; bal=10)	Nők aránya a mintában
Luxembourg2005	Átlag	40,97	11,66	0,96	2,33	5,07	46,44%
	Szórás	16,78	4,24	0,56	0,93	2,04	
Netherlands2003	Átlag	45,55	12,88	1,15	2,71	5,32	54,26%
	Szórás	16,78	3,90	0,63	0,79	2,05	
Netherlands2005	Átlag	47,25	12,29	1,08	2,61	5,23	57,46%
	Szórás	17,11	3,64	0,62	0,79	2,01	
Netherlands2009	Átlag	47,13	13,37	1,08	2,67	5,15	51,35%
	Szórás	17,36	4,23	0,66	0,78	1,96	
Norway2003	Átlag	45,83	13,25	1,34	2,53	5,33	45,80%
	Szórás	17,04	3,59	0,66	0,75	2,01	
Norway2005	Átlag	45,51	13,17	1,34	2,52	5,05	48,07%
	Szórás	17,29	3,58	0,66	0,78	2,08	
Norway2007	Átlag	45,62	13,36	1,27	2,50	5,25	49,09%
	Szórás	18,12	3,80	0,64	0,77	2,04	
Norway2009	Átlag	45,76	13,43	1,25	2,49	5,33	47,90%
	Szórás	17,85	3,83	0,65	0,78	2,06	
Norway2011	Átlag	46,34	13,51	1,25	2,49	5,49	50,41%
	Szórás	19,05	3,75	0,69	0,78	2,11	
Norway2013	Átlag	46,00	13,07	0,53	2,54	5,64	47,17%
	Szórás	18,17	4,37	0,33	0,78	2,11	
Poland2003	Átlag	42,80	11,26	0,95	2,28	5,11	51,02%
	Szórás	18,65	3,42	0,60	0,80	2,39	
Poland2005	Átlag	42,23	11,50	0,97	2,24	5,42	51,19%
	Szórás	18,06	3,20	0,63	0,83	2,28	
Poland2007	Átlag	43,73	11,38	0,97	2,27	5,78	52,46%
	Szórás	18,54	3,26	0,65	0,82	2,20	
Poland2009	Átlag	44,64	11,97	0,95	2,29	5,75	52,79%
	Szórás	18,99	3,62	0,64	0,85	2,19	
Poland2011	Átlag	44,36	12,36	0,88	2,26	5,62	51,88%
	Szórás	18,91	3,52	0,58	0,83	2,21	
Poland2013	Átlag	46,10	12,23	0,45	2,27	5,67	52,06%
	Szórás	18,87	3,50	0,34	0,82	2,39	
Portugal2003	Átlag	45,39	7,39	0,98	2,12	5,08	54,86%
	Szórás	18,62	4,60	0,63	0,95	2,23	
Portugal2007	Átlag	48,74	7,40	0,97	1,95	4,91	58,99%
	Szórás	18,83	4,82	0,72	0,90	2,06	
Portugal2009	Átlag	50,16	7,72	0,86	1,94	4,79	59,20%
	Szórás	19,66	4,77	0,60	0,89	1,92	
Portugal2011	Átlag	51,85	7,25	0,78	1,88	4,97	59,53%
	Szórás	19,14	4,67	0,51	0,91	2,10	
Portugal2013	Átlag	49,96	8,18	0,56	1,91	4,91	60,13%
	Szórás	18,95	4,79	0,34	0,89	2,09	
Romania2009	Átlag	42,98	11,46	1,07	2,25	5,62	55,61%
	Szórás	16,64	3,61	0,94	0,90	2,67	
Slovakia2005	Átlag	42,36	12,00	0,96	2,28	4,87	49,70%
	Szórás	17,88	3,00	0,64	0,79	2,39	
Slovakia2007	Átlag	43,39	12,45	1,01	2,30	5,02	51,58%

Ország/év változó		Kor	Oktatásban töltött évek száma	Politikai tájékozódás (tv, rádió, újság) átlagokkal becslve	Politikai érdeklődés (1-4; 4=nagyon)	Jobb-bal ideológiai pozíció (Jobb=0; bal=10)	Nők aránya a mintában
	Szórás	17,88	3,27	0,67	0,79	2,34	
Slovakia2009	Átlag	46,92	12,67	0,94	2,26	4,79	58,58%
	Szórás	16,83	2,96	0,60	0,79	2,26	
Slovakia2011	Átlag	47,53	12,93	0,93	2,29	4,82	57,51%
	Szórás	17,05	2,90	0,60	0,78	2,45	
Slovakia2013	Átlag	46,73	13,66	0,50	2,17	5,26	56,79%
	Szórás	16,06	3,07	0,36	0,77	2,52	
Slovenia2003	Átlag	44,42	11,38	0,93	2,27	4,70	52,37%
	Szórás	18,31	3,39	0,61	0,87	2,16	
Slovenia2007	Átlag	46,42	11,62	0,89	2,29	4,78	54,81%
	Szórás	18,88	3,65	0,64	0,88	2,52	
Slovenia2009	Átlag	46,56	11,65	0,98	2,41	4,63	53,65%
	Szórás	18,91	3,69	0,60	0,83	2,44	
Slovenia2011	Átlag	47,40	11,88	0,82	2,31	4,85	53,53%
	Szórás	18,50	3,68	0,56	0,87	2,35	
Slovenia2013	Átlag	48,31	11,80	0,37	2,26	4,71	54,10%
	Szórás	18,85	3,65	0,30	0,90	2,34	
Spain2003	Átlag	45,78	10,56	0,94	1,88	4,41	52,65%
	Szórás	19,03	5,44	0,71	0,82	2,04	
Spain2005	Átlag	45,14	11,13	0,89	2,08	4,41	48,98%
	Szórás	18,72	5,52	0,66	0,88	2,20	
Spain2007	Átlag	45,99	11,56	0,86	1,96	4,51	51,66%
	Szórás	18,93	5,36	0,62	0,89	1,90	
Spain2009	Átlag	46,34	10,99	0,82	1,97	4,55	51,82%
	Szórás	18,98	5,01	0,62	0,87	1,99	
Spain2011	Átlag	46,08	12,40	0,79	2,05	4,67	51,55%
	Szórás	18,40	5,49	0,61	0,91	1,97	
Spain2013	Átlag	47,64	12,44	0,49	2,17	4,52	51,72%
	Szórás	17,99	5,98	0,36	0,98	2,40	
Sweden2005	Átlag	46,92	12,09	1,08	2,60	5,22	49,64%
	Szórás	18,85	3,44	0,58	0,81	2,23	
Sweden2007	Átlag	46,94	12,58	1,08	2,68	5,22	50,62%
	Szórás	18,71	3,64	0,62	0,83	2,28	
Sweden2009	Átlag	47,60	12,72	1,04	2,63	5,12	49,84%
	Szórás	19,27	3,65	0,61	0,81	2,23	
Sweden2011	Átlag	48,60	12,64	1,04	2,68	5,54	52,04%
	Szórás	19,24	3,61	0,60	0,83	2,29	
Sweden2013	Átlag	47,83	12,85	0,43	2,59	5,31	48,73%
	Szórás	19,01	3,38	0,29	0,86	2,22	
Switzerland2003	Átlag	44,98	10,72	0,97	2,65	4,87	50,39%
	Szórás	17,56	3,33	0,51	0,84	1,87	
Switzerland2005	Átlag	45,58	10,59	0,98	2,64	5,08	52,87%
	Szórás	18,08	3,13	0,51	0,84	1,95	
Switzerland2007	Átlag	47,44	13,22	0,87	2,60	5,00	53,40%
	Szórás	18,05	3,65	0,46	0,86	1,89	
Switzerland2009	Átlag	46,38	11,32	0,86	2,63	4,94	53,51%
	Szórás	18,04	3,48	0,47	0,88	1,94	

Ország/év változó		Kor	Oktatásban töltött évek száma	Politikai tájékozódás (tv, rádió, újság) átlagokkal becsülve	Politikai érdeklődés (1-4; 4=nagyon)	Jobb-bal ideológiai pozíció (Jobb=0; bal=10)	Nők aránya a mintában
Switzerland2011	Átlag	47,81	11,38	0,88	2,64	5,12	48,74%
	Szórás	18,75	3,33	0,52	0,88	2,00	
Switzerland2013	Átlag	47,41	11,79	0,35	2,69	5,15	50,03%
	Szórás	18,78	3,66	0,25	0,86	1,96	
United Kingdom2003	Átlag	46,46	12,79	1,07	2,45	5,18	51,40%
	Szórás	18,29	3,34	0,70	0,89	1,74	
United Kingdom2005	Átlag	45,50	12,22	1,02	2,35	4,99	51,09%
	Szórás	18,52	3,01	0,71	0,90	1,71	
United Kingdom2007	Átlag	47,01	13,50	0,98	2,43	5,10	52,50%
	Szórás	18,79	3,92	0,70	0,93	1,73	
United Kingdom2009	Átlag	46,35	13,60	1,01	2,54	4,99	52,37%
	Szórás	18,30	3,72	0,74	0,90	1,82	
United Kingdom2011	Átlag	47,34	13,11	0,85	2,43	5,03	54,56%
	Szórás	18,69	3,61	0,64	0,95	1,87	
United Kingdom2013	Átlag	49,07	13,37	0,45	2,37	5,06	56,59%
	Szórás	19,03	3,67	0,36	0,96	1,83	
Összesen	Átlag	46,64	12,17	0,91	2,37	5,11	53,03%
	Szórás	18,32	4,05	0,64	0,90	2,17	

- Abramowitz, A. I., & Saunders, K. L. (2005). Why can't we all just get along? The reality of a polarized America. In *The Forum* (Vol. 3). Retrieved from http://www.degruyter.com/view/j/for.2005.3.2_20120105083450/for.2005.3.2/for.2005.3.2.1076/for.2005.3.2.1076.xml
- Abramowitz, A. I., & Saunders, K. L. (2008). Is polarization a myth? *The Journal of Politics*, 70(02), 542–555. <https://doi.org/10.1017/S0022381608080493>
- Acemoglu, D., Johnson, S., & Robinson, J. A. (2005). Institutions as a fundamental cause of long-run growth. *Handbook of Economic Growth*, 1, 385–472.
- Acemoglu, D., & Robinson, J. (2012). *Why nations fail: The origins of power, prosperity, and poverty*. Crown Business.
- Acemoglu, D., & Robinson, J. A. (2005). *Economic origins of dictatorship and democracy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Achen, C. H. (2000). *Why lagged dependent variables can suppress the explanatory power of other independent variables*. St. Louis, WA.: Society for Political Methodology. Retrieved from <http://www-personal.umich.edu/~franzese/Achen.2000.LDVstealingExplanPower.pdf>
- Achen, C. H. (2002). Parental socialization and rational party identification. *Political Behavior*, 24(2), 151–170. <https://doi.org/10.1023/A:1021278208671>
- Achen, C. H., & Bartels, L. M. (2016). *Democracy for Realists: Why Elections Do Not Produce Responsive Government*. Princeton University Press.
- Almond, G. A., & Verba, S. (1989). *The civic culture: Political attitudes and democracy in five nations*. Sage.
- Anderson, C. J., & Guillory, C. A. (1997). Political Institutions and Satisfaction with Democracy: A Cross-National Analysis of Consensus and Majoritarian Systems. *The American Political Science Review*, 91(1), 66–81. <https://doi.org/10.2307/2952259>
- Anderson, C. J., & LoTempio, A. J. (2002). Winning, losing and political trust in America. *British Journal of Political Science*, 32(02), 335–351. <https://doi.org/10.1017/S0007123402000133>
- Anderson, C. J., & Tverdova, Y. V. (2001). Winners, losers, and attitudes about government in contemporary democracies. *International Political Science Review*, 22(4), 321–338. <https://doi.org/10.1177/0192512101022004003>
- Anderson, L. (2001). The Implications of Institutional Design for Macroeconomic Performance Reassessing the Claims of Consensus Democracy. *Comparative Political Studies*, 34(4), 429–452. <https://doi.org/10.1177/0010414001034004004>
- Anduiza, E., Gallego, A., & Muñoz, J. (2013). Turning a Blind Eye Experimental Evidence of Partisan Bias in Attitudes Toward Corruption. *Comparative*

- Political Studies*, 46(12), 1664–1692.
<https://doi.org/10.1177/0010414013489081>
- Angelusz, R., & Tardos, R. (2011). Régi és új törésvonalak, polarizáció, divergenciaspirál. In R. Tardos, Z. Enyedi, & A. Szabó (Eds.), *Részvétel, képviselet, politikai változás*. Budapest: DKMKA.
- Ansolabehere, S., Iyengar, S., Crigler, A. N., Holbrook, T. M., Huckfeldt, R., & Sprague, J. (1999). *Going Negative. How Political Advertisements Shrink & Polarize the Electorate*.
- Ansolabehere, S., Iyengar, S., & Simon, A. (1999). Replicating experiments using aggregate and survey data: The case of negative advertising and turnout. *American Political Science Review*, 93(04), 901–909.
<https://doi.org/10.2307/2586120>
- Armingeon, K. (2002). The effects of negotiation democracy: A comparative analysis. *European Journal of Political Research*, 41(1), 81–105.
<https://doi.org/10.1111/1475-6765.00004>
- Armingeon, K., Isler, C., Knöpfel, L., & Weisstanner, D. (2016). Supplement to the Comparative Political Data Set – Government Composition 1960-2014. Bern: Institute of Political Science, University of Berne. Retrieved from <http://www.cpds-data.org/>
- Armingeon, K., Isler, C., Knöpfel, L., Weisstanner, D., & Engler, S. (2016). Comparative Political Data Set 1960-2014. Bern: Institute of Political Science, University of Berne. Retrieved from <http://www.cpds-data.org/>
- Babad, E. (1997). Wishful thinking among voters: Motivational and cognitive influences. *International Journal of Public Opinion Research*, 9(2), 105–125.
<https://doi.org/10.1093/ijpor/9.2.105>
- Baccaro, L., & Rei, D. (2007). Institutional determinants of unemployment in OECD countries: Does the deregulatory view hold water? *International Organization*, 61(03), 527–569. <https://doi.org/10.1017/S0020818307070221>
- Bafumi, J., & Shapiro, R. Y. (2009). A new partisan voter. *The Journal of Politics*, 71(01), 1–24. <https://doi.org/10.1017/S0022381608090014>
- Banducci, S. A., & Karp, J. A. (2003). How elections change the way citizens view the political system: campaigns, media effects and electoral outcomes in comparative perspective. *British Journal of Political Science*, 33(03), 443–467.
<https://doi.org/10.1017/S000712340300019X>
- Barro, R. J. (1996). *Determinants of economic growth: a cross-country empirical study*. National Bureau of Economic Research. Retrieved from <http://www.nber.org/papers/w5698>
- Barro, R. J. (1999). Determinants of democracy. *Journal of Political Economy*, 107(S6), S158–S183. <https://doi.org/10.1023/A:1021226224601>
- Bartels, L. M. (2002). Beyond the running tally: Partisan bias in political perceptions. *Political Behavior*, 24(2), 117–150.

- Bartle, J., & Bellucci, P. (2014). *Political parties and partisanship: Social identity and individual attitudes*. Routledge.
- Bassanini, A., & Duval, R. (2006). The determinants of unemployment across OECD countries: Reassessing the role of policies and institutions. *OECD Economic Studies*, 42(1), 7.
- Berelson, B., Lazarsfeld, P. F., McPhee, W. N., Lazarsfeld, P. F., & Lazarsfeld, P. F. (1954). *Voting*.
- Birch, S. (2013). *Full participation: A comparative study of compulsory voting*. Manchester: Manchester University Press.
- Blais, A. (2006). What affects voter turnout? *Annual Review of Political Science*, 9, 111–125. <https://doi.org/10.1146/annurev.polisci.9.070204.105121>
- Blais, A., & Gélinau, F. (2007). Winning, losing and satisfaction with democracy. *Political Studies*, 55(2), 425–441. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9248.2007.00659>
- Blais, A., Gidengil, E., Fournier, P., Nevitte, N., Everitt, J., & Kim, J. (2010). Political judgments, perceptions of facts, and partisan effects. *Electoral Studies*, 29(1), 1–12. <https://doi.org/10.1016/j.electstud.2009.07.001>
- Bollen, K. A., & Jackman, R. W. (1985). Economic and noneconomic determinants of political democracy in the 1960s. *Research in Political Sociology*, 1(1), 27–48.
- Brennan, G. (2008). Homo economicus and homo politicus: an introduction. *Public Choice*, 137(3), 429–438. <https://doi.org/10.1007/s11127-008-9352-4>
- Broockman, D. E., & Butler, D. M. (2014). *How Do Citizens React When Politicians Support Policies They Oppose? Field Experiments with Elite Communication* (Working paper). Retrieved from http://www.ocf.berkeley.edu/~broockma/broockman_butler_legislator_experiments_2014.pdf
- Brown, D. S., Touchton, M., & Whitford, A. (2011). Political polarization as a constraint on corruption: A cross-national comparison. *World Development*, 39(9), 1516–1529. <https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2011.02.006>
- Budge, I., Crewe, I., & Farlie, D. (2010). *Party identification and beyond: representations of voting and party competition*. ecpr Press. Retrieved from https://www.google.com/books?hl=hu&lr=&id=XclMAQAAQBAJ&oi=fnd&pg=PR15&dq=Party+identification+and+beyond&ots=U5oXArtdSd&sig=4c_92BHjhyhJ0r8gEPcmypLFVek
- Burden, B. C., & Klofstad, C. A. (2005). Affect and cognition in party identification. *Political Psychology*, 26(6), 869–886. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9221.2005.00448.x>
- Burkhart, R. E., & Lewis-Beck, M. S. (1994). Comparative democracy: the economic development thesis. *American Political Science Review*, 88(04), 903–910. <https://doi.org/10.2307/2082715>

- Campbell, A., Converse, P. E., Miller, W. E., & Stokes, D. E. (1960). *The American Voter*. New York and London: John Wiley & Sons, Inc.
- Carmines, E. G., Ensley, M. J., & Wagner, M. W. (2012). Who fits the left-right divide? Partisan polarization in the American electorate. *American Behavioral Scientist*, 0002764212463353.
- Center for Systemic Peace. (2014). Polity IV Global Report. Retrieved November 6, 2016, from <http://www.systemicpeace.org/>
- Chaney, C. K., Alvarez, R. M., & Nagler, J. (1998). Explaining the gender gap in US presidential elections, 1980-1992. *Political Research Quarterly*, 51(2), 311–339. <https://doi.org/10.1177/106591299805100202>
- Clague, C., Gleason, S., & Knack, S. (2001). Determinants of lasting democracy in poor countries: Culture, development, and institutions. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 573(1), 16–41. <https://doi.org/10.1177/000271620157300102>
- Conover, P. J., & Sapiro, V. (1993). Gender, feminist consciousness, and war. *American Journal of Political Science*, 1079–1099. <https://doi.org/10.2307/2111544>
- Converse, P. E. (1969). Of time and partisan stability. *Comparative Political Studies*, 2(2), 139.
- Converse, P. E., & Pierce, R. (1985). Measuring partisanship. *Political Methodology*, 143–166.
- Craig, S. C., Martinez, M. D., Gainous, J., & Kane, J. G. (2006). Winners, losers, and election context: Voter responses to the 2000 presidential election. *Political Research Quarterly*, 59(4), 579–592. <https://doi.org/10.1177/106591290605900407>
- Crepaz, M. M. (1996). Consensus Versus Majoritarian Democracy Political Institutions and their Impact on Macroeconomic Performance and Industrial Disputes. *Comparative Political Studies*, 29(1), 4–26. <https://doi.org/10.1177/0010414096029001001>
- Curini, L., Jou, W., & Memoli, V. (2012). Satisfaction with democracy and the winner/loser debate: The role of policy preferences and past experience. *British Journal of Political Science*, 42(02), 241–261. <https://doi.org/10.1017/S0007123411000275>
- Dalton, R. J. (2008). The quantity and the quality of party systems party system polarization, its measurement, and its consequences. *Comparative Political Studies*, 41(7), 899–920. <https://doi.org/10.1177/0010414008315860>
- Dalton, R. J., & Weldon, S. (2007). Partisanship and party system institutionalization. *Party Politics*, 13(2), 179–196. <https://doi.org/10.1177/1354068807073856>
- Downs, A. (1957). *An Economic Theory of Democracy* (1st edition). New York: Harper and Row.
- Downs, A. (1990). Politikai cselekvés a demokráciában: egy racionális modell. *Közgazdasági Szemle*, 9.

- Druckman, J. N., Peterson, E., & Slothuus, R. (2013). How elite partisan polarization affects public opinion formation. *American Political Science Review*, 107(01), 57–79. <https://doi.org/10.1017/S0003055412000500>
- Drury, A. C., Krieckhaus, J., & Lusztig, M. (2006). Corruption, democracy, and economic growth. *International Political Science Review*, 27(2), 121–136. <https://doi.org/10.1177/0192512106061423>
- Duarte, J. L., Crawford, J. T., Stern, Haidt, J., Jussim, L., & Tetlock, P. E. (2015). Political diversity will improve social psychological science. *Behavioral and Brain Sciences*, 38, 1–13.
- Emanuele, V. (2015). Dataset of Electoral Volatility and its internal components in Western Europe (1945-2015). Rome: Italian Center for Electoral Studies,. Retrieved from <http://dx.doi.org/10.7802/1112>
- Enyedi, Z. (2016). Populist Polarization and Party System Institutionalization: The Role of Party Politics in De-Democratization. *Problems of Post-Communism*, 1–11. <https://doi.org/10.1080/10758216.2015.1113883>
- Enyedi, Z., & Benoit, K. (2011). Kritikus választás, 2010. In Z. Enyedi, A. Szabó, & R. Tardos (Eds.), *Új képlet. Választások Magyarországon, 2010* (p. 17–42.). Budapest: Demokrácia Kutatások Magyarországi Központja Alapítvány. Retrieved from <http://www.valasztaskutatas.hu/kiadvanyok/uj-keplet/enyedi-benoit-kritikus>
- Enyedi, Z., & Todosijević, B. (2009). Adversarial politics, civic virtues and partisanship in Eastern and Western Europe. *Political Parties and Partisanship: Social Identity and Individual Attitudes*, 142–161.
- Ferejohn, J. A., & Fiorina, M. P. (1974). The paradox of not voting: A decision theoretic analysis. *American Political Science Review*, 68(02), 525–536.
- Festinger, L. (1962). *A theory of cognitive dissonance* (Vol. 2). Stanford university press.
- Fiorina, M. P. (1990). Information and rationality in elections. *Information and Democratic Processes*, 329–342.
- Fiorina, M. P., Abrams, S. A., & Pope, J. C. (2008). Polarization in the American public: Misconceptions and misreadings. *The Journal of Politics*, 70(02), 556–560.
- Fiorina, M. P., Abrams, S. J., & Pope, J. C. (2005). *Culture war?* Pearson Longman New York.
- Freedom House. (2016). Retrieved November 26, 2016, from <https://freedomhouse.org/>
- Frenkel, O. J., & Doob, A. N. (1976). Post-decision dissonance at the polling booth. *Canadian Journal of Behavioural Science/Revue Canadienne Des Sciences Du Comportement*, 8(4), 347.
- Friedman, J. (2012). Motivated Skepticism or Inevitable Conviction? Dogmatism and the Study of Politics. *Critical Review*, 24(2), 131–155. <https://doi.org/10.1080/08913811.2012.719663>

- Frye, T. (2002). The perils of polarization. *World Politics*, 54(3), 308–337.
<https://doi.org/10.1353/wp.2002.0008>
- Frye, T. (2010). *Building states and markets after communism: the perils of polarized democracy*. Cambridge University Press.
- Gaines, B. J., Kuklinski, J. H., Quirk, P. J., Peyton, B., & Verkuilen, J. (2007). Same facts, different interpretations: Partisan motivation and opinion on Iraq. *Journal of Politics*, 69(4), 957–974. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2508.2007.00601.x>
- Gallagher, M. (1991). Proportionality, disproportionality and electoral systems. *Electoral Studies*, 10(1), 33–51. [https://doi.org/10.1016/0261-3794\(91\)90004-c](https://doi.org/10.1016/0261-3794(91)90004-c)
- Gerber, A. S., & Huber, G. A. (2009). Partisanship and economic behavior: do partisan differences in economic forecasts predict real economic behavior? *American Political Science Review*, 103(3), 407–426.
<https://doi.org/doi:10.1017/S0003055409990098>
- Gherghina, S. (2014). *Party Organization and Electoral Volatility in Central and Eastern Europe: Enhancing Voter Loyalty*. Routledge.
- Gillies, J., & Campbell, S. (1985). Conservatism and poetry preferences. *British Journal of Social Psychology*, 24(3), 223–227.
- Glasgow, M. R., Cartier, A. M., & Wilson, G. D. (1985). Conservatism, sensation-seeking and music preferences. *Personality and Individual Differences*, 6(3), 395–396.
- Graham, J., Haidt, J., & Nosek, B. A. (2009). Liberals and conservatives rely on different sets of moral foundations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 96(5), 1029. <https://doi.org/10.1037/a0015141>
- Green, D. P., Palmquist, B., & Schickler, E. (2004). *Partisan hearts and minds: Political parties and the social identities of voters*. Yale University Press.
- Gross, D. A., & Sigelman, L. (1984). Comparing party systems: A multidimensional approach. *Comparative Politics*, 16(4), 463–479.
- Gupta, S., Davoodi, H., & Alonso-Terme, R. (2002). Does corruption affect income inequality and poverty? *Economics of Governance*, 3(1), 23–45.
- Haidt, J., & Graham, J. (2007). When morality opposes justice: Conservatives have moral intuitions that liberals may not recognize. *Social Justice Research*, 20(1), 98–116.
- Hetherington, M. J. (2001). Resurgent mass partisanship: The role of elite polarization. In *American Political Science Association* (Vol. 95, pp. 619–631). Cambridge Univ Press. Retrieved from
http://journals.cambridge.org/abstract_S0003055401003045
- Hetherington, M. J. (2008). Turned off or turned on? How polarization affects political engagement. *Red and Blue Nation*, 2, 1–33.
- Hirschman, A. O. (1970). *Exit, voice, and loyalty: Responses to decline in firms, organizations, and states* (Vol. 25). Harvard University Press.

- Hofstede, G. (1984). *Culture's consequences: International differences in work-related values* (Vol. 5). sage.
- Howell, P., & Justwan, F. (2013). Nail-biters and no-contests: The effect of electoral margins on satisfaction with democracy in winners and losers. *Electoral Studies*, 32(2), 334–343. <https://doi.org/10.1016/j.electstud.2013.02.004>
- Iyengar, S., Sood, G., & Lelkes, Y. (2012). Affect, not ideology a social identity perspective on polarization. *Public Opinion Quarterly*, 76(3), 405–431. <https://doi.org/10.1093/poq/nfs038>
- Jackman, R. W. (1987). Political institutions and voter turnout in the industrial democracies. *American Political Science Review*, 81(02), 405–423.
- Jacobs, L. R., & Shapiro, R. Y. (2000). *Politicians don't pander: Political manipulation and the loss of democratic responsiveness*. University of Chicago Press.
- Jacobson, G. C. (2003). Partisan polarization in presidential support: The electoral connection. In *Congress & the Presidency: A Journal of Capital Studies* (Vol. 30, pp. 1–36). Taylor & Francis. <https://doi.org/10.1080/07343460309507855>
- Jacobson, G. C. (2010). Perception, memory, and partisan polarization on the Iraq War. *Political Science Quarterly*, 125(1), 31–56. <https://doi.org/10.1002/j.1538-165X.2010.tb00667.x>
- Jacoby, W. G. (1988). The impact of party identification on issue attitudes. *American Journal of Political Science*, 643–661.
- Jerit, J., & Barabas, J. (2012). Partisan perceptual bias and the information environment. *Journal of Politics*, 74(3), 672–684.
- Jost, J. T. (2006). The end of the end of ideology. *American Psychologist*, 61(7), 651.
- Jost, J. T., Glaser, J., Kruglanski, A. W., & Sulloway, F. J. (2003). Political conservatism as motivated social cognition. *Psychological Bulletin*, 129(3), 339.
- Jost, J. T., & Hunyady, O. (2003). The psychology of system justification and the palliative function of ideology. *European Review of Social Psychology*, 13(1), 111–153. <https://doi.org/10.1080/10463280240000046>
- Kahneman, D. (2013). *Thinking, Fast and Slow* (Reprint edition). New York: Farrar, Straus and Giroux.
- Kaiser, A., Lehnert, M., Miller, B., & Sieberer, U. (2002). The democratic quality of institutional regimes: a conceptual framework. *Political Studies*, 50(2), 313–331. <https://doi.org/10.1111/1467-9248.t01-1-00372>
- Keele, L., & Kelly, N. J. (2006). Dynamic models for dynamic theories: The ins and outs of lagged dependent variables. *Political Analysis*, 14(2), 186–205. <https://doi.org/10.1093/pan/mpj006>
- Klingemann, H.-D., & Wattenberg, M. P. (1992). Decaying versus developing party systems: A comparison of party images in the United States and West Germany. *British Journal of Political Science*, 22(02), 131–149.

- Kmetty, Z. (2014). Diskurzusok, nexusok és politikai részvétel. Doktori disszertáció. Eötvös Loránd Tudományegyetem Társadalomtudományi Kar, Szociológia Doktori Iskola.
- Kmetty, Z. (2015). Ideológiai és kapcsolathálózati törésvonalak a társadalmi-politikai térben a 2014-es országgyűlési választások előtt. In *Politika az intézményeken túl* (pp. 8–34). MTA TK.
- Kmetty, Z., Zonda, T., & Tóth, M. D. (2014). Az országgyűlési választások hatása az öngyilkosságokra Magyarországon. *Mentálhigiéné És Pszichoszomatika*, 15(4), 317–326. <https://doi.org/10.1556/Mental.15.2014.001>
- Körösényi, A. (2012). A politikai polarizáció és következményei a demokratikus elszámoltathatóságra. In *Van irány? Trendek a magyar politikában* (pp. 284–309). Budapest: MTA TK PTI - ÚMK.
- Körösényi, A. (2013). Political polarization and its consequences on democratic accountability. *Corvinus Journal of Sociology and Social Policy*, (2), 3–30.
- Kovács, P. (2008). *A multikollinearitás vizsgálata lineáris regressziós modellekben, A Petres-féle Red-mutató*. (Doktori disszertáció). Szegedi Tudományegyetem Gazdálkodástudományi Kar, Közgazdaságtudományi Doktori Iskola, Szeged. Retrieved from <https://www.mysciencework.com/publication/show/0d18e35faa2cf559624d5728c505ef55>
- Kubik, B. G. (2015). A patkó hálójában. Az 1990 és 2014 közötti országgyűlési képviselők közösen benyújtott törvényjavaslat szerinti kapcsolathálózatának elemzése. Budapesti Corvinus Egyetem, Tudományos Diákköri Konferencia Dolgozat.
- Kuklinski, J. H., Quirk, P. J., Jerit, J., Schwieder, D., & Rich, R. F. (2000). Misinformation and the currency of democratic citizenship. *Journal of Politics*, 62(3), 790–816. <https://doi.org/10.1111/0022-3816.00033>
- Laakso, M., & Taagepera, R. (1979). The “Effective” Number of Parties: “A Measure with Application to West Europe.” *Comparative Political Studies*, 12(1), 3.
- Lazarsfeld, P. F., Berelson, B., & Gaudet, H. (1968). The peoples choice: how the voter makes up his mind in a presidential campaign.
- Lebo, M. J., & Cassino, D. (2007). The aggregated consequences of motivated reasoning and the dynamics of partisan presidential approval. *Political Psychology*, 28(6), 719–746. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9221.2007.00601.x>
- Levendusky, M. S. (2010). Clearer cues, more consistent voters: A benefit of elite polarization. *Political Behavior*, 32(1), 111–131. <https://doi.org/10.1007/s11109-009-9094-0>
- Lewis-Beck, M. S., & Stegmaier, M. (2000). Economic determinants of electoral outcomes. *Annual Review of Political Science*, 3(1), 183–219. <https://doi.org/10.1146/annurev.polisci.3.1.183>

- Lewis-Beck, M. S., & Stegmaier, M. (2007). Economic models of voting. Retrieved from http://works.bepress.com/michael_lewis_beck/119/
- Lijphart, A. (1989). Democratic Political Systems Types, Cases, Causes, and Consequences. *Journal of Theoretical Politics*, 1(1), 33–48.
- Lodge, M., & Hamill, R. (1986). A partisan schema for political information processing. *The American Political Science Review*, 505–520. <https://doi.org/10.2307/1958271>
- Lodge, M., & Taber, C. S. (2005). The automaticity of affect for political leaders, groups, and issues: An experimental test of the hot cognition hypothesis. *Political Psychology*, 26(3), 455–482. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9221.2005.00426.x>
- Lodge, M., & Taber, C. S. (2013). *The rationalizing voter*. Cambridge University Press.
- Long, J. S., & Ervin, L. H. (2000). Using heteroscedasticity consistent standard errors in the linear regression model. *The American Statistician*, 54(3), 217–224. <https://doi.org/10.1080/00031305.2000.10474549>
- Lupu, N. (2013). Party brands and partisanship: Theory with evidence from a survey experiment in Argentina. *American Journal of Political Science*, 57(1), 49–64. <https://doi.org/10.1111/j.1540-5907.2012.00615.x>
- Mainwaring, S., & Zoco, E. (2007). Political sequences and the stabilization of interparty competition: Electoral volatility in old and new democracies. *Party Politics*, 13(2), 155–178.
- Mauro, P. (1998). Corruption: causes, consequences, and agenda for further research. *Finance and Development*, 35, 11–14.
- McCarty, N., Poole, K. T., & Rosenthal, H. (2006). *Polarized America: The dance of ideology and unequal riches*. MIT Press.
- Meuleman, B. (2016, július). *Opportunities & challenges of cross-national and crosstemporal comparisons. The case of perceived immigrant threat*. Presented at the 3rd International ESS Conference, University of Lausanne. Retrieved from <http://www.europeansocialsurvey.org/docs/about/conference/ESS-Conference-July-2016-Meuleman.pdf>
- Meyer-Sahling, J.-H. (2006). The rise of the partisan state? Parties, patronage and the ministerial bureaucracy in Hungary. *Journal of Communist Studies and Transition Politics*, 22(3), 274–297. <https://doi.org/10.1080/13523270600855662>
- Miles, J. (2014). Why do we use clustering in statistical analysis? Can you give an intuitive explanation or intuitive examples? Retrieved September 22, 2016, from <https://www.quora.com/Why-do-we-use-clustering-in-statistical-analysis-Can-you-give-an-intuitive-explanation-or-intuitive-examples>
- Miller, A. H., & Klobucar, T. F. (2000). The development of party identification in post-Soviet societies. *American Journal of Political Science*, 667–686. <https://doi.org/10.2307/2669274>

- Mullainathan, S., & Washington, E. (2006). *Sticking with Your Vote: Cognitive Dissonance and Voting*. National Bureau of Economic Research. Retrieved from <http://www.nber.org/papers/w11910>
- Nadeau, R., & Lewis-Beck, M. S. (2001). National economic voting in US presidential elections. *Journal of Politics*, 63(1), 159–181. <https://doi.org/10.1111/0022-3816.00063>
- Palonen, E. (2009). Political polarisation and populism in contemporary Hungary. *Parliamentary Affairs*, 62(2), 318–334. <https://doi.org/10.1093/pa/gsn048>
- Patkós, V. (2015). Önigazolás és vágyvezérelt gondolkodás. Kognitív torzítások a választói döntésekben a 2014-es választások során. *Politikatudományi Szemle*, 24(3), 75–95.
- Patkós, V., & Vay-Farkas, E. (2012). Boldogíthat-e a politika? A kormánypártra szavazás hatása az egyéni boldogságra. *Politikatudományi Szemle*, (3), 145–164.
- Pereira, L. C. B., Maravall, J. M., & Przeworski, A. (1993). *Economic reforms in new democracies: A social-democratic approach*. Cambridge University Press.
- Pew Research Center. (2016, June 22). Partisanship and Political Animosity in 2016. Retrieved September 5, 2016, from <http://www.people-press.org/2016/06/22/partisanship-and-political-animosity-in-2016/>
- Popkin, S. L. (1994). *The Reasoning Voter: Communication and Persuasion in Presidential Campaigns*. University of Chicago Press.
- Publicus.hu. (2015). Retrieved May 2, 2017, from http://www.publicus.hu/blog/a_tobbseg_nem_epitene_keritest/?utm_source=mandiner&utm_medium=link&utm_campaign=mandiner_201705
- Putnam, R. (1993). *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton: Princeton University Press.
- Rabinowitz, G., & Macdonald, S. E. (1989). A Directional Theory of Issue Voting. *American Political Science Review*, 83(01), 93–121. <https://doi.org/10.2307/1956436>
- Rawls, J. (1997). *Az igazságosság elmélete*. (K. Zsolt, Trans.). Osiris.
- Regan, D. T., & Kilduff, M. (1988). Optimism about elections: Dissonance reduction at the ballot box. *Political Psychology*, 101–107. <https://doi.org/10.2307/3791319>
- Rhoades, S. A. (1993). The Herfindahl-Hirschman index. *Federal Reserach Bulletin*, 79, 188–189.
- Róbert, P., & Papp, Z. (2012). Kritikus választás? Pártos elkötelezettség és szavazói viselkedés a 2010-es országgyűlési választáson. In A. Körösenyi & Z. Boda (Eds.), *Van irány? - Trendek a magyar politikában* (pp. 41–64). Budapest: MTA TK PTI - ÚMK.
- Rose, R., & Mishler, W. (1998). Negative and positive party identification in post-communist countries. *Electoral Studies*, 17(2), 217–234.
- Samuels, D. (2006). Sources of mass partisanship in Brazil. *Latin American Politics and Society*, 48(2), 1–27. <https://doi.org/10.1111/j.1548-2456.2006.tb00345.x>

- Schmidt, M. G. (1986). The politics of labour market policy. Structural and political determinants of rates of unemployment in industrial nations. *Castles, FG.; F. Lehner and MG Schmidt (Eds.), Managing Mixed Economies, Berlin and New York: De Gruyter*, 4–53.
- Schmitt, H. (2002). Partisanship in Western Europe and the US: Causes and consequences. In *Annual Meeting of the American Political Science Association, Boston*. Retrieved from http://www.mzes.uni-mannheim.de/publications/papers/HS_apsa2002.pdf
- Shani, D. (2006). Knowing Your Colors: Can Knowledge Correct for Partisan Bias in Political Perceptions? Presented at the Annual Meeting of the Midwest Political Science Association.
- Shapiro, R. Y., & Bloch-Elkon, Y. (2008). Do the facts speak for themselves? Partisan disagreement as a challenge to democratic competence. *Critical Review*, 20(1–2), 115–139. <https://doi.org/10.1080/08913810802316373>
- Simon, H. A. (1916-2001). (1982). *Korlátozott racionalitás : Válogatott tanulmányok*.
- Simonovits, G. (2010). A gazdasági integráció hatása a kormányzati elszámoltathatóságra. *Közgazdasági Szemle*, 57(11), 980–993.
- Singh, S., Karakoç, E., & Blais, A. (2012). Differentiating winners: How elections affect satisfaction with democracy. *Electoral Studies*, 31(1), 201–211. <https://doi.org/dx.doi.org/10.1016/j.electstud.2011.11.001>
- Soós, G. (2012). Kétflokkrendszer Magyarországon. In Z. Boda & A. Körösi (Eds.), *Van irány? - Trendek a magyar politikában* (pp. 14–40). Budapest: MTA TK PTI - ÚMK.
- Spoon, J.-J., & Klüver, H. (2015). Voter polarisation and party responsiveness: Why parties emphasise divided issues, but remain silent on unified issues. *European Journal of Political Research*, 54(2), 343–362. <https://doi.org/10.1111/1475-6765.12087>
- Stoker, L., & Jennings, M. K. (2008). Of time and the development of partisan polarization. *American Journal of Political Science*, 52(3), 619–635.
- Taber, C. S., Cann, D., & Kucsova, S. (2009). The motivated processing of political arguments. *Political Behavior*, 31(2), 137–155.
- Taber, C. S., & Lodge, M. (2006). Motivated skepticism in the evaluation of political beliefs. *American Journal of Political Science*, 50(3), 755–769. <https://doi.org/10.1111/j.1540-5907.2006.00214.x>
- Tajfel, H., & Turner, J. C. (1979). An integrative theory of intergroup conflict. *The Social Psychology of Intergroup Relations*, 33(47), 74.
- Tanzi, V. (1998). Corruption around the world: Causes, consequences, scope, and cures. *IMF Staff Papers*, 45(4), 559–594.
- Tanzi, V., & Davoodi, H. (1998). Corruption, public investment, and growth. In *The Welfare State, Public Investment, and Growth* (pp. 41–60). Springer.

- Tanzi, V., & Davoodi, H. R. (2001). Corruption, growth, and public finances. In Jain, A.K. (Ed.), *Political Economy of Corruption* (pp. 89–110). London: Routledge.
- Tardos, R., & Angelusz, R. (2009). A kapcsolathálózati szemlélet a társadalom-és politikatudományban. *Politikatudományi Szemle*, (2), 29–57.
- Tetlock, P. E. (1981). Personality and isolationism: Content analysis of senatorial speeches. *Journal of Personality and Social Psychology*, 41(4), 737.
<https://doi.org/10.1037/0022-3514.41.4.737>
- Tetlock, P. E. (1983). Cognitive style and political ideology. *Journal of Personality and Social Psychology*, 45(1), 118. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.45.1.118>
- Thaler, R. H., & Sunstein, C. R. (2008). *Nudge: Improving decisions about health, wealth, and happiness*. New Heaven: Yale University Press.
- Tilley, J., & Hobolt, S. B. (2011). Is the government to blame? An experimental test of how partisanship shapes perceptions of performance and responsibility. *The Journal of Politics*, 73(02), 316–330.
- Todosijević, B., & Enyedi, Z. (2008). Authoritarianism without dominant ideology: Political manifestations of authoritarian attitudes in Hungary. *Political Psychology*, 29(5), 767–787.
- Tóka, G. (2001). A szavazói magatartás kutatása. *Politikatudományi Szemle*, (3), 105–130.
- Tóka, G. (2005). A magyarországi politikai tagoltság nemzetközi összehasonlításban. In R. Angelusz & R. Tardos (Eds.), *Törések, hálók, hidak* (pp. 17–64).
- Transparency International. (2016). Transparency International - The Global Anti-Corruption Coalition. Retrieved November 26, 2016, from <https://www.transparency.org/>
- Tversky, A., & Kahneman, D. (1974). Judgment under uncertainty: Heuristics and biases. *Science*, 185(4157), 1124–1131.
- Wang, C.-H. (2014). The effects of party fractionalization and party polarization on democracy. *Party Politics*, (20), 687–699.
<https://doi.org/10.1177/1354068812448691>
- Wilson, G. D., Ausman, J., & Mathews, T. R. (1973). Conservatism and art preferences. *Journal of Personality and Social Psychology*, 25(2), 286.
<https://doi.org/10.1037/h0033972>
- Zaller, J. (1992). *The nature and origins of mass opinion*. Cambridge University Press.

A FELHASZNÁLT ADATOK FORRÁSAI

- Armingeon, Klaus, Christian Isler, Laura Knöpfel, David Weisstanner and Sarah Engler. 2016. Comparative Political Data Set 1960-2014. Bern: Institute of Political Science, University of Berne.
- Armingeon, Klaus, Christian Isler, Laura Knöpfel and David Weisstanner. 2016. Supplement to the Comparative Political Data Set – Government Composition 1960-2014. Bern: Institute of Political Science, University of Berne.
- Emanuele, V. (2015), Dataset of Electoral Volatility and its internal components in Western Europe (1945-2015), Rome: Italian Center for Electoral Studies, <http://dx.doi.org/10.7802/1112>
- ESS Round 6: European Social Survey Round 6 Data (2012). Data file edition 2.3. NSD - Norwegian Centre for Research Data, Norway – Data Archive and distributor of ESS data for ESS ERIC.
- ESS Round 5: European Social Survey Round 5 Data (2010). Data file edition 3.3. NSD - Norwegian Centre for Research Data, Norway – Data Archive and distributor of ESS data for ESS ERIC.
- ESS Round 4: European Social Survey Round 4 Data (2008). Data file edition 4.4. NSD - Norwegian Centre for Research Data, Norway – Data Archive and distributor of ESS data for ESS ERIC.
- ESS Round 3: European Social Survey Round 3 Data (2006). Data file edition 3.6. NSD - Norwegian Centre for Research Data, Norway – Data Archive and distributor of ESS data for ESS ERIC.
- ESS Round 2: European Social Survey Round 2 Data (2004). Data file edition 3.5. NSD - Norwegian Centre for Research Data, Norway – Data Archive and distributor of ESS data for ESS ERIC.
- ESS Round 1: European Social Survey Round 1 Data (2002). Data file edition 6.5. NSD - Norwegian Centre for Research Data, Norway – Data Archive and distributor of ESS data for ESS ERIC.
- Freedom House. <https://freedomhouse.org/>
- Transparency International | The Global Anti-Corruption Coalition. <https://www.transparency.org/>
- World Bank Open Data. <http://data.worldbank.org/>
- World Press Freedom Index | RSF. <https://rsf.org/en/ranking/2016>

A SZERZŐ KORÁBBAN A TÉMÁBAN SZÜLETETT PUBLIKÁCIÓI

Patkós, V., & Vay-Farkas, E. (2012). Boldogíthat-e a politika? A kormánypártra szavazás hatása az egyéni boldogságra. *Politikatudományi Szemle*, (3), 145–164.

Patkós, V. (2015). Önigazolás és vágyvezérelt gondolkodás. Kognitív torzítások a választói döntésekben a 2014-es választások során. *Politikatudományi Szemle*, 24(3), 75–95.